

Vrouwen voor Vrouwen

Een onderzoek naar het vertegenwoordigen van vrouwen in de bevolking door vrouwen in de volksvertegenwoordiging

Susanne de Geus

Vrouwen voor Vrouwen

Een onderzoek naar het vertegenwoordigen van vrouwen in de bevolking door vrouwen in de volksvertegenwoordiging

Auteur: Susanne de Geus

2508937

E-mail: susannedegeus@hotmail.com

Masterthesis

Docent: Braun, C.H.J.M.

5 augustus 2013

Faculteit der sociale wetenschappen

Vrije Universiteit Amsterdam

Voorwoord

Voor u ligt de masterthesis ‘Vrouwen voor Vrouwen’. Het eindresultaat van ongeveer vier maanden onderzoek. In deze vier maanden heb ik onderzoek gedaan naar de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke Kamerleden actief zijn en de manier waarop zij vrouwen in de bevolking vertegenwoordigen. Door het schrijven van mijn premasterthesis over hetzelfde onderwerp, had ik al enige kennis opgedaan over het vertegenwoordigen van vrouwen in de bevolking door vrouwelijke Kamerleden. Over de relatie tussen behandelde onderwerpen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging in Nederland had ik echter nog geen kennis opgedaan.

Met veel plezier heb ik de afgelopen maanden aan dit onderzoek gewerkt. Vooral de interviews met vrouwelijke Kamerleden werden door mij ervaren als zeer interessant en hebben voor toegevoegde waarde gezorgd voor mijn onderzoek. Graag wil ik van deze gelegenheid gebruik maken om de volgende personen te bedanken voor hun bijdrage aan dit onderzoek:

- Dr. C.H.J.M. Braun, voor de begeleiding tijdens het schrijven van mijn Masterthesis;
- Mevrouw Oosenbrug, mevrouw de Boer, mevrouw Voortman, mevrouw Maij, mevrouw Kooiman, mevrouw Dijkers, mevrouw Tellegen, mevrouw Kuiken, mevrouw Berckmoes-Duindam, mevrouw Visser en mevrouw Yücel, voor het deelnemen aan de interviews;
- Drs. J. M. den Ridder, voor de informatie die ik heb gekregen van het SCP over de politieke onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden.
- De heren Breeman & Timmermans voor de informatie over de Kamervragen die zijn gesteld door leden van de Tweede Kamer.

Na vier jaar HBO Bestuurskunde aan Hogeschool INHolland en een éénjarige Master Bestuurskunde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam sluit ik met deze thesis mijn periode als student af. Als ik terugkijk naar de afgelopen vijf jaar, kan ik zeggen dat ik veel heb geleerd en hard heb gewerkt om dit te bereiken. Ik ben blij met en trots op de behaalde resultaten de afgelopen jaren.

Susanne de Geus

5 augustus 2013

Abstract

Deze masterthesis bevat de resultaten van een onderzoek naar het vertegenwoordigen van vrouwen in de bevolking door vrouwelijke Kamerleden. Getracht wordt de relatie tussen de aandacht voor politieke onderwerpen die belangrijk worden gevonden door stemgerechtigde vrouwen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging zichtbaar te maken.

De centrale vraagstelling van deze thesis luidt:

‘In hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen en zijn zij actief binnen andere beleidsonderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en in hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging daarmee de vrouwelijke bevolking beter dan de mannen in de volksvertegenwoordiging?’

Verschillende theorieën zijn geschreven over de representatie van vrouwen in de volksvertegenwoordiging. In deze masterthesis wordt onderscheid gemaakt tussen de kritische theorie, die beargumenteerd dat gelijke representatie van vrouwen niet noodzakelijk is, en de pleit bezorgende theorie. De pleit bezorgende theorie beargumenteerd dat gelijke representatie van vrouwen wel noodzakelijk is. De pleit bezorgende theorie bestaat uit theorieën over beschrijvende representatie en inhoudelijke representatie. Bij beschrijvende representatie zijn de argumenten gebaseerd op het feit dat meer vrouwen aanwezig moeten zijn in de volksvertegenwoordiging om de reden dat zij vrouw zijn. Bij inhoudelijke representatie daarentegen zijn de argumenten gebaseerd op het feit dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging iets kunnen betekenen voor de vrouwelijke bevolking, omdat zij handelen voor vrouwen in de maatschappij. Binnen inhoudelijke representatie wordt vervolgens onderscheid gemaakt tussen de theorie van ‘the Critical Mass’ en de theorie van ‘the Politics of Presence’. Beide theorieën hebben hun eigen argumenten waarom gelijke representatie van belang is.

In de empirische analyse wordt weergegeven dat er weinig verschil bestaat tussen zowel de onderwerpen waarbinnen mannelijke en vrouwelijke Kamerleden actief zijn, als tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk vinden. Alleen binnen het onderwerp gezondheid zijn vrouwelijke Kamerleden meer actief als wordt gekeken naar de woordvoerderschappen, de commissielidmaatschappen en de Kamervragen. Door onderzoek te doen naar de Kamervragen kan ook geconcludeerd worden dat er verschil bestaat tussen algemene onderwerpen en subonderwerpen. Binnen algemene onderwerpen waar meer mannelijke Kamerleden Kamervragen over stellen, zijn er subonderwerpen waar meer vrouwelijke Kamerleden Kamervragen over stellen.

Door vrouwelijke Kamerleden wordt aangegeven dat zij problemen op de politieke agenda zetten die specifiek een probleem zijn voor vrouwen. Vrouwelijke Kamerleden merken het eerder als problemen ontstaan die specifiek zijn voor vrouwen, doordat zij dezelfde ervaringen delen met vrouwen. Dit wordt bevestigd als wordt gekeken naar de Kamervragen die zijn gesteld over het onderwerp 'emancipatie en positieve discriminatie'.

Afhankelijk van de definitie die wordt genomen voor vrouwenonderwerpen kan de theorie van 'the Politics of Presence' ter discussie worden gesteld of worden bevestigd. Uit het onderzoek is gebleken dat het verschil tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke Kamerleden dat actief is binnen een onderwerp minimaal is. Alleen binnen het onderwerp gezondheid wordt bevestigd dat vrouwelijke Kamerleden actiever zijn dan mannelijke Kamerleden. Daarnaast is het verschil tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk vinden ook minimaal. Als mannen en vrouwen dezelfde onderwerpen belangrijk vinden en mannelijke en vrouwelijke Kamerleden voor een groot deel actief zijn binnen dezelfde onderwerpen, maakt het niet uit of vrouwen of mannen actief zijn in de volksvertegenwoordiging. Dezelfde onderwerpen dienen dan aan bod te komen.

Als echter wordt gekeken naar de definitie van Susan Carroll, die vrouwenonderwerpen definieert als onderwerpen waar politieke consequenties meer onmiddellijke en directe gevolgen hebben voor vrouwen dan voor mannen, dan kan worden geconcludeerd dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging actief zijn binnen vrouwenonderwerpen. Er wordt geconcludeerd dat vrouwelijke Kamerleden problemen gerelateerd aan vrouwen eerder op de politieke agenda zetten dan mannelijke Kamerleden. Vrouwelijke Kamerleden zijn dus niet actief binnen onderwerpen die specifiek door vrouwen worden genoemd als belangrijk, maar zetten wel onderwerpen op de agenda die specifiek voor vrouwen een probleem kunnen zijn.

Tot slot worden enkele aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. De belangrijkste aanbevelingen die worden gedaan, zijn: het onderzoek naar de onderwerpen die mannen en vrouwen belangrijk vinden en de onderwerpen waarop mannelijke en vrouwelijke Kamerleden actief zijn herhalen op een gedetailleerder niveau, het onderzoek herhalen in andere landen en op andere momenten en theorieën als 'the Critical Mass' en 'beschrijvende representatie' (uitgebreider) testen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Abstract	4
Lijst van tabellen, figuren en afbeeldingen	8
1. Inleiding	9
1.1 Probleemstelling.....	9
1.2 Deelvragen	10
1.3 Onderzoeksafbakening	11
1.4 Leeswijzer.....	11
2. Theoretisch kader	13
2.1 Representatieve vertegenwoordiging	13
2.2 Kritische theorie	14
2.3 Pleit bezorgende theorie.....	17
2.3.1 Beschrijvende representatie	17
2.3.2 Inhoudelijke representatie	18
2.4 Kritische reflectie en discussie	22
2.4.1 Reflectie representatieve vertegenwoordiging.....	22
2.4.2 Reflectie kritische theorie	23
2.4.3 Reflectie pleit bezorgende theorie	24
2.4.4 Assumpties	25
3. Methoden	26
3.1 Gekozen casus	26
3.1.1 Representativiteit van Nederland als casus	26
3.1.2 Eventuele problemen met betrekking tot representativiteit.....	27
3.2 Methoden van dataverzameling en analyse	27
3.2.1 Methoden voor het testen van beschrijvende representatie	28
3.2.2 Methoden voor het testen van ‘the Critical Mass’	28
3.2.3 Methoden voor het testen van ‘the Politics of Presence’	29
3.2.4 Interviews.....	31
3.3 Operationalisatie	32
3.4 Betrouwbaarheid en validiteit.....	33
4. Empirische Analyse	35
4.1 Beschrijvende representatie	35
4.2 Inhoudelijke representatie.....	36
4.2.1 The Critical Mass.....	36

4.2.1.1	Aantal vrouwen in de Tweede Kamer	37
4.2.1.2	Verband tussen Kamervragen en aantal vrouwen	38
4.2.1.3	Politieke onderwerpen die te weinig aandacht krijgen	40
4.2.2	The Politics of Presence	40
4.2.2.1	Vrouwenonderwerpen.....	41
4.2.2.2	Vrouwenonderwerpen volgens politici.....	43
4.2.2.3	Woordvoerderschappen van Tweede Kamerleden	44
4.2.2.4	Commissie lidmaatschappen vrouwen Tweede Kamer	49
4.2.2.5	Mondelinge Kamervragen.....	55
4.2.2.5.1	Economie	57
4.2.2.5.2	Milieu	58
4.2.2.5.3	Verkeer & Vervoer	60
4.2.2.5.4	Onderwijs	61
4.2.2.5.5	Gezondheid.....	62
4.2.2.5.6	Sociale Zaken	64
4.2.2.6	Onderwerpen waarop vrouwen actief zijn volgens Kamerleden	65
4.2.2.7	Deelconclusie.....	66
4.2.3	De mening van vrouwelijke Kamerleden binnen de fractie	69
4.2.4	Vrouwelijke Kamerleden voor vrouwen in de bevolking	70
5.	Conclusie	72
5.1	Gelijke representatie	72
5.2	The Critical Mass.....	72
5.3	The Politics of Presence	73
5.4	Meningsverschillen in de fractie.....	74
5.5	Algemene conclusie	75
6.	Discussie	77
6.1	Verschil tussen subonderwerpen en algemene onderwerpen	77
6.2	Kamervragen	77
6.3	Onderzoek naar verschillende theorieën.....	78
6.4	Onderzoek naar 'the Critical Mass'	78
6.5	Gekozen casus	79
	Bibliografie.....	80
	Bijlagen	83

Lijst van tabellen, figuren en afbeeldingen

Tabel 1:	Samenvatting theorieën	p. 25
Figuur 1:	Leeftijd geïnterviewde Kamerleden en gemiddelde leeftijd Tweede Kamer	p. 31
Figuur 2:	Aantal vrouwelijke Kamerleden dat heeft deelgenomen aan de interviews per politieke partij	p. 32
Figuur 3:	Percentage vrouwen in de Tweede Kamer vanaf 1956	p. 38
Figuur 4:	Aantal Kamervragen in verhouding tot aantal vrouwelijke Kamerleden	p. 39
Figuur 5:	Percentage mannen en vrouwen dat agendapunten noemt als belangrijk	p. 42
Figuur 6:	Vrouwenonderwerpen volgens politici	p. 44
Figuur 7:	Woordvoerderschappen vrouwen in de Tweede Kamer	p. 45
Figuur 8:	Woordvoerderschappen mannen in de Tweede Kamer	p. 47
Figuur 9:	Percentage mannen en vrouwen dat woordvoerderschappen voert per onderwerp	p. 49
Figuur 10:	Aantal vrouwen in commissies	p. 51
Figuur 11:	Percentage vrouwen in commissies	p. 53
Figuur 12:	Aantal Kamervragen gesteld door mannen en vrouwen als percentage	p. 56
Figuur 13:	Aantal Kamervragen over het onderwerp economie	p. 57
Figuur 14:	Aantal Kamervragen over het onderwerp Milieu	p. 59
Figuur 15:	Aantal Kamervragen over het onderwerp Verkeer & Vervoer	p. 60
Figuur 16:	Aantal Kamervragen over het onderwerp Onderwijs	p. 61
Figuur 17:	Aantal Kamervragen over het onderwerp Gezondheid	p. 63
Figuur 18:	Aantal Kamervragen over het onderwerp Gezondheid	p. 64
Figuur 19:	Onderwerpen waarbinnen vrouwen actief zijn volgens vrouwelijke Kamerleden	p. 66
Afbeelding 1:	Top vijf onderwerpen die mannen en vrouwen het meest noemen als belangrijkste agendapunten	p. 43
Afbeelding 2:	Top vijf woordvoerderschappen vrouwen in de Tweede Kamer	p. 45
Afbeelding 3:	Top vijf woordvoerderschappen mannen in de Tweede Kamer	p. 46
Afbeelding 4:	Top vijf woordvoerderschappen vrouwen en mannen in de Tweede Kamer	p. 48
Afbeelding 5:	Top vijf vrouwen in commissies en percentage vrouwen in commissies	p. 54
Afbeelding 6:	Top vijf vaste commissies met het hoogste percentage vrouwen	p. 54
Afbeelding 7:	Prioriteiten vrouwen vergeleken met woordvoerderschappen vrouwen en mannen	p. 67
Afbeelding 8:	Prioriteiten vrouwen vergeleken met commissies waar vrouwen in actief zijn	p. 68

1. Inleiding

Wereldwijd zijn vrouwen in de politiek sterk ondervertegenwoordigd. In 2011 was nog maar 19,5 procent van de parlementariërs wereldwijd vrouw (Inter-Parliamentary Union, 2011). Ondanks dat de ondervertegenwoordiging van vrouwen niet constant een belangrijk onderwerp is, staat het sinds de VN wereldconferentie in 1995 wel op de politieke agenda van de meeste westerse landen (Meier e.a., 2005: 36).

In veel landen zijn de afgelopen jaren pogingen gedaan om de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politieke besluitvorming te verminderen (Adman, 2011: 381). De laatste jaren neemt het aantal vrouwen in parlementen over de hele wereld toe. In 1999 was het gemiddeld aandeel vrouwen in nationale parlementen 11,7 procent (Wängnerud, 2009: 52), momenteel is dat 20,4 procent (IPU, 2013). Tien jaar geleden was er maar één land waar meer dan 30 procent van de totale volksvertegenwoordiging vrouw was. Op 30 september 2008 waren dit al 22 landen (Wängnerud, 2009: 52).

De verschillen in het aantal vrouwen in parlementen zijn niet automatisch ontstaan. Een belangrijke factor hiervoor zijn de bewuste handelingen van verschillende actoren als politieke partijen, die streven naar meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging (Wängnerud, 2009: 52). Een andere factor is het vrouwenquotum dat in verschillende westerse landen is ingevoerd om de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek tegen te gaan. In onder andere Zweden zorgt dit voor meer gelijkheid tussen het aantal mannen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging (Adman, 2011: 381). Daarnaast spelen ook belangengroepen, structuren van de samenleving, het type kiesstelsel en het type verzorgingsstaat een belangrijke rol (Wängnerud, 2009: 52).

1.1 Probleemstelling

Het probleem ‘ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek’ wordt op verschillende wijzen gedefinieerd. Over het algemeen is de strekking van het probleem dat er te weinig vrouwen zijn in de volksvertegenwoordiging. In dit onderzoek wordt het probleem geformuleerd als ‘de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politieke partijen, op lijsten en posities, en in de nationale en regionale parlementen en gemeenten’.

De theorie van gelijke representatie stelt dat alle burgers dezelfde kans moeten krijgen om in de politiek te participeren, ongeacht geslacht, ras etc. (Tremblay, 1998: 435). Als het gaat om de rechtvaardiging waarom de kleine aanwezigheid van vrouwen in de politieke besluitvorming een probleem is, wordt er door veel landen een beroep gedaan op democratie en rechtvaardigheid (Meier e.a., 2005).

Politieke gelijkheid is één van de meest democratische waarden, die door verschillende onderzoekers op verschillende wijzen wordt gedefinieerd. Volgens Sapiro (in Koning, 2009: 174) is het van belang dat de belangen van verschillende bevolkingsgroepen worden vertegenwoordigd.

De ondervertegenwoordiging van vrouwen is een probleem, omdat wordt gesteld dat vrouwen in het parlement een inhoudelijk verschil maken. Vrouwen hebben andere belangen, interesses en waarden dan mannen, doordat zij andere levenservaringen hebben (Norris en Lovenduski, 2003: 84-102). Vrouwen willen zich hierdoor bezighouden met andere activiteiten en andere onderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging. Vrouwen in de politiek kunnen door ander stemgedrag, andere activiteiten en andere waarden een verschil maken voor vrouwen (Norris en Lovenduski, 2003: 84-102).

Als politieke gelijkheid wordt bereikt als de verschillende belangen en voorkeuren van burgers worden vertegenwoordigd, is het relevant om onderzoek te doen naar de manier waarop vrouwelijke parlementariërs vertegenwoordigen. De problematisering ligt in de aanname dat hoe meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging aanwezig zijn, hoe meer sprake is van gelijke vertegenwoordiging van vrouwen. Dit hoeft echter niet noodzakelijkerwijs het geval te zien. Om dit te kunnen stellen moet worden gekeken of vrouwen in de volksvertegenwoordiging zich daadwerkelijk anders opstellen of andere belangen vertegenwoordigen dan mannen in de volksvertegenwoordiging. Politieke gelijkheid wordt dan niet alleen behaald doordat meer vrouwen deelnemen aan de politiek, maar doordat de belangen van vrouwen daarmee worden vertegenwoordigd. Als dit niet het geval is, hoeven ook niet meer vrouwen deel te nemen aan de politiek, dan kunnen mannen vrouwen vertegenwoordigen en visa versa.

De centrale vraagstelling van deze thesis luidt:

‘In hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen en zijn zij actief binnen andere beleidsonderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en in hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging daarmee de vrouwelijke bevolking beter dan de mannen in de volksvertegenwoordiging?’

1.2 Deelvragen

De hoofdvraag kan worden beantwoord als op de volgende deelvragen antwoord wordt gegeven:

- Wat geven de theorieën geschreven over gelijke representatie van vrouwen weer?
- Is in Nederland sprake van gelijke representatie?
- Zijn in Nederland voldoende vrouwen aanwezig om verschil te kunnen maken volgens de theorie van ‘the Critical Mass’?

- In hoeverre heeft het aantal vrouwelijke Kamerleden invloed op het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over een bepaald onderwerp?
- Op welke gebieden zijn vrouwen en mannen in de volksvertegenwoordiging actief en in hoeverre komt dit overeen met de politieke prioriteiten van vrouwen in de bevolking?
- Bestaan meningsverschillen tussen mannen en vrouwen binnen een fractie en zo ja op welke beleidsonderwerpen hebben deze meningsverschillen betrekking?

1.3 Onderzoeksafbakening

Dit onderzoek richt zich op de volksvertegenwoordiging van westerse landen met een partijpolitiek. Er wordt gekeken of vrouwen in de volksvertegenwoordiging de belangen van vrouwen in de samenleving vertegenwoordigen. Hier wordt onderzoek gedaan naar westerse landen met partijpolitiek, omdat wordt gesteld dat keuzen in deze parlementen voornamelijk worden gemaakt op basis van de ideologieën van de partij en dit dus niet afhankelijk is van het geslacht (Skjeie, 2002: 3). Als dit het geval is, maakt ondervertegenwoordiging van vrouwen in de volksvertegenwoordiging niet uit op het moment dat de volksvertegenwoordiging wordt gekenmerkt door partijpolitiek.

In dit onderzoek wordt gekeken of de Nederlandse vrouwen in de politiek de belangen van vrouwen in de Nederlandse samenleving vertegenwoordigen. Een onderzoek naar de mening over belangrijke politieke gebieden van vrouwen in westerse landen met een partijpolitiek zal dermate groot zijn, dat deze niet kan worden uitgevoerd in een korte periode. Nederland is een goede casus, omdat voldoende vrouwen aanwezig zijn in de volksvertegenwoordiging om verschil te kunnen maken volgens de theorie van ‘the Critical Mass’ (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102).

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk twee worden allereerst verschillende theorieën die betrekking hebben op gelijke representatie weergegeven. In dit hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tussen de kritische theorie en de pleit bezorgende theorie. De kritische theorie geeft argumenten tegen gelijke representatie, terwijl de pleit bezorgende theorie argumenten geeft voor gelijke representatie. Binnen de pleit bezorgende theorie wordt onderscheid gemaakt tussen de theorie van ‘the Critical Mass’ en de theorie van ‘the Politics of Presence’. Beide theorieën hebben hun eigen argumenten waarom gelijke representatie van belang is. Het hoofdstuk begint met een korte uitleg over gelijke representatie in het algemeen.

Hoofdstuk drie geeft vervolgens weer op welke manier het onderzoek voor deze thesis is uitgevoerd. Om de hoofdvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van een case study design. Door gebruik te maken van bestaande (statistische) gegevens, documentstudie en interviews met vrouwelijke Kamerleden wordt getracht antwoord te geven op de hoofdvraag.

In hoofdstuk vier worden de bevindingen van het onderzoek gepresenteerd. Uit deze gegevens blijkt dat genoeg vrouwen in de Nederlandse volksvertegenwoordiging aanwezig zijn om onderscheid te kunnen maken volgens de theorie van ‘the Critical Mass’. Daarnaast wordt echter ook weergegeven dat er weinig tot geen verband bestaat tussen het aantal Kamervragen dat wordt gesteld en het aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging. Vervolgens wordt weergegeven dat vrouwelijke Kamerleden alleen actiever zijn dan mannelijke Kamerleden binnen het onderwerp gezondheid, als wordt gekeken naar zowel de woordvoerderschappen, als naar de commissielidmaatschappen, als naar de Kamervragen die zijn gesteld. Aangetoond wordt dat binnen andere onderwerpen vrouwelijke Kamerleden niet actiever zijn dan mannelijke Kamerleden. Ook vinden mannen en vrouwen in de bevolking bijna dezelfde onderwerpen belangrijk. Zowel het verschil tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dat actief is binnen onderwerpen, als het verschil tussen onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden is minimaal. In dit hoofdstuk wordt ook aangetoond dat binnen algemene onderwerpen waar mannelijke Kamerleden meer vragen over stellen, er subonderwerpen zijn waar meer vrouwelijke Kamerleden Kamervragen over stellen.

In hoofdstuk vijf wordt geconcludeerd dat de theorie van ‘the Politics of Presence’ zowel kan worden bevestigd als ter discussie kan worden gesteld. Dit is afhankelijk van de definitie voor vrouwenonderwerpen die wordt gehanteerd. Uit het onderzoek is gebleken dat vrouwelijke Kamerleden niet actiever zijn dan mannelijke Kamerleden binnen alle onderwerpen die specifiek door vrouwen in de bevolking worden genoemd als belangrijk, maar uit de interviews met vrouwelijke Kamerleden is gebleken dat vrouwelijke Kamerleden wel eerder en meer aandacht hebben voor onderwerpen die specifiek voor vrouwen een probleem kunnen zijn.

Tot slot worden in hoofdstuk zes aan de hand van de onderzoeksresultaten enkele beperkingen van het onderzoek geformuleerd en hierop aansluitend worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. De belangrijkste aanbevelingen die worden gedaan, zijn: het onderzoek naar de onderwerpen die mannen en vrouwen belangrijk vinden en de onderwerpen waarop mannelijke en vrouwelijke Kamerleden actief zijn herhalen op een gedetailleerder niveau, het onderzoek herhalen in andere landen en op andere momenten en theorieën als ‘the Critical Mass’ en ‘beschrijvende representatie’ (uitgebreider) testen.

2. Theoretisch kader

Verschillende theorieën zijn geschreven over de representatie van vrouwen in de volksvertegenwoordiging. Deze theorieën trachten antwoord te geven op de vraag in hoeverre vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen vertegenwoordigen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en daarmee de vrouwelijke bevolking beter vertegenwoordigen dan de mannen in de volksvertegenwoordiging. De theorieën over de representatie van vrouwen in de volksvertegenwoordiging zijn in te delen in theorieën die beargumenteren dat gelijke representatie van vrouwen niet noodzakelijk is en theorieën die beargumenteren dat gelijke representatie van vrouwen wel noodzakelijk is. De theorieën die aangeven dat gelijke representatie van vrouwen wel noodzakelijk is, zijn te scheiden in beschrijvende en inhoudelijke representatie. Bij beschrijvende representatie zijn de argumenten gebaseerd op het feit dat meer vrouwen aanwezig moeten zijn in de volksvertegenwoordiging om de reden dat zij vrouw zijn. Bij inhoudelijke representatie daarentegen zijn de argumenten gebaseerd op het feit dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging iets kunnen betekenen voor de vrouwelijke bevolking, omdat zij handelen voor vrouwen in de maatschappij. Het hoofdstuk begint met een paragraaf over representatieve vertegenwoordiging in het algemeen en de twee soorten representatieve vertegenwoordiging die te onderscheiden zijn.

2.1 Representatieve vertegenwoordiging

Een representatief orgaan wordt gekenmerkt door nauwkeurige gelijkheid met wat het vertegenwoordigt (Pitkin, 1972: 60-143). Bij representatieve vertegenwoordiging zijn de vertegenwoordigers gelijk aan degenen die zij vertegenwoordigen. De vertegenwoordigers zijn als persoon en in hun leven in zekere zin typerend voor een grotere groep personen die zij vertegenwoordigen (Mansbridge, 1999: 629). De groep die wordt vertegenwoordigd is typisch anders dan andere (vaak overheersende) groepen in de maatschappij. Voorbeelden hiervan zijn dat vrouwen, vrouwen vertegenwoordigen en getinte personen worden vertegenwoordigd door getinte personen (Pitkin, 1972: 60-143).

Niet alleen kan representatieve vertegenwoordiging duiden op zichtbare karaktereigenschappen, zoals geslacht of huidskleur, ook kan representatieve vertegenwoordiging duiden op gezamenlijke ervaringen (Mansbridge, 1999: 629). Bij representatieve vertegenwoordiging op basis van gezamenlijke ervaringen wordt verwacht dat de vertegenwoordiger dezelfde belangen heeft als de bevolkingsgroep. Daarom wordt verondersteld dat deze vertegenwoordiger trouw is aan het bevorderen van deze belangen (Mansbridge, 1999: 629).

Er zijn twee verschillende soorten representatieve vertegenwoordiging; microkosmische vertegenwoordiging en selectieve representatie (Mansbridge, 1999: 628-657).

Microkosmische vertegenwoordiging was een ideaal van James Wilson, John Adams en andere onderzoekers uit de achttiende eeuw (Mansbridge, 1999: 628-633). Volgens hen is een parlement het meest democratisch als het een exacte kopie is van de bevolking en de samenstelling hiervan. Bij microkosmische vertegenwoordiging is de samenstelling van de volksvertegenwoordiging ontworpen om een microkosmos of een representatieve steekproef van de kiezers te vormen. Het uitvoeren van deze manier van vertegenwoordigen is echter kostbaar. Om deze reden wordt door de voorstanders niet verwacht dat deze manier van vertegenwoordigen ooit wordt uitgevoerd. Er is meer kans dat aan de huidige vorm van verkiezingen een element van microkosmische vertegenwoordiging wordt toegevoegd (Mansbridge, 1999: 628-633).

Selectieve representatie zorgt voor meer leden van een bepaalde groep in de volksvertegenwoordiging dan bij verkiezingen zonder selectieve representatie (Mansbridge, 1999: 628-633). Het zorgt ervoor dat het percentage vertegenwoordigers van een bepaalde groep dicht bij het percentage van een bepaalde groep in de populatie komt. Er zijn verschillende soorten selectieve representatie. Eén daarvan is het reserveren van een bepaald percentage stoelen in een parlement voor leden van speciale groepen, zoals vrouwen. Dit wordt gedaan door parlementen en/of de politieke partijen. Een andere manier om te bevorderen dat deze groepen plaatsnemen in de volksvertegenwoordiging, is het weghalen van barrières die ervoor zorgen dat deze groepen tot nu toe in mindere mate hebben plaatsgenomen in het parlement (Mansbridge, 1999: 628-633).

2.2 Kritische theorie

Voor de twintigste eeuw was het ontbreken van vrouwen in de volksvertegenwoordiging geen probleem (Sapiro, 1981: 701). Doordat vrouwen ondergeschikt waren aan mannen, protesteerden zij niet tegen het feit dat zij niet werden vertegenwoordigd door hun eigen geslacht. Daarnaast hadden vrouwen geen stemrecht, dus konden zij op geen andere manier invloed uitoefenen op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging. Mannen zagen het ontbreken van vrouwen in de volksvertegenwoordiging ook niet als een probleem, waardoor het geen onderwerp van discussie werd. Pas toen na de twintigste eeuw vrouwenbewegingen gingen protesteren tegen het ontbreken van stemrecht voor vrouwen en tegen de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de volksvertegenwoordiging, is er aandacht gekomen voor de rechten van vrouwen op politiek gebied (Sapiro, 1981: 701).

Ondanks dat weinig onderzoekers ontkennen dat sekse-gerelateerde verschillen bestaan in de hedendaagse samenleving, zien verschillende onderzoekers de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek niet als een probleem (Wängnerud, 2009: 52). Deze onderzoekers beschrijven dat vrouwen kunnen worden vertegenwoordigd door mannen en andersom. Volgens deze onderzoekers is er maar een klein verschil tussen de meningen, de belangen en het gedrag van mannen en vrouwen, waardoor een volksvertegenwoordiger niet hoeft te worden gekozen op basis van geslacht. In de

verschillende theorieën die zij hebben geschreven, geven zij argumenten tegen de toename van vrouwen in de politiek en tegen de positieve discriminatie om dit te bevorderen.

Het eerste argument tegen de bevordering van vrouwen in de politiek komt van voor de twintigste eeuw, toen alleen mannen deelnamen aan de politiek. In deze tijd vonden mannen dat vrouwen niet hoefden deel te nemen aan de politiek, omdat zij werden vertegenwoordigd. Het was de taak van de man om zijn familie te regeren en te vertegenwoordigen naar de buitenwereld. Daarnaast was het volgens mannen niet mogelijk dat de vrouw andere interesses en een andere mening had dan haar man. Om deze reden hoefden vrouwen niet deel te nemen aan de politiek (Sapiro, 1981: 701).

Daarnaast wordt door onderzoekers beargumenteerd dat representatieve vertegenwoordigers niet altijd even goed in staat zijn om hun eigen bevolkingsgroep te vertegenwoordigen. De onderzoekers geven aan dat er bevolkingsgroepen zijn die niet kunnen worden vertegenwoordigd door vertegenwoordigers uit hun eigen groep, omdat zij niet in staat zijn om te vertegenwoordigen. De personen uit deze groepen zijn minder goed in staat dan anderen om de inhoudelijke belangen van burgers te vertegenwoordigen. Zo wordt er bijvoorbeeld een minimum grens gesteld aan de leeftijd die men moet hebben om actief te zijn in de politiek. Zoals Pennock's commentaar: "No one would argue that morons should be represented by morons" (in Mansbridge, 1999: 629).

In 1995 werd het boek 'The Politics of Presence' van Phillips gepubliceerd (Wängnerud, 2009: 52). Ondanks dat Phillips in de theorie van 'the Politics of Presence' suggereert dat vrouwelijke politici vrouweninteresses het beste kunnen vertegenwoordigen, geeft zij hier ook haar twijfels over weer. Ondanks dat weinig ontkennen dat in de hedendaagse samenleving sekse-gerelateerde verschillen bestaan, wordt de verbinding met de politieke sfeer betwist. Naar de verwachtingen van de invloed van vrouwen in de politiek op een specifieke manier verwijst Phillips (1995: 83) zelf naar de uitdrukking "shot in the dark". Haar twijfel is voornamelijk gebaseerd op haar kennis over de stijfheid in de politieke instellingen. Parlementen veranderen niet gemakkelijk (Wängnerud, 2009: 52).

Daarop voortbouwend kan als vierde argument worden gegeven dat vaak wordt beargumenteerd dat vrouwen in het parlement plaatsvervangende mannen worden (Lovenduski & Karam, 1998: 2). Vrouwen in de volksvertegenwoordiging worden meegevoerd in de gebruiken van de volksvertegenwoordiging, waardoor zij niet meer te onderscheiden zijn van de mannen in de volksvertegenwoordiging (Lovenduski & Karam, 1998: 2).

Ten vijfde geven de onderzoekers aan dat meer vrouwen in de politiek niet hoeft te leiden tot andere beslissingen in het parlement, omdat in veel landen sprake is van partijpolitiek. In veel landen worden parlementsleden verkiesbaar gesteld door partijen waar zij lid van zijn. De meningen van de

parlementsleden worden beïnvloed door de politieke partij waarvan zij lid zijn. Hierdoor wordt de kans klein geacht dat mannelijke parlementariërs anders stemmen en andere waarden en perspectieven hebben dan de vrouwelijke parlementariërs van dezelfde politieke partij. Als een parlementariër ervoor kiest om anders te stemmen dan andere parlementariërs van zijn of haar eigen partij is dit niet bevorderlijk voor de functie van de parlementariër. Hij of zij zal door de politieke partij bij de volgende verkiezingen minder snel verkiesbaar worden gesteld (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102).

Het feit dat de belangen van vrouwen worden vertegenwoordigd moet tellen, niet de hoeveelheid vertegenwoordigers. Dit is een volgend argument dat wordt genoemd tegen de bevordering van vrouwen in de volksvertegenwoordiging. Er zijn momenteel vrouwen in de volksvertegenwoordiging aanwezig die de belangen van vrouwen kunnen steunen. Het gaat er niet om hoeveel vrouwelijke vertegenwoordigers er zijn, als vrouwen maar vertegenwoordigd worden (Mansbridge, 1999: 636).

Daarnaast wordt door onderzoekers genoemd dat burgers worden aangemoedigd om zichzelf te zien als leden van een subgroep wanneer de aandacht wordt gevestigd op de vertegenwoordiging van subgroepen in de volksvertegenwoordiging. Doordat wordt gekeken of subgroepen worden vertegenwoordigd in een kabinet, gaat het niet meer om het feit dat de burgers van een land worden vertegenwoordigd. Als representatie van vrouwen wordt gestimuleerd, zullen vrouwen eerder geneigd zijn zichzelf te zien als lid van de subgroep vrouwen. De banden van burgers kunnen worden verslechterd, doordat meer waarde wordt gehecht aan de band van de leden van een subgroep dan de band van de leden van een natie (Mansbridge, 1999: 628-657).

Tot slot kan een argument tegen representatieve vertegenwoordiging zijn dat leden van een subgroep meer vertrouwen hebben in een vertegenwoordiger die gelijk is aan hen. Doordat iemand uit de subgroep actief is in de volksvertegenwoordiging kunnen burgers denken dat zij vertegenwoordigd zijn, terwijl de vertegenwoordiger in werkelijkheid niet de belangen van deze subgroep hoeft te steunen in het parlement (Mansbridge, 1999: 628-657).

Volgens deze onderzoekers zijn er voldoende argumenten tegen het bevorderen van representatieve vertegenwoordiging. Volgens hen is representatieve vertegenwoordiging niet van belang, omdat leden van subgroepen kunnen worden vertegenwoordigd door leden van andere subgroepen. Vrouwen kunnen dus worden vertegenwoordigd door mannen en andersom. Een vertegenwoordiger kan zich verdiepen in een andere groep, waardoor deze vertegenwoordiger begrijpt wat leden van een andere groep willen. Daarnaast geven onderzoekers enkele nadelen, zoals de veronderstelling dat personen worden aangemoedigd zichzelf te zien als leden van een bepaalde subgroep in plaats van een lid van de bevolking. Er zijn echter ook onderzoekers die theorieën hebben geschreven met argumenten voor representatieve vertegenwoordiging.

2.3 Pleit bezorgende theorie

De theorie van representatie suggereert dat alle burgers dezelfde kans moeten krijgen om in de politiek te participeren, ongeacht geslacht, ras, etc. (Tremblay, 1998: 435). In onderzoeken naar vrouwen in de volksvertegenwoordiging is een veel gebruikt onderscheid dat van beschrijvende representatie en inhoudelijke representatie (Wängnerud, 2009: 52). Dit onderscheid komt ongeveer overeen met de vraag of de nadruk ligt op het aantal verkozen vrouwen of op de effecten van de aanwezigheid van vrouwen in het parlement (Wängnerud, 2009: 52).

2.3.1 Beschrijvende representatie

Beschrijvende representatie richt zich op de verschillen in het aantal vrouwen dat in nationale parlementen in de wereld aanwezig is (Wängnerud, 2009: 51). Bij beschrijvende representatie ziet men de toename van vrouwen in de volksvertegenwoordiging als doel op zich (Norris & Lovenduski, 1989: 107). Er moeten meer vrouwelijke parlementsleden komen om de reden dat zij vrouw zijn.

Beschrijvende representatie richt zich niet op de activiteiten van vrouwen in de volksvertegenwoordiging die kunnen leiden tot een betere vertegenwoordiging van vrouwen, maar op het feit dat vrouwen in het parlement aanwezig moeten zijn. Beschrijvende representatie kan op verschillende manieren als waardevol worden beschouwd (Lovenduski & Norris, 2003: 86).

Allereerst wordt de ondervertegenwoordiging van vrouwen gezien als het ontbreken van democratie. Vertegenwoordiging is de hoofdfunctie van een parlement. Volgens Hague en Harrop (2010: 299-300) moet de volksvertegenwoordiging een afspiegeling zijn van de bevolking van het land dat zij vertegenwoordigen, omdat een volksvertegenwoordiging alleen democratisch kan functioneren als verschillende opties worden vertegenwoordigd (Norris en Lovenduski, 1989: 107).

Ondervertegenwoordiging van vrouwen in een parlement leidt tot een onevenwichtige deelname van beide geslachten. De parlementen zijn geen afspiegeling van de bevolking van het land als vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn. Een evenwichtiger deelname van mannen en vrouwen leidt tot een meer democratische volksvertegenwoordiging.

Daarnaast wordt evenwichtige deelname van vrouwen en mannen in de volksvertegenwoordiging gezien als een fundamentele waarde voor gelijkheid. Volgens Meier (2005: 49) zijn geslachtsverhoudingen machtsverhoudingen. De ondervertegenwoordiging van vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot minder macht voor vrouwen. Hierdoor zorgt ondervertegenwoordiging voor minder gelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Naast de argumenten gelijkheid en democratie, is voor vrouwen symbolische representatie van belang (Mansbridge, 1999: 628-657). Symbolen vertegenwoordigen iets, zij laten iets aanwezig zijn zonder dat datgene ook daadwerkelijk aanwezig is. Er zijn symbolen die daadwerkelijk lijken op wat zij vertegenwoordigen, maar er zijn ook symbolen die geen gelijkheid hebben met wat zij uitbeelden. Een

symbool wordt gebruikt om gevoelens te uiten. Volgens onderzoekers voelen vrouwen zich meer opgenomen in het politieke systeem als er meer vrouwen aanwezig zijn in het parlement. Een grote groep vrouwen in het parlement is een krachtig symbool om uit te drukken dat vrouwen van belang zijn. Als vrouwen zichzelf zien als een relevante sociale groep, dan is het onwaarschijnlijk dat zij het gevoel hebben dat de volksvertegenwoordiging voor hen zorgt als er niet veel vrouwen aanwezig zijn in de volksvertegenwoordiging (Mansbridge, 1999: 628-657).

Volgens Sapiro (in Koning, 2009: 174) is het echter niet zo zeer van belang of de representatieve vertegenwoordiger lijkt op iemand, het gaat er om dat de belangen van de verschillende bevolkingsgroepen worden vertegenwoordigd. Het is van belang dat de vertegenwoordiger op een zodanige wijze reageert dat hij of zij acteert naar de interesses van degenen die hij of zij representeert (Sapiro, 1981: 702-703). Er moet een verband zijn tussen beschrijvende en inhoudelijke representatie (Wängnerud, 2009: 51).

2.3.2 Inhoudelijke representatie

Beschrijvende representatie heeft een duidelijk doel, maar het maakt niet duidelijk waarom vrouwen qua vrouwen moeten worden vertegenwoordigd (Norris & Lovenduski, 1989: 107). Inhoudelijke representatie is sterker; het stelt dat meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging moeten komen omdat zij een inhoudelijk verschil maken. Inhoudelijke representatie streeft naar antwoord op de vraag of vrouwen, indien verkozen, verschil zullen maken in wetgeving en politiek leiderschap. Of zij inhoudelijk representatie zullen bieden (Lovenduski & Norris, 2003: 87). Het basis idee van inhoudelijke representatie is dat er bepaalde interesses en zorgen zijn ontstaan door de ervaringen van vrouwen en dat deze interesses en zorgen onvoldoende aan bod komen in een politiek die gedomineerd wordt door mannen (Wängnerud, 2009: 53). Vanuit dit perspectief moeten meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging komen, omdat zij representeren vanuit een vrouwelijk oogpunt met andere waarden, ander gedrag en andere zorgen die van invloed kunnen zijn op wetgeving en publiek beleid (Norris & Lovenduski, 1989: 107). Vrouwen in een vertegenwoordigend orgaan staan niet alleen voor vrouwen in de maatschappij, maar handelen ook voor vrouwen als groep. Handelen voor vrouwen is het afkeuren van een situatie die nadelig is voor vrouwen, een voorstel doen om de situatie van vrouwen te verbeteren of een recht te claimen voor vrouwen met hetzelfde doel (Celis, 2006: 88). Er wordt verwacht dat een toename van vrouwen in de volksvertegenwoordiging, vanwege hun bijzondere levenservaringen, zal leiden tot een cultuurverandering, verandering van de agenda van politici en verandering van de institutie zelf (Lovenduski & Norris, 2003: 87).

Gezien de specifieke levenservaring en de maatschappelijke positie van vrouwen en de mogelijke gevoeligheid, kennis, expertise en bereidheid die vrouwelijke parlementsleden genereren voor de vertegenwoordiging van vrouwen, zal de aanwezigheid van vrouwen resulteren in: (1) een

kwantitatieve toename van vrouwen in de volksvertegenwoordiging en (2) een kwalitatieve verbetering van de vertegenwoordiging van vrouwen.

2.3.2.1 Aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging

In de theorie van 'the Critical Mass' geeft Kanter aan dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging niet automatisch effect hebben, maar onder bepaalde omstandigheden ontstaan (in Lovenduski & Norris, 2003: 88-89). Kanter suggereert dat vrouwen pas verschil kunnen maken op het moment dat zij met een bepaald aantal in de volksvertegenwoordiging zijn (Celis, 2006: 86). Dit argument geeft weer dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging niet zorgen voor een gestage evolutie, maar er een kritiekpunt bestaat dat afhankelijk is van aantallen (Lovenduski & Norris, 2003: 88-89). Wanneer het aantal vrouwen een kleine minderheid blijft binnen de volksvertegenwoordiging, zullen de vrouwen zich proberen aan te passen aan hun omgeving en de heersende regels. Zij zullen niet handelen om de omvang van de hun groep te vergroten. Als de groep echter een bepaalde grootte bereikt, zullen hun beschikbare strategieën veranderen en dit zal leiden tot een kwalitatieve verandering in de aard van de groepsinteracties. De minderheid zal zich dan laten doen gelden en daarmee transformeren ze de institutionele cultuur en de normen en waarden (Lovenduski & Norris, 2003: 88-89). Volgens Kanter is gelijke representatie dus van belang, omdat vrouwen pas verschil kunnen maken op het moment dat zij met een bepaald aantal zijn in de volksvertegenwoordiging.

Daarnaast kan worden aangegeven dat gelijke representatie van belang is, omdat binnen een groep verschillende belangen en perspectieven bestaan. Als maar een klein deel vrouwen aanwezig is in de volksvertegenwoordiging worden niet alle verschillende belangen en perspectieven van vrouwen vertegenwoordigd (Mansbridge, 1999: 628-657).

Tot slot wordt beargumenteerd dat meer vertegenwoordigers meer inzichten en informatie produceren. Het is van belang om meer vrouwelijke vertegenwoordigers te hebben om een kritische massa op te bouwen die bereid is minderheidsstandpunten te vertegenwoordigen en anderen te overtuigen dat hun standpunt breed wordt gedeeld. Daarnaast bevatten vertegenwoordigende organen vaak commissies en subcommissies. Subgroepen hebben voldoende vertegenwoordigers nodig om in de commissies die voor hen van belang zijn, actief te kunnen zijn (Mansbridge, 1999: 628-657).

Binnen de theorie van 'the Critical Mass' verwacht Kanter dat zodra een bepaald aantal vrouwen actief zijn in de volksvertegenwoordiging, zij verschil gaan maken voor vrouwen. De hypothese die hierbij kan worden getest luidt: "Als 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is begint de minderheid zich te doen gelden en gaan vrouwen verschil maken in de volksvertegenwoordiging, in plaats van zichzelf aan te passen aan heersende groepen. Vrouwenonderwerpen krijgen meer aandacht dan wanneer minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is".

2.3.2.2 Ervaringen van vrouwen in de volksvertegenwoordiging

In tegenstelling tot 'the Critical Mass' ziet de theorie van 'the Politics of Presence' minder relatie tussen een vrouw zijn en het handelen voor vrouwen (in Celis, 2006: 86). Terwijl Kanter veronderstelt dat vrouwen een verschil maken op het moment dat een bepaald aantal vrouwen aanwezig is, wordt in de theorie van 'the Politics of Presence' een beperktere bewering geformuleerd. Deze theorie geeft weer dat het geslacht van invloed is op de mogelijkheid om vrouwen te representeren (Celis, 2006: 86-87). De theorie veronderstelt dat vrouwelijke politici het best zijn uitgerust om de belangen van vrouwen te vertegenwoordigen. De argumenten van deze theorie zijn gebaseerd op de verschillen tussen vrouwen en mannen in hun dagelijks leven en het feit dat vrouwelijke politici tot op zekere hoogte dezelfde ervaringen hebben als andere vrouwen (Wängnerud, 2009: 52). Doordat vrouwelijke Kamerleden vermoedelijk hun ervaringen delen met de vrouwelijke burgers, verhoogt de aanwezigheid van vrouwen in de politiek de kans dat de behoeften en belangen van deze vrouwen zullen worden vertegenwoordigd, de vrouwelijke perspectieven zullen worden meegenomen en de stemmen van vrouwen zullen worden gehoord (Celis, 2006: 86-87). De levenservaringen bieden hulp om de belangen van vrouwen te definiëren en te beschrijven. Het kan daarnaast de kans vergroten dat een hogere prioriteit wordt gegeven aan onderwerpen die van specifiek belang zijn voor vrouwen. Volgens deze theorie kunnen vrouwelijke volksvertegenwoordigers vrouwen daarom beter vertegenwoordigen dan mannelijke volksvertegenwoordigers (Celis, 2006: 86-87).

In verschillende theorieën wordt aangegeven dat vrouwen een onderscheidende groepsidentiteit hebben, gebaseerd op gemeenschappelijke interesses. Vrouwen hebben andere levenservaringen dan mannen, waardoor zij andere belangen, interesses en waarden hebben. Hiermee wordt niet bedoeld dat alle vrouwen hetzelfde denken en dezelfde interesses hebben, maar dat vrouwen en mannen anders denken (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102). Personen die dezelfde ervaringen hebben denken vaak hetzelfde. Dit is voornamelijk van belang als er onderwerpen op de politieke agenda komen waar nog geen standpunt over is ingenomen door een politieke partij. Representatieve vertegenwoordigers zullen beslissingen maken waar de rest van dezelfde bevolkingsgroep mee instemt. Ondanks dat een vertegenwoordiger zich ook kan verdiepen in een andere groep, waardoor deze vertegenwoordiger begrijpt wat een ander wil, is dit niet voldoende om deze groep ook daadwerkelijk te kunnen vertegenwoordigen (Mansbridge, 1999: 628-657).

Vrouwelijke parlementariërs kunnen door ander stemgedrag, andere activiteiten en andere waarden een verschil maken voor vrouwen. Vrouwen kunnen en willen zich bezighouden met andere activiteiten en andere onderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging, doordat zij andere waarden en belangen hebben. Onderzoekers beargumenteren dat zij zich bezig houden met vrouwenonderwerpen, als abortus en het gezin. Parlementen en politieke partijen tonen wel interesse in vrouwenonderwerpen, maar deze onderwerpen worden vaak minder belangrijk geacht dan andere

politieke onderwerpen. Vrouwen in de volksvertegenwoordiging kunnen deze onderwerpen terugbrengen op de politieke agenda (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102).

Volgens 'the Politics of Presence' kunnen vrouwen beter worden vertegenwoordigd door vrouwen dan door mannen, omdat zij dezelfde ervaringen delen met vrouwelijke burgers. Meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot meer aandacht voor onderwerpen die vrouwen van belang vinden, doordat vrouwen actief zijn binnen politieke onderwerpen die vrouwen in de bevolking een hoge prioriteit geven.

2.3.2.3 Vrouweninteresses

Voor de verschillende theorieën over inhoudelijke representatie kunnen worden getest is het van belang om een duidelijke definitie van vrouweninteresses te geven (Lovenduski & Norris, 2003: 87). Ondanks dat het concept vrouweninteresses gemeenschappelijk is, blijft het betwistbaar in de feministische wetenschap (Lovenduski & Norris, 2003: 87-88). Door verschillende wetenschappers worden verschillende definities van vrouweninteresses gegeven.

Volgens Wängerd (in Lovenduski & Norris, 2003: 88) worden onder de belangen van vrouwen "alle politieke kwesties waar mannen en vrouwen het oneens kunnen zijn" verstaan. Deze definitie is erg breed en het is daarom lastig om de grenzen van vrouweninteresses en belangen met deze definitie te definiëren. Het is daarom van belang om een sterkere en smallere definitie van vrouweninteresses te formuleren. Susan Carroll definieert vrouwenonderwerpen als "onderwerpen waar politieke consequenties meer onmiddellijke en directe gevolgen hebben voor vrouwen dan voor mannen" (in Tremblay, 1998: 439). Michelle Saint-Germain definieert vrouwenonderwerpen als "onderwerpen die betrekking hebben op zowel feministische interesses als op de traditionele vrouwen interesses". Hierbij kunnen feministische interesses worden gedefinieerd als onderwerpen geassocieerd met vrouwen activisme, zoals gelijkheid, geweld tegen vrouwen en vrije keuze in voorplantingskwesties. Traditionele vrouwenonderwerpen omvatten onderwerpen die traditioneel worden gezien als van belang voor vrouwen, zoals familie en kinderen, onderwijs, gezondheid en welzijn (in Tremblay, 1998: 440).

In deze thesis wordt uitgegaan van een definitie van Wängerd (2009, 53-54). Zij geeft aan dat vrouwen kunnen profiteren van meer politieke integratie, maar benadrukt dat de belangen en interesses van vrouwen zijn aangesloten op hoe de samenleving op dat moment wordt gevormd. Deze contextuele benadering impliceert dat concepten als vrouweninteresses en geslachtsgelijkheid verankerd zijn in tijd en ruimte. Dit betekent dat meer exacte definities moeten worden uitgewerkt in relatie tot het parlement dat wordt bestudeerd (Wängerd, 2009: 53-54). Goede inhoudelijke representatie wordt gekenmerkt door een hoge overeenstemming tussen de parlementaire

vertegenwoordiging van de belangen van vrouwen aan de ene kant en anderzijds de manier waarop vrouwen zelf hun behoeften, wensen en belangen formuleren (Celis, 2006: 90).

Om te onderzoeken in hoeverre vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen vertegenwoordigen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en daarmee de vrouwelijke bevolking beter vertegenwoordigen dan de mannen in de volksvertegenwoordiging, wordt gebruik gemaakt van de volgende hypothese: “Vrouwen in de volksvertegenwoordiging zijn actief binnen commissies en voeren woordvoerschappen over onderwerpen die door vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden”.

2.4 Kritische reflectie en discussie

In deze laatste paragraaf wordt in het kort weergegeven welke theorieën over de representatie van vrouwen in de volksvertegenwoordiging te onderscheiden zijn. Daarnaast worden deze theorieën in deze paragraaf kritisch gereflecteerd. Tot slot wordt een overzicht gegeven van de theorieën en de assumpties die per theorie worden gebruikt om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag.

2.4.1 Reflectie representatieve vertegenwoordiging

Volgens Pitkin (1972: 60-143) wordt representatieve vertegenwoordiging gekenmerkt door nauwkeurige gelijkheid met wat het vertegenwoordigd. Nauwkeurige gelijkheid is echter niet realistisch, omdat verschillende groepen niet in staat zijn om zichzelf te vertegenwoordigen.

Zoals voorstanders van microkosmische vertegenwoordiging zelf al aangaven, is het onwaarschijnlijk dat deze vorm van vertegenwoordigen ooit wordt uitgevoerd. Het is niet mogelijk om een parlement te creëren dat een exacte kopie van de bevolking en de samenstelling van de bevolking is, omdat de samenstelling van de bevolking te vaak verandert om elke keer het parlement hierop aan te passen en niet elke bevolkingsgroep in staat is om deel te nemen aan het politieke proces.

Door middel van selectieve representatie zal nauwkeurige gelijkheid tussen de volksvertegenwoordiging en de bevolking niet worden gerealiseerd, maar hebben ondervertegenwoordigde groepen wel meer kans op een vertegenwoordiger in de volksvertegenwoordiging. Echter dient bij deze vorm van representatie niet uit het oog te worden verloren dat de vertegenwoordigers dienen te worden geselecteerd op hun bekwaamheden. Het is belangrijker dat iemand plaats neemt in de volksvertegenwoordiging die hiervoor geschikt is, dan dat elke bevolkingsgroep wordt vertegenwoordigd.

Binnen de theorieën over de representatie van vrouwen in de volksvertegenwoordiging kan onderscheid worden gemaakt tussen de kritische theorie en de pleit bezorgende theorie.

2.4.2 Reflectie kritische theorie

Binnen de kritische theorie zien de verschillende onderzoekers de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de volksvertegenwoordiging niet als een probleem. Verschillende onderzoekers geven aan dat vrouwen door mannen kunnen worden vertegenwoordigd en andersom, ondanks dat zij erkennen dat sekse-gerelateerde verschillen bestaan. Verschillende argumenten zijn gegeven tegen gelijke representatie, in deze paragraaf worden enkele argumenten ter discussie gesteld.

Allereerst geven zij aan dat representatieve vertegenwoordigers niet altijd even goed in staat zijn om hun eigen bevolkingsgroep te vertegenwoordigen. Niet elke bevolkingsgroep is in staat om hun eigen bevolkingsgroep te vertegenwoordigen, maar de groepen die hier wel toe in staat zijn moeten wel de gelegenheid krijgen om plaats te nemen in de volksvertegenwoordiging.

Daarnaast kan worden betwist of vrouwelijke volksvertegenwoordigers plaatsvervangende mannen worden. Ondanks dat vrouwen kunnen worden meegevoerd in de gebruiken van de volksvertegenwoordiging, houden zij hun eigen mening over en interesse voor bepaalde onderwerpen. Volksvertegenwoordigers hebben naast het deel van hun leven dat zich afspeelt binnen de volksvertegenwoordiging, ook nog een deel van hun leven dat zich afspeelt buiten het parlement. Zij zullen daardoor enkele gebruiken overnemen van de volksvertegenwoordiging, maar niet minder geïnteresseerd zijn in onderwerpen die zij van belang vinden en zij zullen hun mening niet volledig aanpassen aan die van de overige volksvertegenwoordigers.

Ook geven voorstanders van deze theorie aan dat de meningen van parlementsleden wordt beïnvloed door de partij waarvan zij lid zijn. Ondanks dat de meningen van parlementsleden wordt beïnvloed door de partijen waarvan zij lid zijn als sprake is van partijpolitiek, kunnen vrouwelijke volksvertegenwoordigers binnen de politieke partij een andere kijk geven op bepaalde onderwerpen. De verschillende volksvertegenwoordigers binnen een partij creëren samen hun mening en standpunten ten opzichte van verschillende onderwerpen, waardoor de mening van vrouwen invloed kan hebben op de mening die de politieke partij naar buiten draagt. Door binnen een partij mannen en vrouwen hun mening te laten geven, worden verschillende kanten van een onderwerp belicht.

Ondanks dat wordt erkent dat sekse-verschillen bestaan, is het volgens voorstanders van de kritische theorie niet van belang dat verschillende subgroepen plaatsnemen in de volksvertegenwoordiging. Zij zijn van mening dat vrouwen kunnen worden vertegenwoordigd door mannen en visa versa als men zich maar verdiept in de andere groep. Het verdiepen in andere groepen is van belang op het moment dat een groep wordt ondervertegenwoordigd, maar door het verdiepen in andere groepen krijgt men niet dezelfde gevoelens en ervaringen als de personen van de sub groepen zelf. Hierdoor zal een volksvertegenwoordiger die niet afkomstig is uit dezelfde subgroep zich minder en minder snel inzetten voor de specifieke belangen van deze groep.

2.4.3 Reflectie pleit bezorgende theorie

Binnen de pleit bezorgende theorie zijn de onderzoekers van mening dat gelijke representatie wel van belang is. Binnen deze theorie worden twee verschillende stromingen onderscheiden; beschrijvende representatie en inhoudelijke representatie.

2.4.3.1 Reflectie beschrijvende representatie

De theorie van beschrijvende representatie geeft drie hoofdredenen voor gelijke representatie van mannen en vrouwen. De redenen die worden gegeven voor beschrijvende representatie zijn vooral gericht op waarden en niet op effecten die worden behaald op het moment dat gelijke representatie wordt gerealiseerd. De toename van het aantal vrouwelijke parlementsleden wordt gezien als doel op zich. Gelijke representatie is echter niet van belang, als het geen gevolgen heeft voor de bevolkingsgroepen die niet worden vertegenwoordigd. Het is van belang dat de belangen van verschillende bevolkingsgroepen worden vertegenwoordigd, niet dat de volksvertegenwoordiger lijkt op de vertegenwoordigde.

2.4.3.2 Reflectie inhoudelijke representatie

Volgens verschillende onderzoekers dienen vrouwen in de volksvertegenwoordiging te komen, omdat zij inhoudelijk verschil maken. Inhoudelijke representatie streeft naar antwoord op de vraag of vrouwen, indien verkozen, verschil maken in wetgeving en politiek leiderschap. Het basis idee van deze theorie is dat bepaalde interesses en zorgen zijn ontstaan door ervaringen van vrouwen en dat deze onvoldoende aan bod komen in een politiek die gedomineerd wordt door mannen. Binnen deze theorie wordt onderscheid gemaakt tussen ‘the Critical Mass’ en ‘the Politics of Presence’.

De theorie van ‘the Critical Mass’ geeft weer dat een bepaald aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging aanwezig moet zijn voor zij verschil kunnen maken. De theorie stelt dat minimaal 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw moet zijn voor zij verschil kunnen gaan maken voor vrouwen, omdat zij zich anders zullen aanpassen aan de omgeving en de heersende regels. Echter worden geen redenen gegeven waarom dit kritieke punt op 15 tot 40 procent ligt.

De theorie van ‘the Politics of Presence’ veronderstelt dat vrouwelijke politici het best zijn uitgerust om de belangen van vrouwen te vertegenwoordigen. Volgens deze theorie kunnen vrouwelijke vertegenwoordigers vrouwen beter vertegenwoordigen dan mannen, omdat vrouwelijke politici tot op zekere hoogte dezelfde ervaringen hebben als andere vrouwen. De aanwezigheid van vrouwen in de volksvertegenwoordiging verhoogt daarom de kans dat de behoeften en belangen van vrouwen worden vertegenwoordigd en een hogere prioriteit wordt gegeven aan onderwerpen die van specifiek belang zijn voor vrouwen. Door voorstanders van deze theorie wordt echter niet aangegeven welke belangen en behoeften vrouwen met elkaar delen en welke behoeften en belangen dus beter kunnen worden vertegenwoordigd door vrouwelijke Kamerleden dan door mannelijke Kamerleden. Daarnaast geven zij niet weer welke onderwerpen door vrouwen belangrijker worden gevonden dan door mannen.

2.4.4 Assumpties

Tot slot worden in tabel 1 de theorieën met bijbehorende assumpties weergegeven. In het volgende hoofdstuk wordt getoond op welke manier de genoemde assumpties worden getest.

Theorie	Assumptie
Beschrijvende representatie	<i>“Voor gelijke representatie dient het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging gelijk te zijn aan het percentage kiesgerechtigde vrouwen in de bevolking.”</i>
Inhoudelijke representatie	<i>“Meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot meer aandacht voor vrouwen interesses, waarden en zorgen die van invloed kunnen zijn op wetgeving en beleid.”</i>
<ul style="list-style-type: none">• Critical Mass	<i>“Als 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is begint de minderheid zich te doen gelden en gaan vrouwen verschil maken in de volksvertegenwoordiging, in plaats van zichzelf aan te passen aan heersende groepen. Vrouwenonderwerpen krijgen meer aandacht dan wanneer minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is.”</i>
<ul style="list-style-type: none">• The Politics of Presence	<i>“Vrouwen in de volksvertegenwoordiging zijn actief binnen commissies en voeren woordvoerderschappen over onderwerpen die door vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden.”</i>

Tabel 1: Samenvatting theorieën

3. Methoden

Verschillende theorieën worden op verschillende manieren getest binnen dit onderzoek. Voor het testen van de in hoofdstuk twee genoemde theorieën wordt gebruik gemaakt van een case study. Het onderzoek kent een aantal fasen. Binnen dit hoofdstuk wordt per theorie de methoden van onderzoek aangegeven.

Voor het onderzoek is gekozen voor een multiple-case study. In dit onderzoek wordt gekeken naar de relatie tussen onderwerpen die behandeld worden door vrouwelijke Kamerleden in de Tweede Kamer en onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden. Deze relatie wordt bekeken in de natuurlijke en sociale context. Middels case studie kan worden gekeken naar een veronderstelde onafhankelijke variabele (geslacht) en een afhankelijke variabele (behandelde onderwerpen). Binnen het onderzoek wordt zowel gebruik gemaakt van kwalitatieve informatie, als van kwantitatieve informatie (De Vaus, 2011).

3.1 Gekozen casus

Dit onderzoek richt zich op vrouwen in een democratisch gekozen volksvertegenwoordiging in westerse landen met een partijpolitiek. Gesteld wordt dat de keuzen in parlementen met een partijpolitiek voornamelijk worden gemaakt op basis van ideologieën van de partij en niet op basis van geslacht (Skjeie, 2002: 3). Als deze veronderstelling waar is, zal blijken dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging in landen met een partijpolitiek niet specifiek actief zijn voor vrouwen in de volksvertegenwoordiging. Alle volksvertegenwoordigers zullen dan actief zijn voor de achterban van hun politieke partij, zonder daarin onderscheid te maken tussen man en vrouw.

Het onderzoek wordt uitgevoerd onder de volksvertegenwoordigers en stemgerechtigde bevolking in Nederland. De gebieden waarop vrouwen in de volksvertegenwoordiging actief zijn, worden vergeleken met de politieke gebieden die door Nederlandse vrouwen belangrijk worden gevonden. In het onderzoek wordt gekeken of de Nederlandse vrouwen in de politiek de belangen van kiesgerechtigde vrouwen in de Nederlandse samenleving vertegenwoordigen. Een onderzoek naar de mening over belangrijke politieke gebieden van vrouwen in westerse landen met een partijpolitiek zal dermate groot zijn, dat deze niet kan worden uitgevoerd in een korte periode.

3.1.1 Representativiteit van Nederland als casus

Als casus is gekozen voor vrouwen in de Nederlandse volksvertegenwoordiging. Volgens de theorie van 'the Critical Mass' gaan vrouwen in de volksvertegenwoordiging pas verschil maken op het moment dat minstens 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is. Als van deze theorie wordt uitgegaan, dient als casus een land te worden genomen waar minimaal 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is. Op het moment van onderzoek is 36,44 procent van de

volksvertegenwoordiging in Nederland vrouw (IPU, 2013). Volgens deze theorie zijn voldoende vrouwen aanwezig in de Nederlandse volksvertegenwoordiging om verschil te kunnen maken.

Naast het feit dat voldoende vrouwen aanwezig zijn in de Nederlandse volksvertegenwoordiging, kent Nederland een partijpolitiek. Leden van zowel de Eerste Kamer als de Tweede Kamer nemen plaats in de volksvertegenwoordiging namens een partij. Om deze reden is Nederland representatief voor andere landen met een partijpolitiek.

3.1.2 Eventuele problemen met betrekking tot representativiteit

Als wordt gekeken naar bepaalde aspecten is Nederland als casus minder representatief. De eventuele problemen die de gekozen casus kan hebben met betrekking tot representativiteit worden hieronder genoemd.

Ondanks dat voldoende vrouwen in de Nederlandse politiek aanwezig zijn om verschil te kunnen maken, kent Nederland niet het hoogste percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging. Als wordt gekeken naar het percentage vrouwen in de Tweede Kamer, dan komt Nederland op een veertiende plaats vergeleken met alle andere landen (IPU, 2013). Op het moment dat meer of minder vrouwen in de Tweede Kamer aanwezig zijn in andere landen, kan dit betekenen dat de uitkomsten niet voor hen gelden. Als meer vrouwen aanwezig zijn in de Kamer bestaat de kans dat zij meer kunnen doen voor de vrouwelijke bevolking en op het moment dat minder vrouwen aanwezig zijn kan het zijn dat zij minder doen voor de vrouwelijke bevolking van hun land.

De onderzoeksresultaten zijn niet te generaliseren naar landen waar geen partijpolitiek is binnen de volksvertegenwoordiging. Als Kamerleden geen rekening dienen te houden met de standpunten van de politieke partij, kunnen zij zich in andere mate inzetten voor vrouwen in de bevolking. Binnen de partij wordt voor een groot deel het beleid en worden de prioriteiten bepaald.

Voor het onderzoek naar de theorie van 'the Critical Mass' en 'the Politics of Presence' wordt gebruik gemaakt van gegevens over vrouwen in de Tweede Kamer. Hier gaat het dus niet om de gehele volksvertegenwoordiging van Nederland, maar om een deel daarvan. Dit kan van invloed zijn op de uitkomsten, waardoor generalisatie naar de gehele volksvertegenwoordiging misschien lastig te bewerkstelligen is.

3.2 Methoden van dataverzameling en analyse

Binnen dit onderzoek wordt zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek uitgevoerd. Het is voor dit onderzoek van belang dat de bezigheden van vrouwen in de volksvertegenwoordiging worden vergeleken met de onderwerpen die door kiesgerechtigde vrouwen als belangrijk worden gezien. Voor dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van:

- Bestaande (statistische) gegevens

- Documentstudie
- Interviews

Op voorhand is literatuurstudie verricht naar de bestaande theorieën over gelijke representatie. Op welke manier andere data is verzameld, wordt per theorie weergegeven.

3.2.1 Methoden voor het testen van beschrijvende representatie

Voor het testen van de theorie van beschrijvende representatie wordt gebruik gemaakt van de assumptie: “Voor gelijke representatie dient het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging gelijk te zijn aan het percentage kiesgerechtigde vrouwen in de bevolking”. Deze theorie wordt getest door middel van kwantitatief onderzoek.

Om te kijken hoeveel stemgerechtigde vrouwen in Nederland aanwezig zijn op het moment van onderzoek, is gebruik gemaakt van ambtelijke statistische gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze cijfers worden vergeleken met het aantal vrouwelijke parlementsleden in Nederland. Ook bij het verkrijgen van informatie over het aantal vrouwelijke parlementsleden in Nederland wordt gebruik gemaakt van bestaande statistische gegevens, verkregen via de Eerste en Tweede Kamer.

3.2.2 Methoden voor het testen van ‘the Critical Mass’

Aan de hand van de volgende assumptie wordt de theorie van ‘the Critical Mass’ deels getest: “Als 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is begint de minderheid zich te doen gelden en gaan vrouwen verschil maken in de volksvertegenwoordiging, in plaats van zichzelf aan te passen aan heersende groepen. Vrouwenonderwerpen krijgen meer aandacht dan wanneer minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is”.

Ook deze assumptie wordt getest door bestaande (statistische) gegevens te gebruiken. Cijfers over het aantal vrouwen in de Tweede Kamer vanaf 1956 tot nu worden gebruikt om een verandering over de tijd te laten zien. De cijfers die worden gebruikt zijn genomen in het jaar en vlak na de datum van de installatie van een nieuw kabinet.

Daarnaast worden de bestaande (statistische) gegevens over de Kamervragen die zijn gesteld van 1984 tot 2010 en het aantal vrouwen in de Tweede Kamer gebruikt om een eventueel verband te onderzoeken. De Kamervragen die zijn gesteld door Tweede Kamerleden in de periode van 1984 tot 2010 zijn door Breeman & Timmermans (2009) gecodeerd door middel van 19 hoofdcodes, die identiek zijn aan andere codeboeken, en circa 248 subcodes (Breeman & Timmermans, 2009: 1). Per Kamervraag wordt aangegeven wat het onderwerp van de Kamervraag is door middel van één subcode. Op deze manier zijn door Breeman en Timmermans (2009) in totaal 1507 Kamervragen gecodeerd. Voor dit onderzoek is gekeken naar zes van 19 hoofdcodes en de subcodes die onder deze

zes hoofdcodes vallen. Voor de onderwerpen economie, onderwijs, milieu, verkeer & vervoer, gezondheid en sociale zaken is gekeken of er een verband bestaat tussen het aantal vrouwen dat in de Kamer aanwezig is en het aantal Kamervragen dat is gesteld over dat onderwerp. Deze onderwerpen zijn gekozen, omdat is gebleken gedurende het onderzoek dat vrouwelijke Kamerleden het meest actief zijn binnen commissies die gerelateerd zijn aan deze onderwerpen en de meeste vrouwelijke Kamerleden woordvoederschappen voeren over deze onderwerpen. Ondanks dat geen gebruik wordt gemaakt van gegevens voor de periode dat minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw was, kan wel worden gekeken of het aantal vrouwen in de Tweede Kamer van invloed is op het aantal Kamervragen dat binnen bepaalde onderwerpen worden gesteld.

Daarnaast is door middel van een vraag in de afgenomen interviews getest of bepaalde onderwerpen volgens vrouwelijke Kamerleden te weinig aandacht krijgen in de Tweede Kamer.

Gekeken is of de theorie van 'the Critical Mass' kon worden getoetst door agenda's van de Tweede Kamer door de jaren heen te vergelijken met elkaar. Agenda's uit een periode waarin minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw was werden vergeleken met agenda's uit een periode waarin meer dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw was. Door gebrek aan tijd en gebrek aan informatie en documenten is in dit onderzoek deze theorie niet op deze manier getest. Agenda's uit de periode waarin minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw was zijn via de site met officiële Kamerstukken niet beschikbaar.

Daarnaast kan de theorie van 'the Critical Mass' worden getest door de onderwerpen die staan op een politieke agenda van Nederland te vergelijken met de onderwerpen die staan op een politieke agenda uit een land waar minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is. Zoals in het theoretisch kader is aangegeven is in dit onderzoek gekozen voor een definitie voor vrouweninteresses van Wängnerud. In deze thesis wordt de definitie van vrouweninteresses uitgewerkt in relatie tot het parlement dat wordt bestudeerd (Wängnerud, 2009: 53-54). Twee agenda's uit twee verschillende landen kunnen niet worden vergeleken, omdat ook in elk land andere onderwerpen kunnen worden gezien als vrouwenonderwerpen. Door gebrek aan tijd kan niet een studie naar zowel de agenda's van twee landen, als een studie naar de definitie van vrouwenonderwerpen in twee landen worden uitgevoerd.

3.2.3 Methoden voor het testen van 'the Politics of Presence'

Voor het testen van de derde en daarmee laatste theorie wordt gebruik gemaakt van zowel bestaande (statistische) gegevens, als documentstudie, als interviews. Door te kijken naar woordvoederschappen, commissies en Kamervragen is gekeken binnen welke onderwerpen vrouwelijke Kamerleden actief zijn

Allereerst wordt door middel van statistische cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau in kaart gebracht welke politieke agendapunten door vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden. Deze gegevens zijn door het Sociaal Cultureel Planbureau verzameld met het Continu Onderzoek Burgerperspectieven, door middel van een longitudinaal onderzoeksdesign. In de periode van 2008 t/m 2013 is in acht kwartalen gevraagd naar de problemen en agendapunten die op dat moment belangrijk werden gevonden door de burgers. Aan dit onderzoek hebben in totaal 6935 mensen deelgenomen. Van deze gegevens zijn gemiddelde percentages genomen door het Continu Onderzoek Burgerperspectieven, die zijn gebruikt in dit onderzoek.

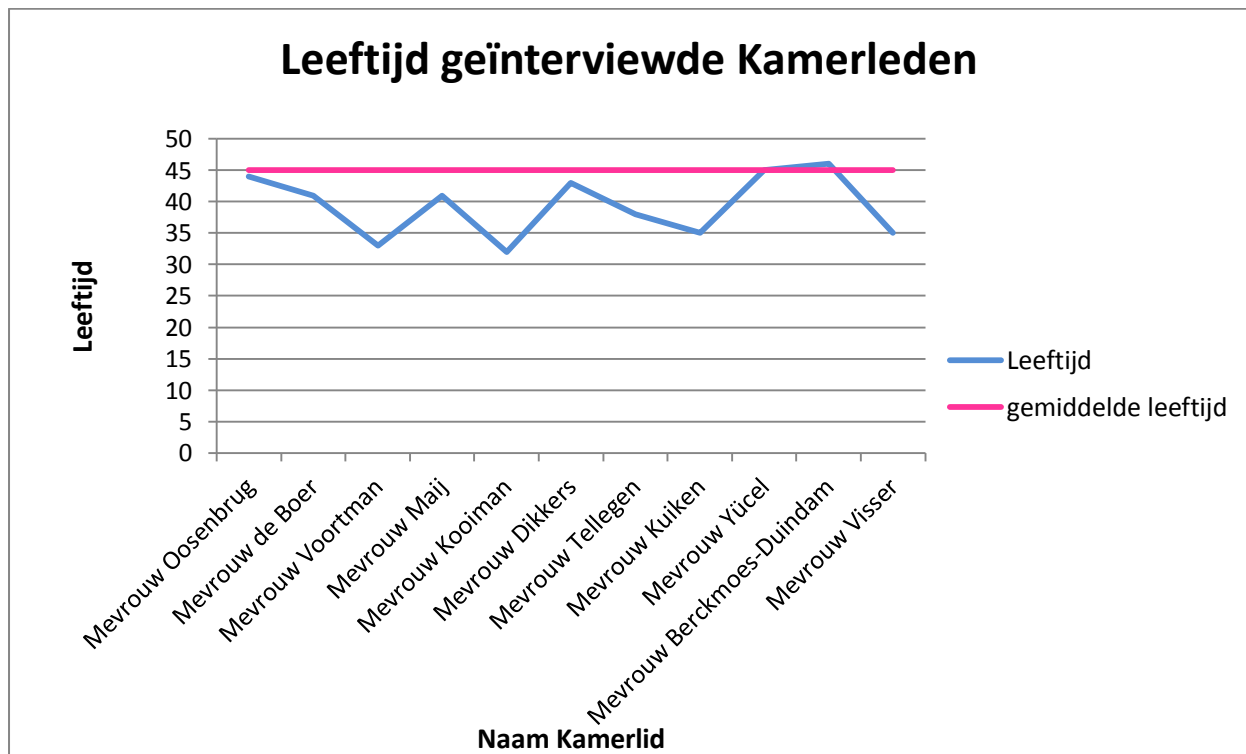
Een vervolgstap is dat de gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau worden vergeleken met de woordvoederschappen van vrouwen in de Tweede Kamer en de commissies waarin zij actief zijn. Deze gegevens zijn gegenereerd door middel van documentstudie. Door het bestuderen van documenten over de Tweede Kamer en verschillende politieke partijen, is in kaart gebracht welke woordvoederschappen vrouwen en mannen in de Tweede Kamer voeren en in welke commissies zij actief zijn. Gekozen is om alleen de vaste leden van een commissie in kaart te brengen en niet de plaatsvervangende leden.

Daarnaast is gebruik gemaakt van de documenten van Breeman en Timmermans (2009). Zij hebben door middel van codes in kaart gebracht welke mondelinge Kamervragen in de periode van 1984 tot 2010 zijn gesteld en over welke onderwerpen deze Kamervragen gingen. In het onderzoek voor deze thesis is voor 538 Kamervragen in kaart gebracht of de Kamervraag is gesteld door een man of vrouw. Dit is gedaan voor de Kamervragen over de onderwerpen economie, onderwijs, milieu, verkeer & vervoer en sociale zaken, en de subonderwerpen die daaronder vallen. Dit was nog niet gedaan door Breeman en Timmermans (2009) en voor dit onderzoek wel van belang. De Kamervragen over deze onderwerpen zijn gekozen, omdat is gebleken gedurende het onderzoek dat vrouwelijke Kamerleden het meest actief zijn binnen commissies die gerelateerd zijn aan deze onderwerpen en de meeste vrouwelijke Kamerleden woordvoederschappen voeren over deze onderwerpen. Door te kijken of een Kamervraag gesteld is door een mannelijk of een vrouwelijk Kamerlid, is gekeken of over bepaalde onderwerpen vrouwen meer Kamervragen stellen dan mannelijke Kamerleden. Door dit te vergelijken kan worden bepaald op welke onderwerpen vrouwelijke Kamerleden actiever zijn dan mannelijke Kamerleden.

Tot slot is door middel van interviews informatie gegenereerd. Door verschillende topic interviews met vrouwelijke Kamerleden is kwalitatief onderzoek verricht. Om te kunnen vaststellen hoe vrouwelijke Kamerleden denken over het vertegenwoordigen van vrouwen en welke gedachten zij hebben over gelijke representatie, zijn bij elf verschillende vrouwelijke Kamerleden interviews afgenomen.

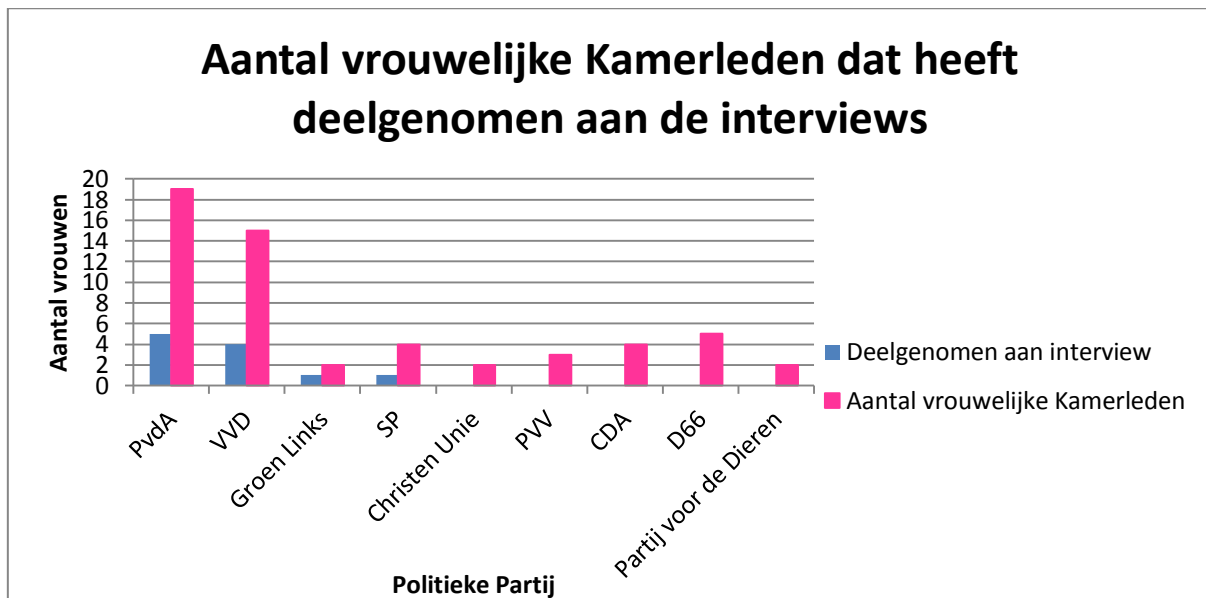
3.2.4 Interviews

Voor het selecteren van vrouwelijke Kamerleden is geen steekproef genomen. Alle vrouwelijke Kamerleden zijn benaderd voor een interview. Vervolgens zijn interviews afgenomen met de vrouwelijke Kamerleden die hiervoor open stonden en tijd voor hebben vrij gemaakt. De gemiddelde leeftijd van de geïnterviewde Kamerleden was op het moment van interviewen 39 jaar. De gemiddelde leeftijd in de Tweede Kamer was in 2012 45 jaar (Jaarcijfers Tweede Kamer, 2011). De leeftijden van de geïnterviewde Kamerleden op het moment van interviewen zijn weergegeven in onderstaande grafiek.

Figuur 1: Leeftijd geïnterviewde Kamerleden en gemiddelde leeftijd Tweede Kamer

Binnen de Tweede Kamer hebben negen politieke partijen vrouwelijke Kamerleden. De geïnterviewde Kamerleden zijn lid van vier van deze politieke partijen. Vijf van de elf geïnterviewde vrouwen zijn lid van de PvdA, vier van de VVD, één van Groen Links en één van de SP. In onderstaande grafiek staat aangegeven hoeveel vrouwelijke Kamerleden per politieke partij hebben deelgenomen aan de interviews.

Figuur 2: Aantal vrouwelijke Kamerleden dat heeft deelgenomen aan de interviews per politieke partij

Binnen het onderzoek zijn zowel face-to-face-interviews, als telefonische interviews, als enquêtes met zelf-invullijsten gebruikt ('t Hart e.a., 2009: 220).

Aan de verschillende respondenten zijn grotendeels dezelfde vragen gesteld. Allereerst werd gevraagd naar een korte schets van hun werkzaamheden en studies in het verleden. Vervolgens zijn vragen gesteld over de politieke onderwerpen die door de respondenten belangrijk worden gevonden, de politieke onderwerpen die te weinig aandacht krijgen volgens de respondenten en de onderwerpen waarop vrouwen in de Kamer voornamelijk actief zijn. Daarna werd gevraagd of binnen de eigen fractie verschil van mening bestond over bepaalde onderwerpen en op welke manier hiermee werd omgegaan. Vervolgens werd gevraagd of de respondenten dachten aan vrouwen tijdens hun werk en of zij bezig waren met het vertegenwoordigen van vrouwen. Tot slot is gevraagd naar de mening van de respondenten met betrekking tot de assumptie dat vrouwelijke Kamerleden vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannelijke Kamerleden.

De informatie die werd gegeven tijdens deze interviews is verwerkt in de empirische analyse. Tijdens de interviews zijn geluidsopnames en aantekeningen gemaakt, die vervolgens zijn uitgeschreven. De vragen zijn vervolgens gecategoriseerd op de specifieke onderwerpen als 'Critical Mass', 'vrouwenonderwerpen', 'onderwerpen waarbinnen vrouwelijke Kamerleden actief zijn' en 'de mening van vrouwelijke Kamerleden binnen een partij'. De gehele interviewverslagen zijn weergegeven in bijlage 1.

3.3 Operationalisatie

De begrippen die worden gebruikt in dit onderzoek dienen concreet te worden gemaakt. Zoals eerder is aangegeven wordt binnen deze thesis geprobeerd de relatie tussen de aandacht voor politieke

onderwerpen die belangrijk worden gevonden door stemgerechtigde vrouwen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging te tonen. Binnen dit onderzoek dienen de begrippen ‘stemgerechtigde vrouwen’ en ‘vrouwen in de volksvertegenwoordiging’ concreet te worden gemaakt.

Volgens de Van Dale is stemgerechtigd “iedereen met stemrecht”. Binnen dit onderzoek zijn stemgerechtigde vrouwen “alle Nederlandse vrouwen van achttien jaar en ouder”. In Nederland is in principe iedereen boven de achttien jaar stemgerechtigd, op enkele uitzonderingen na. Op het moment van onderzoek zijn geen cijfers beschikbaar omtrent het aantal stemgerechtigden in Nederland. Deze cijfers worden pas vastgesteld enkele weken/maanden voor een verkiezing plaatsvindt. Om deze reden is ervoor gekozen om alle Nederlandse burgers boven de achttien jaar mee te tellen als stemgerechtigd. De cijfers die hiervoor worden gebruikt zijn afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

“Volksvertegenwoordiging is het door de bevolking gekozen college van personen om haar rechten inzake wetgeving en controle op het bestuur uit te oefenen” (Van Dale, 2013). Gedurende dit onderzoek wordt met volksvertegenwoordiging alle leden van de Eerste Kamer en de Tweede Kamer bedoeld. Tijdens een aantal theorieën wordt echter geen gebruik gemaakt van gegevens over de hele volksvertegenwoordiging, maar alleen van gegevens over leden van de Tweede Kamer.

3.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Naast de eventuele problemen met betrekking tot de gekozen casus die zijn genoemd, worden tot slot nog enkele beperkingen weergegeven met betrekking tot de interne validiteit van dit onderzoek. Bij de interne validiteit wordt gekeken naar de logica en geldigheid van het onderzoek zelf (’t Hart e.a., 2005: 175).

Een eerste beperking die kan worden genoemd, is gerelateerd aan de onderzochte theorieën. Binnen dit onderzoek wordt de theorie van ‘the Politics of Presence’ getest. In het theoretisch kader worden naast deze theorie ook theorieën genoemd als ‘the Critical Mass’, ‘de kritische theorie’ en ‘beschrijvende representatie’. De theorieën ‘the Critical Mass’ en ‘beschrijvende representatie’ worden in dit onderzoek gedeeltelijk getest, de overige theorieën worden buiten beschouwing gelaten.

Daarnaast dient te worden vermeld dat in het onderzoek naar de theorie van ‘the Politics of Presence’ niet alle aspecten van de theorie worden onderzocht. Uitvoerige aandacht wordt besteed aan de woordvoerderschappen, de commissielidmaatschappen en de Kamervragen. Er wordt echter geen uitgebreid onderzoek verricht naar bijvoorbeeld het stemmen van Kamerleden en het indienen van moties. De vraag over het stemgedrag wordt wel gesteld tijdens de interviews met de vrouwelijke Kamerleden, maar dit aspect van de theorie kan uitgebreider worden getest door het stemgedrag van mannen en vrouwen in de Kamer te vergelijken.

Als wordt gekeken naar de respons en de kwaliteit van de gevonden data, kan worden gesteld dat de data die zijn gebruikt om in kaart te brengen binnen welke commissies en onderwerpen vrouwen actief zijn van goede kwaliteit zijn. Wel moet worden opgemerkt dat wordt gekeken naar de commissies waarin Kamerleden actief zijn als vast lid. Kamerleden zijn ook actief in verschillende commissies als vervangend lid en de lidmaatschappen van deze commissies zijn niet meegenomen in het onderzoek.

Tot slot dient aandacht te worden besteed aan andere oorzaken die kunnen worden genoemd voor verschillen en verbanden die worden getest in dit onderzoek. Op de verbanden en verschillen die worden getest kunnen ook andere factoren dan geslacht invloed hebben, zoals partij verschillen, crisis, bijzondere gebeurtenissen en verkiezingen. In dit onderzoek wordt niet altijd getest of deze andere factoren invloed hebben, echter dient wel te worden genoemd dat de verschillen die worden gevonden tussen vragen die worden gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden het gevolg kunnen zijn van bijvoorbeeld partij verschillen.

4. Empirische Analyse

Aan de hand van de in het theoretisch kader genoemde assumpties worden in dit hoofdstuk de resultaten weergegeven van het onderzoek. De in hoofdstuk twee genoemde theorieën die vallen onder de pleit bezorgende theorie worden deels getest. Zoals in veel onderzoeken naar vrouwen in de volksvertegenwoordiging wordt in deze thesis gebruik gemaakt van het onderscheid tussen beschrijvende representatie en inhoudelijke representatie. Allereerst wordt aangetoond dat in Nederland nog geen sprake is van gelijke representatie. Vervolgens wordt aangetoond dat vanaf 1981 voldoende vrouwen aanwezig zijn in de Nederlandse volksvertegenwoordiging om volgens de theorie van ‘the Critical Mass’ verschil te kunnen maken binnen de volksvertegenwoordiging. Daarna wordt geconstateerd dat er zowel een minimaal verschil bestaat tussen de onderwerpen waarbinnen mannelijke en vrouwelijke Kamerleden actief zijn, als dat er een minimaal verschil bestaat tussen de onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden. Tot slot wordt weergegeven op welke manier vrouwelijke Tweede Kamerleden denken over het vertegenwoordigen van vrouwen.

4.1 Beschrijvende representatie

Volgens de in hoofdstuk twee besproken theorie van beschrijvende representatie is de toename van vrouwen in de volksvertegenwoordiging een doel op zich. De nadruk binnen deze theorie ligt op het aantal gekozen vrouwen. Gelijke representatie van mannen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging wordt volgens deze theorie gezien als fundamentele waarde voor democratie en gelijkheid.

“Voor gelijke representatie dient het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging gelijk te zijn aan het percentage kiesgerechtigde vrouwen in de bevolking.”

In Nederland zijn in principe alle burgers van achttien jaar en ouder kiesgerechtigd voor politieke verkiezingen. Om uit te rekenen hoeveel procent van de stemgerechtigde Nederlandse bevolking vrouw is, wordt uitgegaan van cijfers van het CBS. Momenteel zijn 13.314.000 (CBS, 2013) burgers in Nederland achttien jaar en ouder, dus in dit onderzoek worden zij gezien als stemgerechtigd. Hiervan zijn 6.777.000 burgers vrouw (CBS, 2013), dit is 50,9 procent. Momenteel is een krappe meerderheid van de stemgerechtigde burgers in Nederland dus vrouw.

In Nederland bestaat de volksvertegenwoordiging uit de leden van de Eerste en Tweede Kamer. De Eerste Kamer telt 75 leden, waarvan 26 vrouw zijn (Eerste Kamer, 2013). Momenteel is 34,67 procent van de Eerste Kamer vrouw. Binnen de Tweede Kamer zijn 56 leden van de in totaal 150 leden vrouw (Tweede Kamer, 2013). Hier is 37,33 procent van de leden vrouw. Als de gehele

volksvertegenwoordiging wordt genomen zijn 82 van de 225 parlementsleden vrouw. Dit komt neer op 36,44 procent van de volksvertegenwoordiging.

Als nu het percentage stemgerechtigde vrouwen in de bevolking wordt vergeleken met het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging, kan worden geconstateerd dat in Nederland nog geen sprake is van gelijke representatie. Het percentage stemgerechtigde vrouwen in de bevolking ligt hoger dan het percentage mannen. In de volksvertegenwoordiging zijn vrouwen echter nog sterk in de minderheid. In Nederland is dus nog geen sprake van gelijke representatie.

Ondanks dat in Nederland nog geen sprake is van gelijke representatie, kunnen de vrouwen die aanwezig zijn in de volksvertegenwoordiging volgens de theorie van inhoudelijke representatie wel verschil maken voor vrouwen in de bevolking. De theorie van ‘the Critical Mass’ geeft weer dat wanneer minimaal 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is, vrouwen binnen de volksvertegenwoordiging verschil kunnen gaan maken (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102).

4.2 Inhoudelijke representatie

Volgens de theorie van inhoudelijke representatie moeten meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging komen, omdat zij inhoudelijk verschil maken. Volgens deze theorie zijn er bepaalde interesses en zorgen die zijn ontstaan door de ervaringen van vrouwen. Er wordt verwacht dat de deelname van vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot verandering van de agenda, doordat zij zich bezighouden met interesses en zorgen die zijn ontstaan door de ervaringen van vrouwen.

“Meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot meer aandacht voor vrouwen interesses, waarden en zorgen die van invloed kunnen zijn op wetgeving en publiek beleid.”

Zoals uit de theorie in hoofdstuk twee is gebleken kan binnen inhoudelijke representatie onderscheid worden gemaakt tussen een theorie die zich richt op aantallen in de volksvertegenwoordiging en een theorie die zich richt op de ervaringen van vrouwen in de volksvertegenwoordiging.

4.2.1 The Critical Mass

In de theorie van ‘the Critical Mass’ suggereert Kanter dat vrouwen verschil gaan maken binnen de volksvertegenwoordiging zodra minimaal 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is. Als minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is wordt door aanhangers van deze theorie verwacht dat vrouwen zich proberen aan te passen aan de omgeving en de heersende regels, waardoor zij niet zullen handelen om de omvang van de groep te vergroten. Volgens deze theorie zorgen vrouwen in de volksvertegenwoordiging niet voor een gestage evolutie, maar bestaat er een kritiek punt dat afhankelijk is van aantallen. Gelijke representatie is volgens deze theorie van belang,

omdat vrouwen pas verschil kunnen maken op het moment dat zij met een bepaald aantal zijn in de volksvertegenwoordiging.

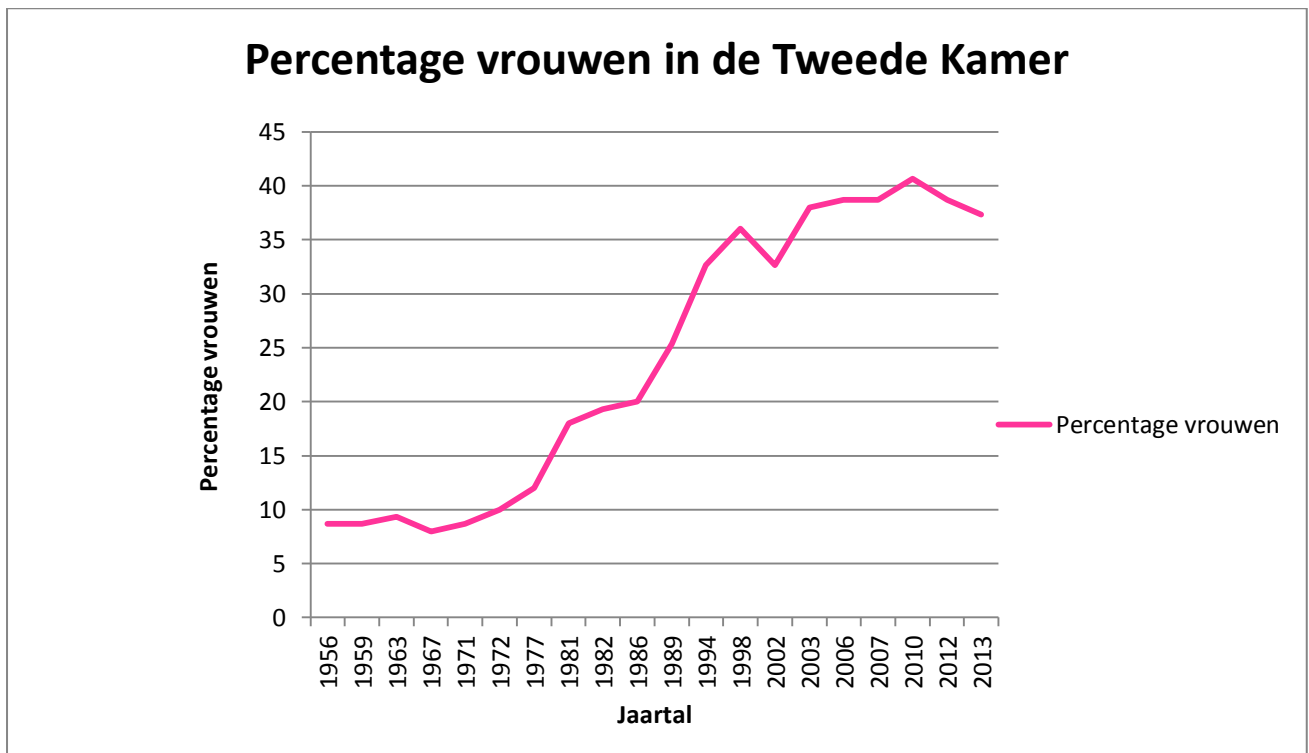
“Als 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is begint de minderheid zich te doen gelden en gaan vrouwen verschil maken in de volksvertegenwoordiging, in plaats van zichzelf aan te passen aan heersende groepen. Vrouwenonderwerpen krijgen meer aandacht dan wanneer minder dan 15 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is.”

Momenteel ligt het aantal vrouwen binnen de volksvertegenwoordiging van Nederland boven het kritieke punt van 15 tot 40 procent. Zoals blijkt uit de voorgaande paragraaf is zowel binnen de Eerste Kamer als binnen de Tweede Kamer meer dan 15 procent van de Kamer vrouw. In de Eerste Kamer is dit 34,67 procent, in de Tweede Kamer is 37,33 procent van de leden vrouw. Binnen de volksvertegenwoordiging is 36,44 procent van de leden vrouw.

4.2.1.1 Aantal vrouwen in de Tweede Kamer

Voor vrouwen stemrecht kregen, is in 1917 in de Grondwet opgenomen dat vrouwen verkiesbaar zijn (Parlement, 2013). Bij de verkiezingen in 1918 werd vervolgens voor het eerst een vrouwelijk parlementslid gekozen. Bij de volgende verkiezingen in 1922 steeg het aantal vrouwelijke Kamerleden tot zeven van de 100 Kamerleden. De jaren daarna daalde het aantal vrouwen in de Kamer echter weer.

In 1956 werd het ledenaantal van de Tweede Kamer uitgebreid van 100 naar 150 leden. In de grafiek hieronder is het aantal vrouwen in de Tweede Kamer vanaf 1956 tot nu weergegeven (Parlement, 2013). Het aantal vrouwelijke parlementsliden wordt geteld in het jaar en rond de datum van de installatie van een nieuw kabinet.

Figuur 3: Percentage vrouwen in de Tweede Kamer vanaf 1956 (Parlement, 2013) (Tweede Kamer vrouwen, 2013)

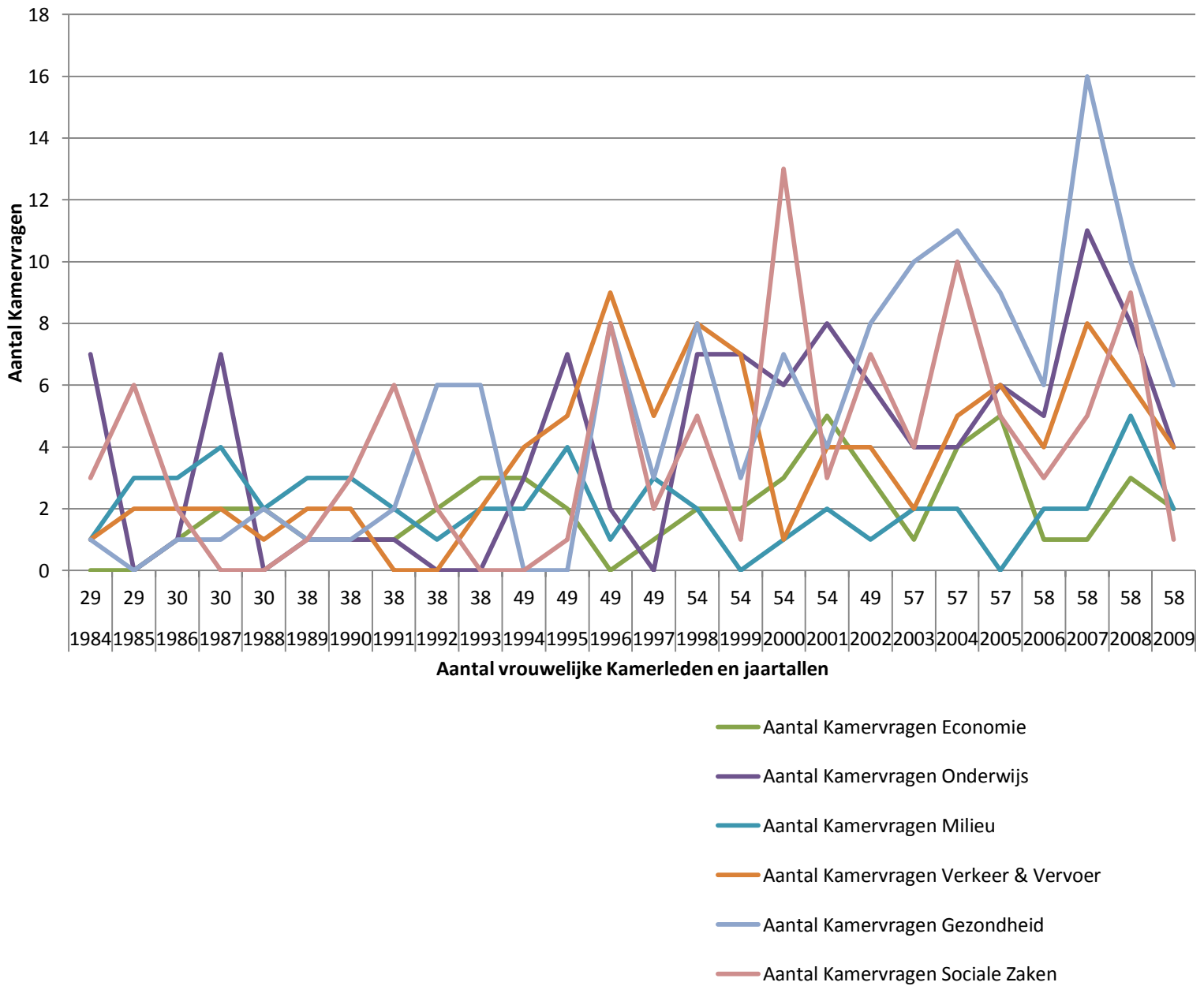
In deze grafiek is te zien dat in 1981 het percentage vrouwen binnen de Tweede Kamer het kritieke punt bereikt volgens de theorie van ‘the Critical Mass’. Van 1956 tot 1981 is het aantal vrouwen dat deelneemt in de Tweede Kamer nog niet voldoende om volgens deze theorie verschil te kunnen maken. Vanaf 1981 tot op heden blijft het percentage vrouwen in de Tweede Kamer boven het kritieke punt van 15 procent.

4.2.1.2 Verband tussen Kamervragen en aantal vrouwen

Binnen de Tweede Kamer kunnen Kamerleden vragen stellen aan de regering. Door te kijken of een verband bestaat tussen het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over een onderwerp en het aantal vrouwen dat in de Tweede Kamer aanwezig is, wordt de theorie van ‘the Critical Mass’ getest.

Voor de onderwerpen economie, onderwijs, milieu, verkeer & vervoer, gezondheid en sociale zaken is gekeken of er een verband bestaat tussen het aantal vrouwen in de Tweede Kamer en het aantal Kamervragen dat is gesteld. De Kamervragen die zijn gebruikt in dit onderzoek zijn gesteld in de periode van 1984 tot 2010. Ondanks dat geen gebruik wordt gemaakt van gegevens voor 1981, kan wel worden gekeken of het aantal vrouwen in de Tweede Kamer van invloed is op het aantal Kamervragen dat binnen bepaalde onderwerpen worden gesteld. Oftewel, er wordt getest of het aantal vrouwen in de Tweede Kamer invloed heeft op de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp. In onderstaande grafiek is het aantal Kamervragen per onderwerp weergegeven in verhouding tot het aantal vrouwelijke Kamerleden.

Aantal Kamervragen in verhouding tot aantal vrouwelijke Kamerleden

Figuur 4: Aantal Kamervragen in verhouding tot aantal vrouwelijke Kamerleden

In dit onderzoek is voor maar twee van de zes onderwerpen door middel van de Sperman's rho non-parametrische correlatietoets een significant verband geconstateerd. Alleen voor de onderwerpen milieu ($p = 0,001$) en gezondheid ($p = 0,002$) bestaat een significant verband tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over deze onderwerpen. Bij het onderwerp milieu kan echter worden gesproken van een negatief verband ($r_s = -0,143$). Uit deze

analyse is gebleken dat voor het onderwerp milieu geldt; meer vrouwen in de Tweede Kamer zorgt voor minder Kamervragen over het onderwerp milieu. Bij het onderwerp gezondheid kan wel worden gesproken van een positief verband ($r_s = 0,136$). Uit de correlatie coëfficiënt blijkt echter dat ondanks dat bij beide onderwerpen een verband wordt geconstateerd, deze verbanden zeer zwak zijn. Het aantal Kamervragen dat over een onderwerp wordt gesteld kan niet worden verklaard door het aantal vrouwen in de Kamer, mogelijk zijn er andere factoren die het aantal vragen per onderwerp verklaren. Effecten als crisis, belangrijke gebeurtenissen, verkiezingen en rampen kunnen invloed hebben op het aantal Kamervragen dat wordt gesteld per onderwerp.

Geconcludeerd kan worden dat er weinig tot geen verband bestaat tussen het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over een onderwerp en het aantal vrouwelijke Kamerleden dat aanwezig is in de Tweede Kamer. Bij maar twee van de zes onderwerpen werd een significant verband geconstateerd, daarnaast waren de verbanden die werden geconstateerd zeer zwak.

4.2.1.3 Politieke onderwerpen die te weinig aandacht krijgen

In de interviews wordt door de meeste vrouwelijke Kamerleden aangegeven dat de verhouding tussen mannen en vrouwen in commissies de laatste jaren steeds gelijkter wordt. Dit komt volgens de vrouwelijke Kamerleden voornamelijk doordat vrouwenonderwerpen de laatste jaren belangrijker worden gevonden en er meer media aandacht ontstaat voor deze onderwerpen.

Als aan de vrouwelijke Kamerleden wordt gevraagd aan welke onderwerpen meer aandacht moet worden besteed, geven zij meestal als antwoord een onderwerp die valt onder hun eigen portefeuille. Mevrouw Oosenbrug geeft hierop als enige aan dat het diversiteitsvraagstuk meer aandacht verdient. Zij geeft aan dat binnen een mannenwereld als de politiek, minder aandacht is voor dit vraagstuk. Ook mevrouw Dijkers geeft in haar interview aan dat de politiek nog een hele erge mannenwereld is. Mevrouw Yücel geeft aan dat meer aandacht moet komen voor financiële afhankelijkheid van vrouwen en noemt daarmee ook een onderwerp voor vrouwen. Ondanks dat over dit onderwerp de laatste tijd wel debat is gevoerd, wordt volgens haar nog te weinig actie ondernomen.

Volgens de theorie van ‘the Critical Mass’ zijn momenteel voldoende vrouwen aanwezig in de Nederlandse volksvertegenwoordiging om verschil te kunnen maken. Maar twee van de vrouwelijke Kamerleden geven aan dat de politiek nog een mannenwereld is. Of vrouwen daadwerkelijk actief zijn binnen onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden, wordt getest binnen de theorie van ‘the Politics of Presence’.

4.2.2 The Politics of Presence

Volgens de theorie van ‘the Politics of Presence’ verhoogt de aanwezigheid van vrouwen in de politiek de kans dat de behoeften en belangen van vrouwen worden vertegenwoordigd en er een

hogere prioriteit wordt gegeven aan onderwerpen die van specifiek belang zijn voor vrouwen. Volgens deze theorie zullen vrouwen op andere onderwerpen en terreinen actief zijn dan mannen in het parlement. Dit heeft te maken met wat vrouwen belangrijk vinden, mede dankzij de ervaringen die zij hebben opgedaan in hun leven. Onderzoekers beweren dat vrouwen een hogere prioriteit geven aan onderwerpen als kinderopvang, educatie en sociale dienstverlening, terwijl mannen onderwerpen als defensie, vakbonden en werkloosheid belangrijker vinden (Adman, 2011: 387-399) (Lovenduski & Norris, 2003: 84-102).

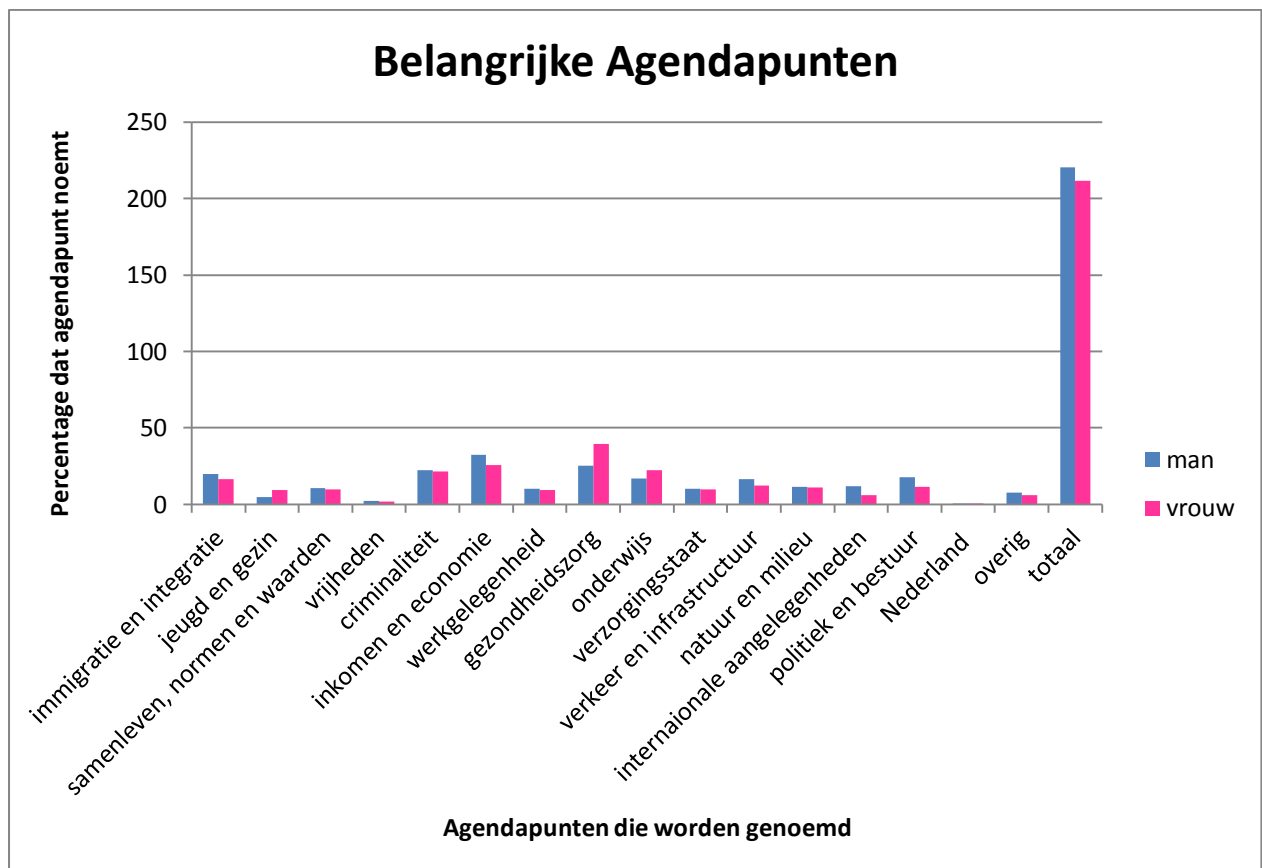
“Meer vrouwen in de volksvertegenwoordiging leidt tot meer aandacht voor onderwerpen die vrouwen van belang vinden, doordat vrouwen actief zijn binnen politieke onderwerpen die vrouwen in de bevolking een hoge prioriteit geven.”

Ondanks dat verschillende onderzoekers hebben geconcludeerd dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging, naast de onderwerpen die hoog op het partijprogramma staan, andere onderwerpen van belang vinden dan de mannelijke parlementariërs, kan niet worden geconcludeerd dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging de onderwerpen van belang vinden die vrouwen in de bevolking een hoge prioriteit geven. Volgens de onderzoeken van Joni Lovenduski en Pippa Norris (2003: 84-102) en Per Adman (2011: 387-399) interesseren vrouwen in de politiek zich meer in onderwerpen als gezondheidszorg, rechten van de vrouw, educatie en het gezin. Volgens deze onderzoeken interesseert 28 procent van de vrouwelijke parlementariërs zich bijvoorbeeld in het politieke gebied gezondheidszorg, tegen 23 procent van de mannen in het parlement. Ook volgens Wängnerud (2000: 67-91) heeft de aanwezigheid van vrouwen in het parlement geleid tot meer nadruk op de belangen van vrouwenonderwerpen. In het onderzoek van Schwint-Bayer en Mishler (2005: 407-428) wordt ook aangetoond dat er een sterke relatie bestaat tussen het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging en de hoeveelheid aandacht dat ontstaat voor “vrouwenonderwerpen” in het parlement. De meeste onderzoeken geven echter niet aan wat zij verstaan onder vrouwenonderwerpen.

4.2.2.1 Vrouwenonderwerpen

Om antwoord te geven op de vraag in hoeverre vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen vertegenwoordigen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en daarmee de vrouwelijke bevolking beter vertegenwoordigen dan de mannen in de volksvertegenwoordiging, is het ook van belang dat wordt gekeken naar de onderwerpen die vrouwen in de bevolking prioriteit geven. Zoals in het theoretisch kader is aangegeven wordt goede inhoudelijke representatie gekenmerkt door een hoge overeenstemming tussen de parlementaire vertegenwoordiging van de belangen van vrouwen aan de ene kant en anderzijds de manier waarop vrouwen zelf hun behoeften, wensen en belangen formuleren (Celis, 2006: 90). De exacte definities van vrouwenonderwerpen moeten worden uitgewerkt in relatie tot het parlement dat wordt bestudeerd.

Door het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) zijn met het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) de meningen van burgers in kaart gebracht in de periode van 2008 t/m 2012 (zie bijlage 2). Binnen dit onderzoek wordt aan burgers gevraagd naar problemen en agendapunten die zij belangrijk vinden. Dit wordt gevraagd door middel van een open vraag waar zij vijf agendapunten mogen noemen. Uit deze kwartaalonderzoeken van het SCP blijkt dat gezondheidszorg door vrouwen het meest wordt genoemd, als wordt gevraagd welke politieke agendapunten zij belangrijk vinden. Door 40 procent van de vrouwen wordt dit agendapunt genoemd (SCP: COB 2008-2012). Andere agendapunten die veel worden genoemd door vrouwen zijn inkomen & economie (26 procent van de vrouwen noemt dit agendapunt), onderwijs (22 procent van de vrouwen noemt dit onderwerp), criminaliteit (ook door 22 procent van de vrouwen genoemd) en immigratie & integratie (17 procent van de vrouwen noemt dit onderwerp) (SCP: COB 2008-2012). In onderstaande grafiek wordt weergegeven welk percentage mannen en welk percentage vrouwen welke agendapunten van belang vinden.

Figuur 5: Percentage mannen en vrouwen dat agendapunten noemt als belangrijk (SCP: COB 2008-2012)

In deze grafiek is te zien dat de agendapunten jeugd & gezin, gezondheidszorg en onderwijs procentueel gezien meer worden genoemd door vrouwen dan door mannen. Door middel van de Anova toets is gecontroleerd of deze verschillen significant zijn. Het percentage vrouwen dat gezondheidszorg noemt als belangrijk agendapunt (40 procent), verschilt significant met het

percentage mannen dat dit agendapunt noemt (25 procent) ($p = 0,000$). Ook het percentage vrouwen dat jeugd & gezin ($p = 0,000$) noemt en het percentage vrouwen dat onderwijs ($p = 0,000$) noemt scheidt significant met het percentage mannen dat dit onderwerp noemt (SCP: COB 2008-2012).

Hieronder staat weergegeven welke vijf onderwerpen vrouwen en mannen het meest noemen als wordt gevraagd om de vijf belangrijkste agendapunten.

Vrouwen	Mannen
1. Gezondheidszorg	1. Inkomen & Economie
2. Inkomen & economie	2. Gezondheidszorg
3/4. Criminaliteit	3. Criminaliteit
3/4. Onderwijs	4. Immigratie & Integratie
5. Immigratie & integratie	5. Politiek & Bestuur

Afbeelding 1: Top vijf onderwerpen die mannen en vrouwen het meest noemen als belangrijkste agendapunten (SCP: COB 2008-2012)

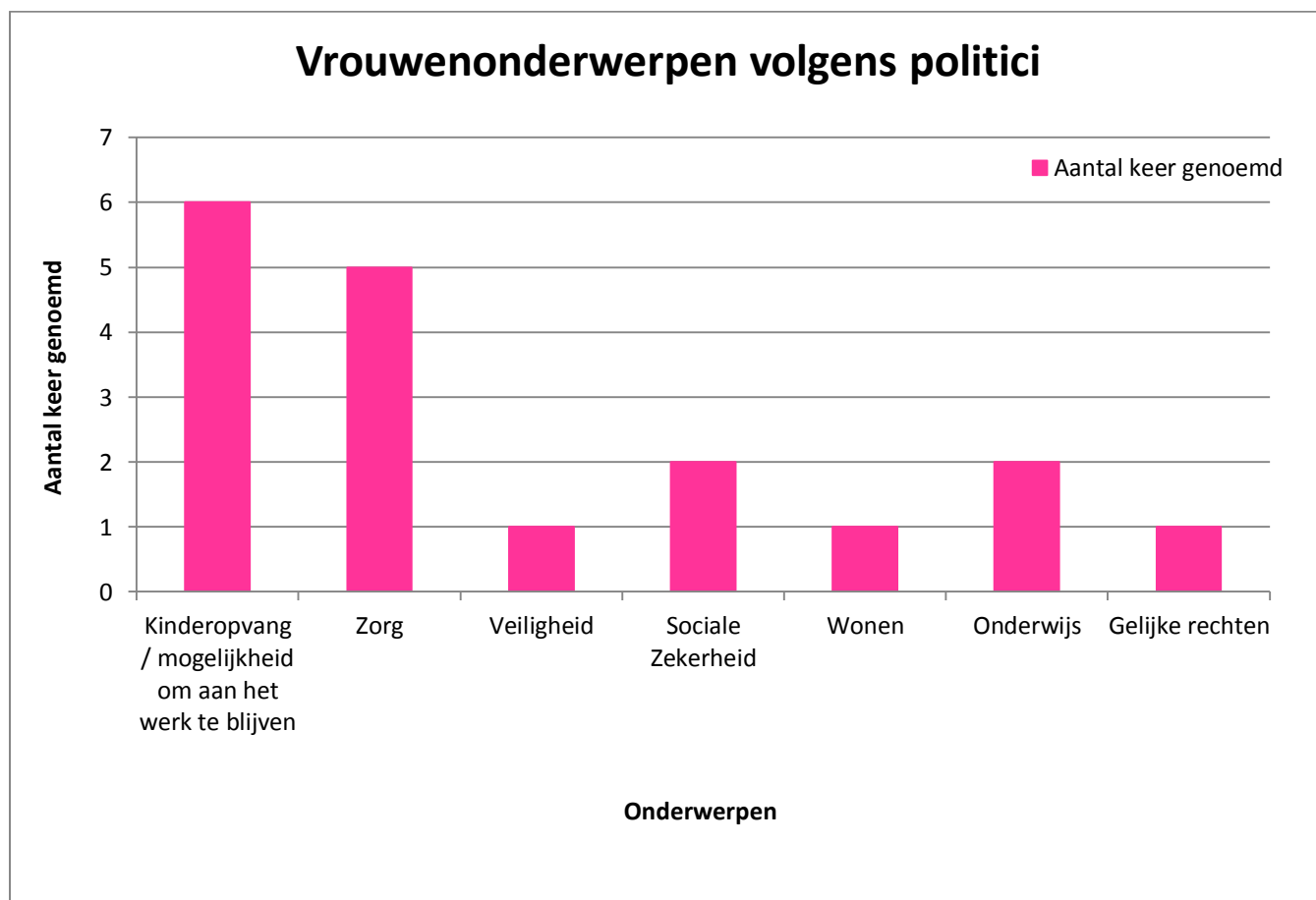
Uit deze afbeelding blijkt dat vrouwen en mannen over het algemeen dezelfde onderwerpen belangrijk vinden. Bij sommige onderwerpen verschilt het percentage echter binnen de top vijf. Gezondheidszorg wordt bij vrouwen het meest genoemd en staat dus op één, terwijl het onderwerp bij mannen in mindere mate wordt genoemd en dus op twee staat. Alleen het onderwerp onderwijs komt wel voor in de top vijf van vrouwen en niet in de top vijf van de mannen. Bij mannen komt daarentegen politiek & bestuur terug, welke niet in de top vijf van de vrouwen staat (SCP: COB 2008-2012).

Ondanks dat de top vijf van onderwerpen die mannen en vrouwen noemen als belangrijk bijna hetzelfde is, verschilt het percentage vrouwen dat een onderwerp noemt als belangrijk bij bijna alle onderwerpen in de top vijf significant met het percentage mannen dat een onderwerp belangrijk vindt. Alleen het verschil tussen het percentage mannen dat het onderwerp criminaliteit noemt, verschilt niet significant met het percentage vrouwen dat het onderwerp noemt (SCP: COB 2008-2012).

4.2.2.2 Vrouwenonderwerpen volgens politici

Aan zeven van de elf geïnterviewde vrouwelijke Tweede Kamerleden is gevraagd welke politieke onderwerpen volgens hen belangrijk worden gevonden door vrouwen in de bevolking. In de grafiek hieronder is weergegeven welke onderwerpen worden genoemd door de vrouwelijke Kamerleden. Van de ondervraagde vrouwelijke Kamerleden gaf vijf van de zeven gevraagde vrouwen hierop antwoord met het onderwerp zorg. Daarnaast gaven zes van de zeven vrouwen als antwoord kinderopvang of de

mogelijkheid om aan het werk te blijven. Als reden daarvoor werd door mevrouw Voortman aangegeven, dat dit onderwerpen zijn die dichtbij vrouwen staan. Het zijn de gebieden waar de vrouwen in de bevolking voornamelijk mee bezig zijn. Andere onderwerpen die worden genoemd zijn onderwijs, zwangerschap en sociale zaken.

Figuur 6: Vrouwenonderwerpen volgens politici

Als wordt gevraagd naar de onderwerpen die vrouwen in de Tweede Kamer belangrijk vinden, dan worden voornamelijk de onderwerpen genoemd waarbinnen de Kamerleden zelf actief zijn. Als een onderwerp wordt genoemd waarbinnen een Kamerlid niet zelf actief is, wordt een onderwerp genoemd die belangrijk wordt gevonden door de politieke partij waarvan een Kamerlid lid is.

4.2.2.3 Woordvoerschappen van Tweede Kamerleden

Binnen de Tweede Kamer worden veel onderwerpen behandeld, waardoor niet ieder Kamerlid alles weet van ieder onderwerp. Binnen de fractie wordt onderling afgesproken wie over welk onderwerp het woord voert (Tweede Kamer woordvoerschappen, 2013). Door te kijken naar de woordvoerschappen van de verschillende vrouwelijke en mannelijke Kamerleden kan worden gekeken binnen welke onderwerpen vrouwen en mannen het meest actief zijn.

Uit onderzoek is gebleken dat de meeste vrouwelijke Kamerleden woordvoerder zijn voor het onderwerp Volksgezondheid, Welzijn & Sport. Van de 56 vrouwelijke Kamerleden zijn 18 vrouwen

woordvoerder voor dit onderwerp, dit is 32,1 procent van het aantal vrouwelijke Kamerleden (zie bijlage 3). Andere onderwerpen die veel vrouwelijke Kamerleden als woordvoeders hebben zijn Onderwijs, Cultuur & Wetenschap (12 vrouwen), Economische Zaken (12 vrouwen), Infrastructuur & Milieu (11 vrouwen) en Sociale Zaken & Werkgelegenheid (11 vrouwen). In onderstaande afbeelding is deze top vijf weergegeven.

Woordvoederschappen vrouwen in de Tweede Kamer

1. Volksgezondheid, Welzijn & Sport

2/3. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap

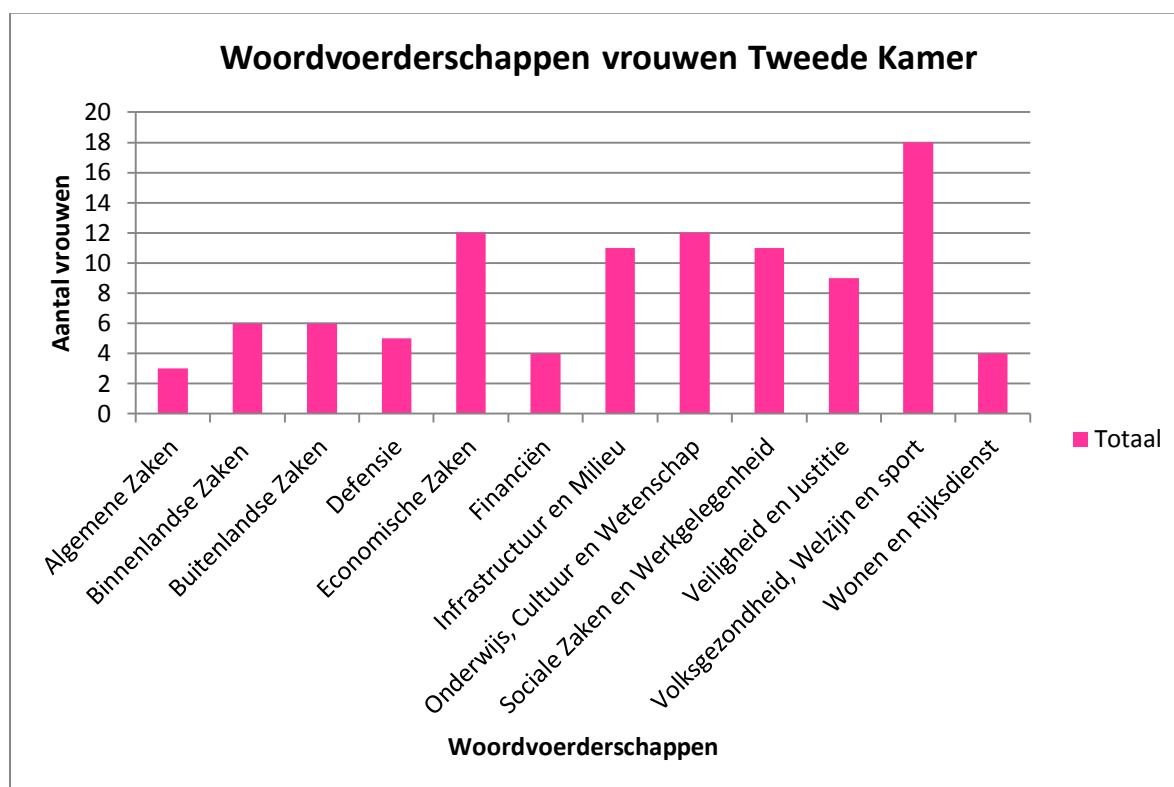
2/3. Economische Zaken

4/5. Infrastructuur & Milieu

4/5. Sociale Zaken & Werkgelegenheid

Afbeelding 2: Top vijf woordvoederschappen vrouwen in de Tweede Kamer

In onderstaande grafiek staat per onderwerp weergegeven hoeveel vrouwen woordvoerder zijn van dat onderwerp.

Figuur 7: Woordvoederschappen vrouwen in de Tweede Kamer

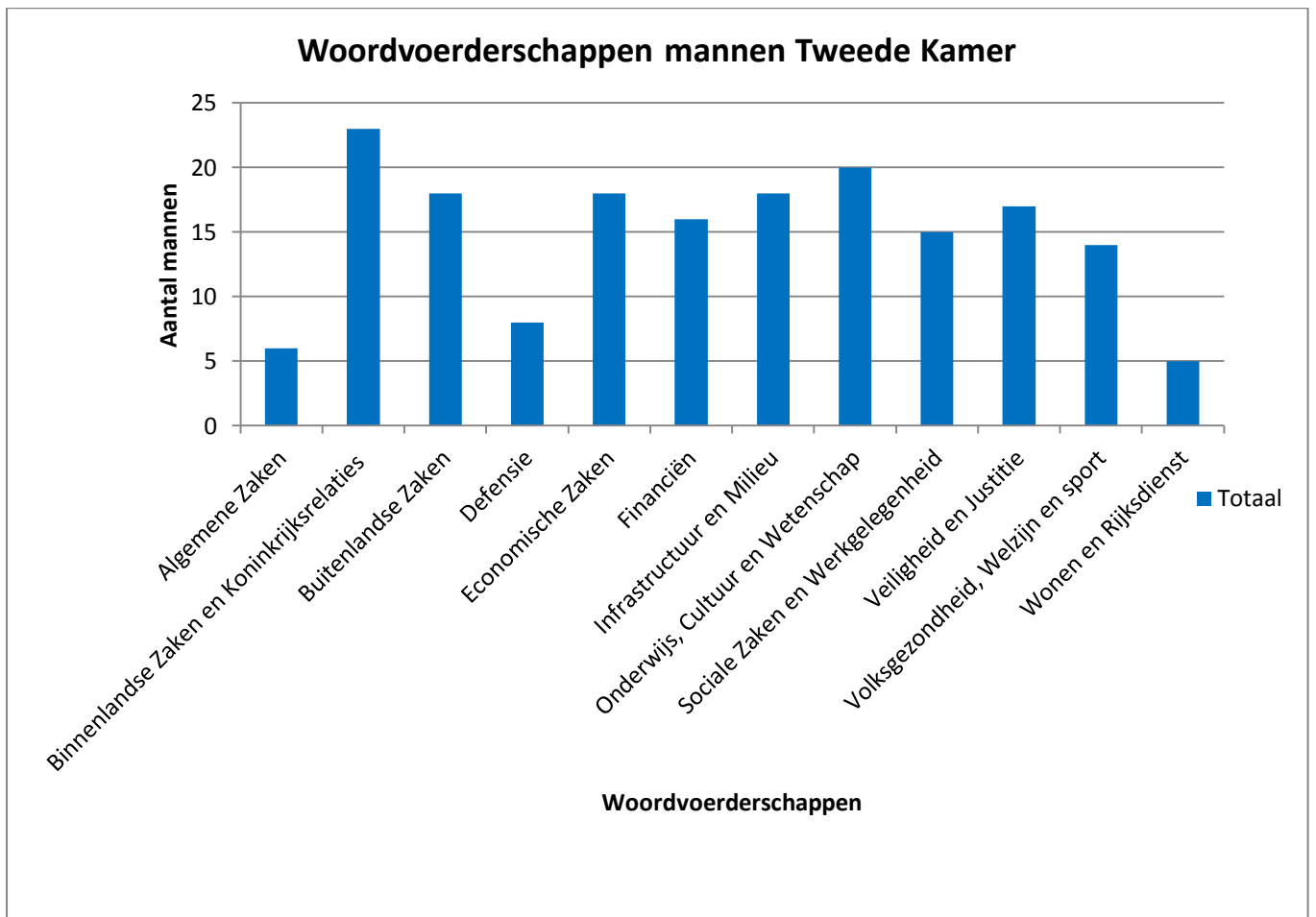
Naast dat is gekeken welke woordvoederschappen de vrouwelijke Kamerleden voeren, is ook gekeken naar welke woordvoederschappen mannelijke Kamerleden voeren. Mannen zijn het meest woordvoerder over het onderwerp Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Van de 94 mannelijke Kamerleden zijn 23 mannen woordvoerder voor dit onderwerp, dit is 24,5 procent van het aantal mannelijke Kamerleden (zie bijlage 4). Daarna zijn mannelijke Kamerleden het meest woordvoerder voor de onderwerpen Onderwijs, Cultuur & Wetenschap (20 mannen), Buitenlandse Zaken (18 mannen), Economische Zaken (18 mannen) en Infrastructuur & Milieu (18 mannen).

Woordvoederschappen mannen in de Tweede Kamer

- 1. Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties**
- 2. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap**
- 3/4/5. Economische Zaken**
- 3/4/5. Infrastructuur & Milieu**
- 3/4/5. Buitenlandse Zaken**

Afbeelding 3: Top vijf woordvoederschappen mannen in de Tweede Kamer

In onderstaande grafiek staat per onderwerp aangegeven hoeveel mannen woordvoerder zijn van dat onderwerp.

Figuur 8: Woordvoerderschappen mannen in de Tweede Kamer

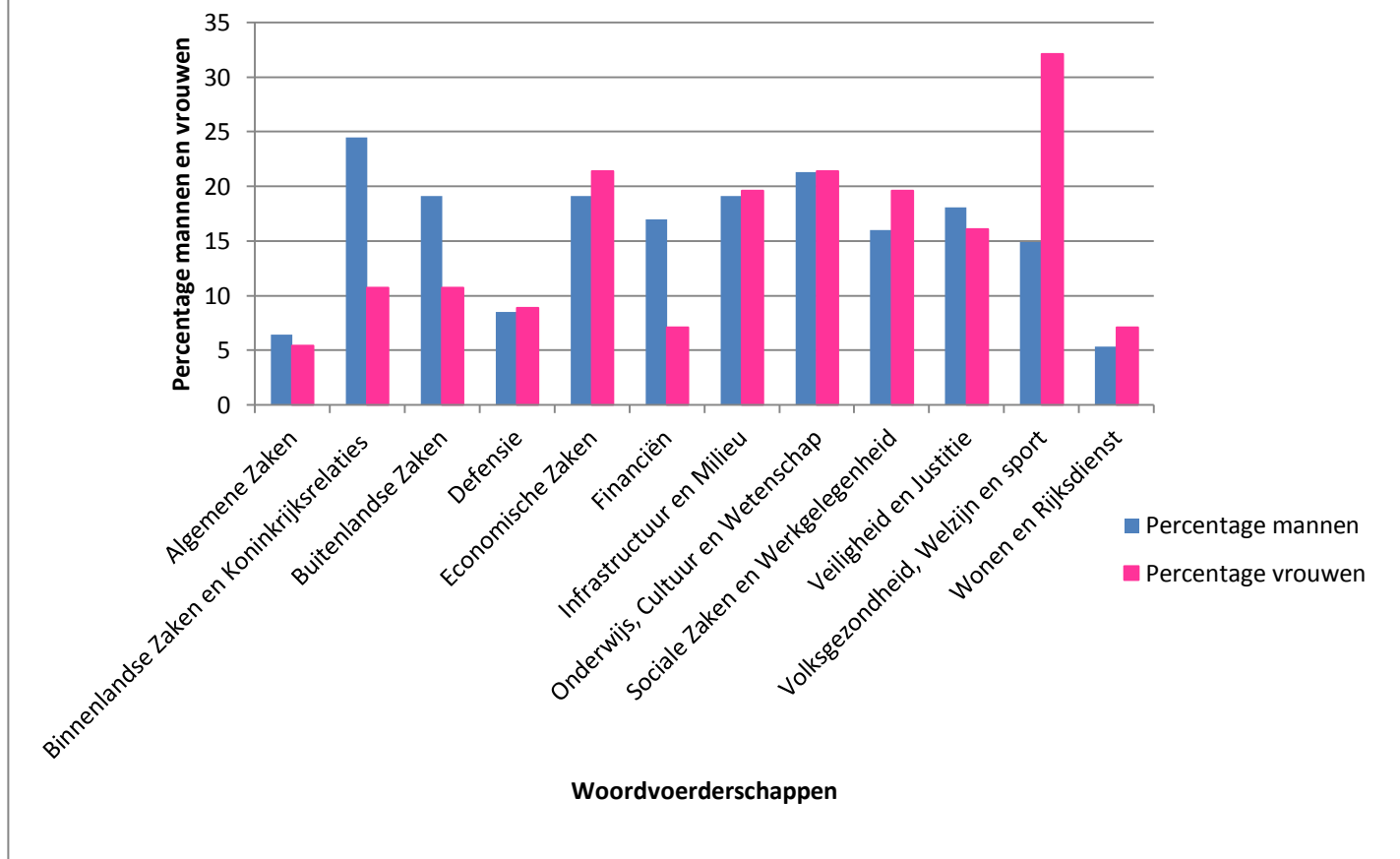
In onderstaande afbeelding is de top vijf met meest voorkomende woordvoerderschappen van vrouwelijke Kamerleden weergegeven naast de top vijf met meest voorkomende woordvoerderschappen van mannelijke Kamerleden. Uit deze afbeelding blijkt dat twee van de vijf onderwerpen niet overeenkomen. In de top vijf van meest voorkomende woordvoerderschappen van vrouwelijke Kamerleden staan de onderwerpen Volksgezondheid, Welzijn & Sport en Sociale Zaken & Werkgelegenheid wel, terwijl deze onderwerpen niet in de top vijf van meest voorkomende woordvoerderschappen van mannelijke Kamerleden staan. In de top vijf van woordvoerderschappen van mannelijke Kamerleden staan daarentegen de onderwerpen Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties en Buitenlandse Zaken.

Woordvoerderschappen vrouwen in de Tweede Kamer	Woordvoerderschappen mannen in de Tweede Kamer
1. Volksgezondheid, Welzijn & Sport	1. Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties
2/3. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap	2. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap
2/3. Economische Zaken	3/4/5. Economische Zaken
4/5. Infrastructuur & Milieu	3/4/5. Infrastructuur & Milieu
4/5. Sociale Zaken & Werkgelegenheid	3/4/5. Buitenlandse Zaken

Afbeelding 4: Top vijf woordvoerderschappen vrouwen en mannen in de Tweede Kamer

Als wordt gekeken naar het aantal vrouwen dat woordvoerder is voor een onderwerp in verhouding tot het totaal aantal vrouwen in de Kamer en het aantal mannen dat woordvoerder is voor een onderwerp in verhouding tot het totaal aantal mannen in de Kamer, dan wordt geconstateerd dat bij zeven onderwerpen een hoger percentage vrouwen actief is dan mannen. Een hoger percentage vrouwen voert woordvoerderschappen over Defensie (8,5 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 8,9 procent van de vrouwelijke Kamerleden), Economische Zaken (19,1 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 21,4 procent van de vrouwelijke Kamerleden), Infrastructuur & Milieu (19,1 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 19,6 procent van de vrouwelijke Kamerleden), Onderwijs Cultuur & Wetenschap (21,3 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 21,4 procent van de vrouwelijke Kamerleden), Sociale Zaken & Werkgelegenheid (15 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 19,6 procent van de vrouwelijke Kamerleden), Volksgezondheid, Welzijn & Sport (14,9 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 32,1 procent van de vrouwelijke Kamerleden) en Wonen & Rijksdienst (5,3 procent van de mannelijke Kamerleden tegen 7,1 procent van de vrouwelijke Kamerleden). Het verschil in percentages is in onderstaande grafiek per woordvoerderschap weergegeven.

Percentage mannen en vrouwen dat woordvoerderschappen voeren per onderwerp

Figuur 9: Percentage mannen en vrouwen dat woordvoerderschappen voert per onderwerp

Alleen de verschillen tussen het aantal mannen en vrouwen binnen de onderwerpen Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties ($p = 0,039$) en Volksgezondheid, Welzijn & Sport ($p = 0,043$) zijn echter significant (door middel van de significantietoets Pearson Chi-Square).

Vaak valt de verdeling van de woordvoerderschappen samen met de verdeling van de commissies.

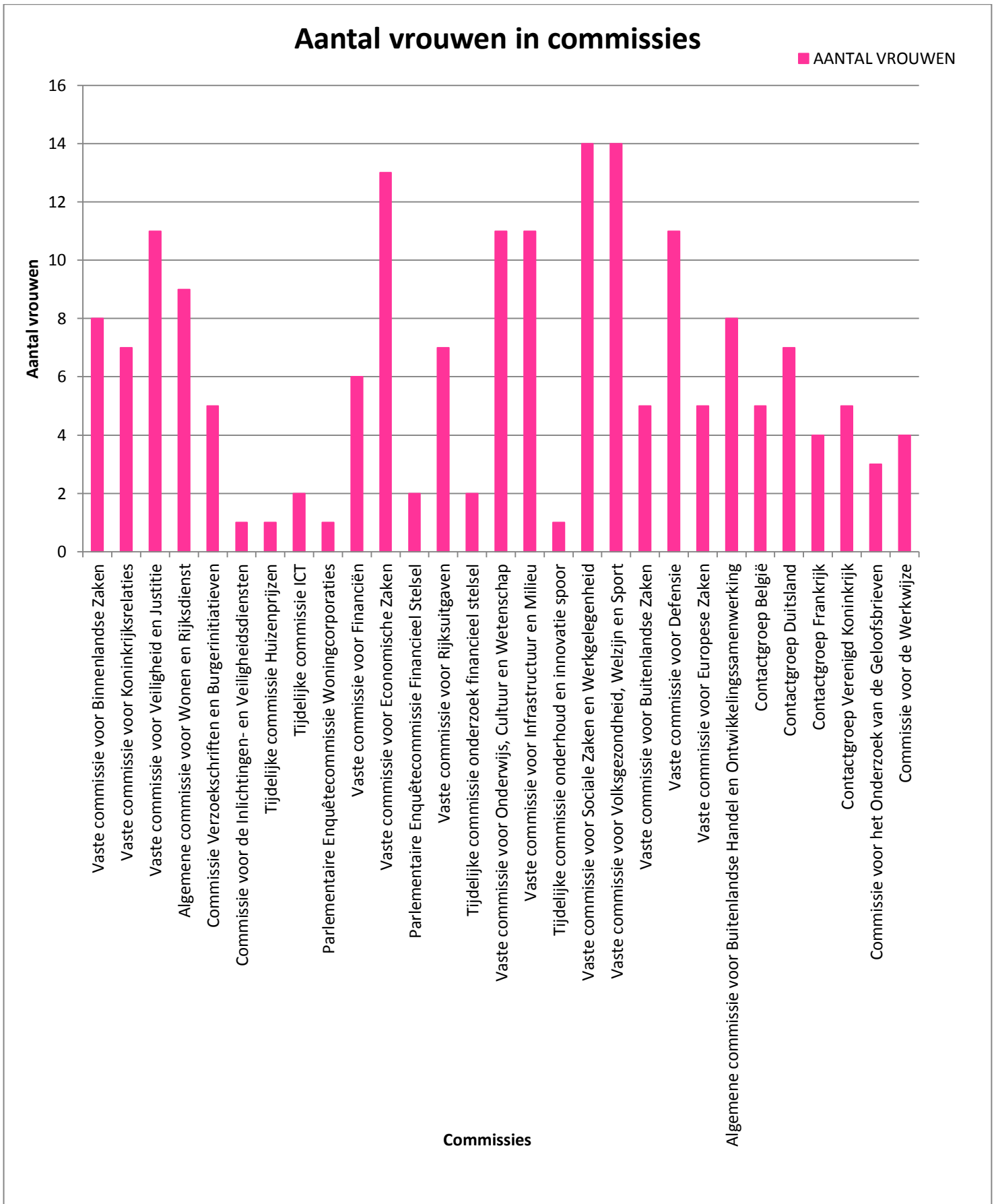
4.2.2.4 Commissie lidmaatschappen vrouwen Tweede Kamer

Binnen de Tweede Kamer bestaan verschillende commissies waarin de 150 Tweede Kamerleden vooral hun werk doen. Binnen deze commissies hebben alle fracties naar evenredigheid vertegenwoordigers. Iedere commissie houdt zich bezig met vaste onderwerpen (Parlement Commissies, 2013). Elke commissie heeft zowel een aantal vaste leden, als vervangende leden. In dit onderzoek wordt alleen gekeken naar de vaste leden van een commissie.

Door te kijken naar de commissies waarin vrouwen in de volksvertegenwoordiging actief zijn, kan worden gekeken met welke onderwerpen zij zich voornamelijk bezighouden. Binnen dit onderzoek

wordt hier op twee manieren naar gekeken. Allereerst wordt gekeken in welke commissies vrouwen in absolute aantallen het meest actief zijn. Vervolgens wordt gekeken naar de samenstelling per commissie en het percentage vrouwen per commissie.

In de vaste commissie voor Sociale Zaken & Werkgelegenheid en in de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn & Sport zijn in absolute aantallen momenteel de meeste vrouwen actief. In beide commissies zijn veertien vrouwen actief (zie bijlage 5). De commissie waarin daarna het meeste vrouwen actief zijn is de commissie voor Economische Zaken, hierin zijn dertien vrouwen actief. De overige commissies waar vrouwen in absolute aantallen momenteel het meest in actief zijn, zijn de vaste commissie voor Veiligheid en Justitie (12 vrouwen), de vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de vaste commissie voor Infrastructuur & Milieu en de vaste commissie voor Defensie. Binnen deze drie laatst genoemde commissies zijn elf vrouwelijke Kamerleden actief.

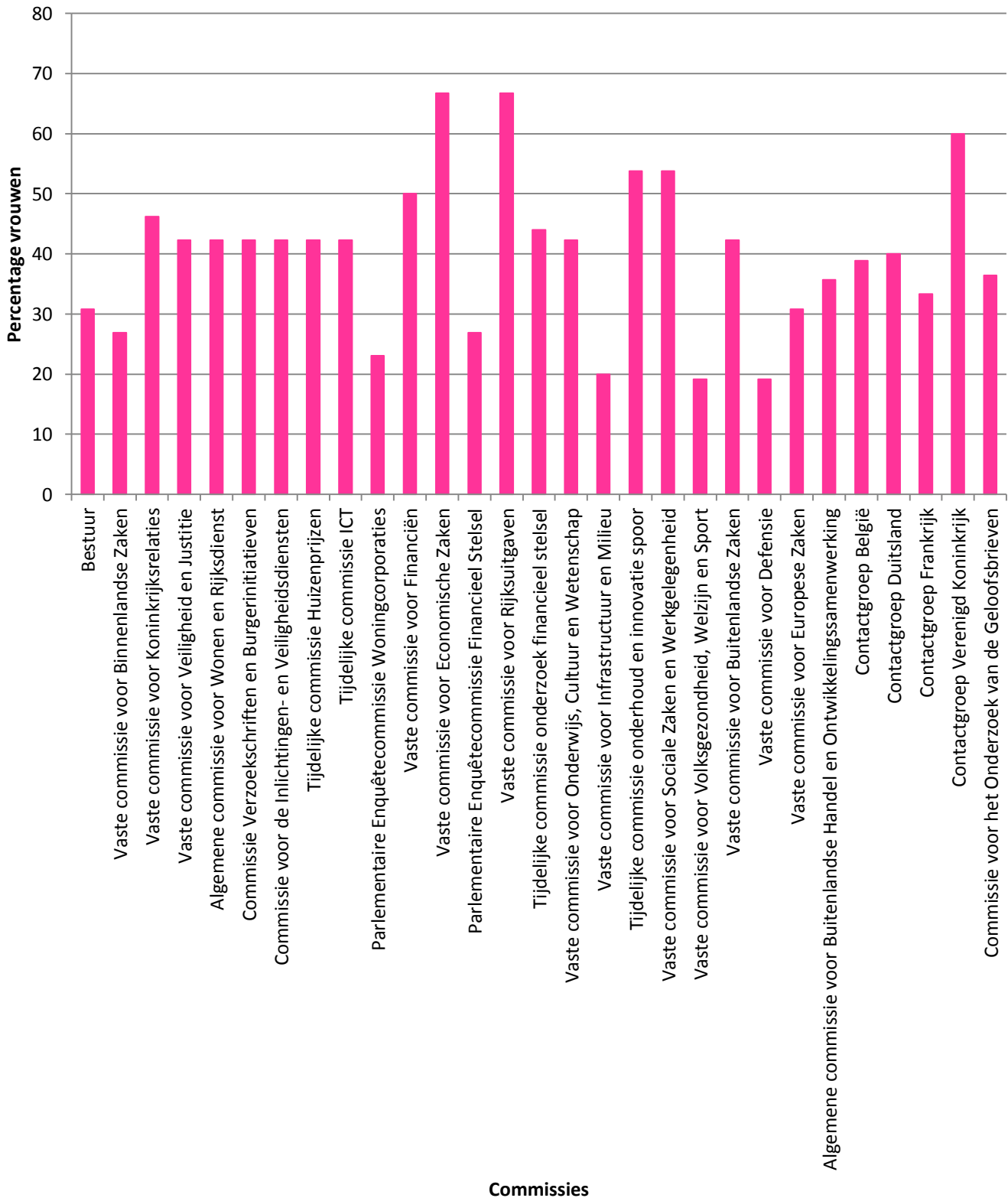
Figuur 10: Aantal vrouwen in commissies

In figuur tien staat aangegeven hoeveel vrouwen actief zijn per commissie. Binnen geen één commissie is geen één vrouwelijk Kamerlid werkzaam, wel is in een aantal commissies maar één vrouwelijk Kamerlid werkzaam.

Als wordt gekeken naar de verhouding tussen mannen en vrouwen per commissie, is het percentage vrouwen in andere commissies hoger dan als wordt gekeken naar de absolute aantallen. Binnen de tijdelijke commissie onderzoek financieel stelsel en de parlementaire enquêtecommissie Financieel Stelsel is 66,7 procent van het aantal commissieleden vrouw. De commissie die daarna het hoogste percentage vrouwen in de commissie heeft is de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven. Binnen deze commissie is 60 procent van het aantal commissieleden vrouw. De vaste commissie voor Sociale Zaken & Werkgelegenheid en de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn & Sport hebben met 53,8 procent, daarna het hoogste percentage vrouwen binnen de commissie. Het percentage vrouwen per commissie staat weergegeven in onderstaand figuur.

Percentage vrouwen in commissies

■ Percentage vrouwen

Figuur 11: Percentage vrouwen in commissies

In de afbeelding hieronder staat weergegeven in welke commissies de vrouwen het meest actief zijn in absolute aantallen en welke commissies het hoogste percentage vrouwen kennen.

Meeste vrouwen actief in absolute aantallen	Percentage vrouwen per commissie
1/2. Sociale Zaken & Werkgelegenheid	1/2. Onderzoek Financieel Stelsel
1/2. Volksgezondheid, Welzijn & Sport	1/2. Parlementaire Enquêtecommissie Financieel Stelsel
3. Economische Zaken	3. Onderzoek van de Geloofsbrieven
4. Veiligheid & Justitie	4/5. Sociale Zaken & Werkgelegenheid
5. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap Infrastructuur & Milieu Defensie	4/5. Volksgezondheid, Welzijn & Sport

Afbeelding 5: Top vijf vrouwen in commissies en percentage vrouwen in commissies

Uit deze afbeelding blijkt dat als wordt gekeken naar het percentage vrouwen per commissie, het hoogste percentage vrouwen ligt in de twee commissies over een onderwerp dat valt binnen financiën. Dit zijn echter beide geen vaste commissies, maar tijdelijke commissies. Als alleen wordt gekeken naar de vaste commissies en niet naar de tijdelijke commissies, ziet de top vijf van de commissies met het hoogste percentage vrouwen er als volgt uit:

Vrouwen in vaste commissies

- 1. Onderzoek van de Geloofsbrieven**
- 2/3. Sociale Zaken & Werkgelegenheid**
- 2/3. Volksgezondheid, Welzijn & Sport**
- 4. Economische Zaken**
- 5. Veiligheid & Justitie**

Afbeelding 6: Top vijf vaste commissies met het hoogste percentage vrouwen

Als deze top vijf wordt vergeleken met de top vijf van commissies waarin vrouwen het meest actief zijn, komt deze voor een groot deel overeen. Alleen de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven staat wel in de top vijf van vaste commissies met het hoogste percentage vrouwen en niet in de top vijf van commissies waar vrouwen in absolute aantallen het meest in actief zijn.

4.2.2.5 Mondelinge Kamervragen

Naast dat is gekeken welke woordvoerderschappen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden voeren en in welke commissies zij actief zijn, is ook gekeken naar de Kamervragen die mondeling door Tweede Kamerleden zijn gesteld vanaf 1984 tot 2010 (Breeman & Timmermans, 2009). De Kamervragen die zijn geanalyseerd zijn gerelateerd aan de meest voorkomende woordvoerderschappen van mannelijke en vrouwelijke Kamerleden. Door te kijken of vrouwelijke Kamerleden over de onderwerpen economie, milieu, verkeer & vervoer, onderwijs, gezondheid en sociale zaken meer of minder vragen stellen dan de mannelijke Kamerleden, wordt gekeken of mannelijke of vrouwelijke Kamerleden actiever zijn binnen deze onderwerpen.

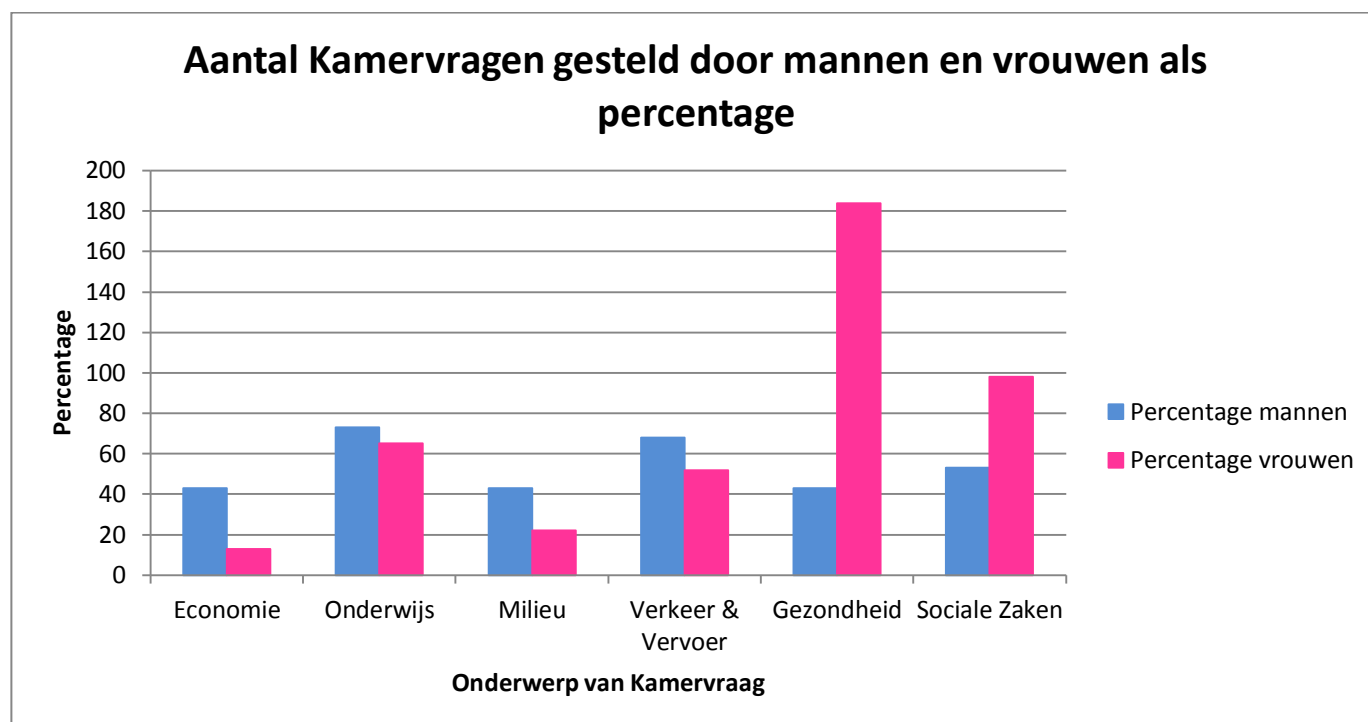
Na analyse is geconstateerd dat de meeste Kamervragen binnen de onderwerpen economie, milieu, verkeer & vervoer, onderwijs en sociale zaken in de afgelopen jaren zijn gesteld door mannelijke Kamerleden. Alleen het verschil tussen het aantal Kamervragen dat door mannelijke Kamerleden is gesteld en het aantal Kamervragen dat door vrouwelijke Kamerleden is gesteld binnen de onderwerpen onderwijs ($p = 0,076$) en sociale zaken ($p = 0,075$) is niet significant (significantietoets: Pearson Chi-Square). Binnen de overige onderwerpen is er een significant verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden en het aantal Kamervragen dat is gesteld door vrouwelijke Kamerleden.

Het onderwerp gezondheid komt alleen voor in de top vijf van woordvoerderschappen die door vrouwelijke Kamerleden het meest worden gevoerd. Ook als wordt gekeken naar het aantal Kamervragen dat over dit onderwerp is gesteld in de afgelopen jaren, wordt geconstateerd dat meer vrouwelijke Kamerleden vragen hebben gesteld over dit onderwerp dan mannelijke Kamerleden. Van de 130 vragen die zijn gesteld over dit onderwerp, zijn 85 vragen gesteld door vrouwelijke Kamerleden. Het verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden en het aantal Kamervragen dat is gesteld door vrouwelijke Kamerleden over het onderwerp gezondheid is significant ($p = 0,000$) (Pearson Chi-Square).

Als wordt gekeken naar de onderwerpen op algemeen niveau dan kan worden geconstateerd dat in absolute aantallen meer mannelijke Kamerleden Kamervragen stellen over de onderwerpen economie, milieu en verkeer & vervoer. Meer vrouwelijke Kamerleden stellen vragen over het onderwerp gezondheid.

Er is gekeken naar de verschillen tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dat Kamervragen stelt door middel van absolute aantallen. Dit kan mogelijk een vertekening opleveren, omdat meer mannelijke dan vrouwelijke Kamerleden aanwezig zijn in de periode van 1984 tot 2010. In deze periode zijn gemiddeld 46 vrouwelijke Kamerleden aanwezig tegen 104 mannelijke

Kamerleden. Door het aantal Kamervragen gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden te vergelijken met het gemiddeld aantal mannen en vrouwen in de Kamer, wordt gecontroleerd of niet een al te grote vertekening in de absolute aantallen zit door de grote verschillen in het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden. In onderstaand figuur is het verschil in Kamervragen tussen mannelijke en vrouwelijke Kamerleden weergegeven als percentage van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden.

Figuur 12: Aantal Kamervragen gesteld door mannen en vrouwen als percentage

Uit deze grafiek blijkt dat als percentages worden vergeleken, een hoger percentage vrouwelijke Kamerleden Kamervragen stelt over de onderwerpen gezondheid en sociale zaken. Als naar absolute aantallen wordt gekeken stellen meer mannelijke Kamerleden Kamervragen over het onderwerp sociale zaken. Voor dit onderwerp levert het kijken naar absolute aantallen een vertekening op, doordat een groot verschil bestaat tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden. Echter bleek uit het onderzoek naar absolute aantallen dat er geen significant verschil zit in het aantal Kamervragen dat is gesteld over dit onderwerp door mannen en vrouwen, waardoor deze vertekening geen invloed heeft op de conclusies van dit onderzoek.

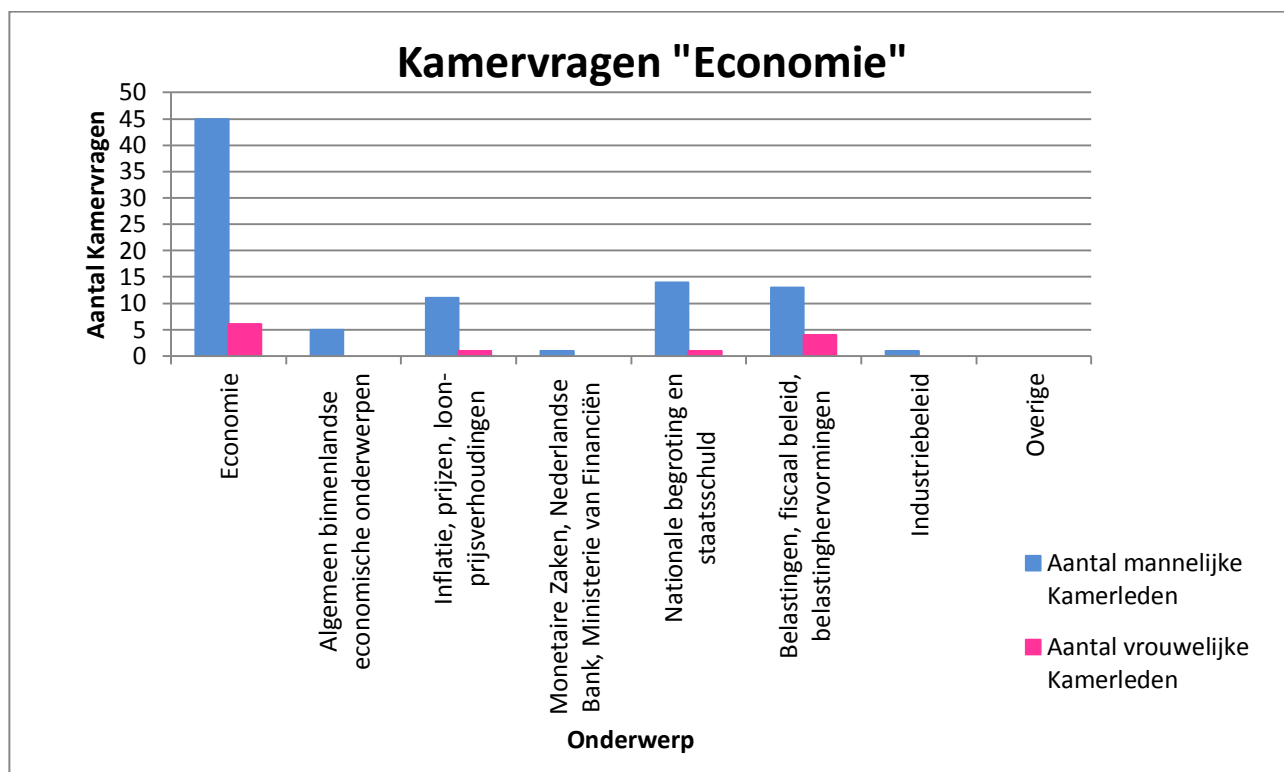
Naast dat het aantal Kamervragen per onderwerp kan worden beïnvloed door het geslacht van het Kamerlid, kunnen ook andere factoren, zoals partij verschillen, invloed hebben op het aantal Kamervragen dat wordt gesteld per onderwerp. Door middel van de non-parametrische correlatietest Spearman's rho is gekeken of er een verband bestaat tussen het aantal Kamervragen dat per onderwerp wordt gesteld en de partij waarvan de vragensteller lid is. Voor de onderwerpen economie

($p = 0,027$, $r_s = -0,095$), onderwijs ($p = 0,013$, $r_s = -0,107$), gezondheid ($p = 0,038$, $r_s = 0,090$) en sociale zaken ($p = 0,026$, $r_s = 0,090$) bestaat er een significant verband tussen de partij waarvan de vragensteller lid is en het aantal Kamervragen dat over een onderwerp wordt gesteld. De significante verbanden zijn echter zeer zwak, waardoor kan worden verwacht dat andere factoren, zoals geslacht, ook invloed kunnen hebben op het aantal Kamervragen dat per onderwerp wordt gesteld. De partij waarvan een vragensteller lid is kan geringe invloed hebben op het aantal Kamervragen dat wordt gesteld, maar dat neemt niet weg dat binnen een partij de vragen alsnog worden gesteld door een man of een vrouw.

Naast de algemene onderwerpen is er per onderwerp gekeken naar Kamervragen die zijn gesteld over subonderwerpen. Voor de subonderwerpen is echter niet gekeken of de verschillen die worden gevonden worden beïnvloed door andere factoren als partij verschillen.

4.2.2.5.1 Economie

Van de 51 Kamervragen die zijn gesteld over het onderwerp economie, zijn 45 Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden. De vragen die zijn gesteld over het onderwerp economie vallen uiteen in zeven subonderwerpen (Breeman & Timmermans, 2009). Per subonderwerp staat in onderstaande grafiek aangegeven hoeveel vrouwelijke Kamerleden en hoeveel mannelijke Kamerleden vragen hebben gesteld over het onderwerp.

Figuur 13: Aantal Kamervragen over het onderwerp economie

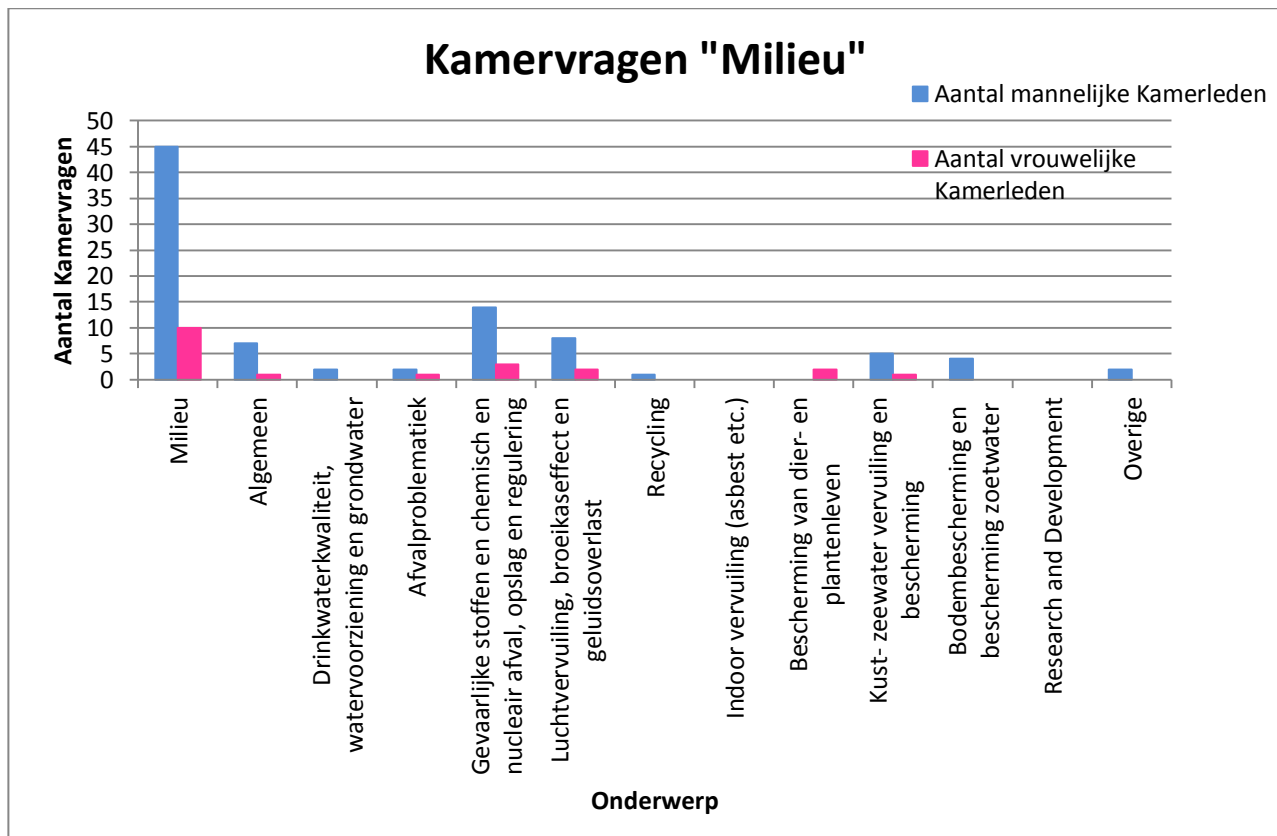
In deze grafiek is te zien dat binnen elk onderwerp waar Kamervragen over zijn gesteld, meer mannelijke Kamerleden de vragen hebben gesteld dan vrouwelijke Kamerleden. Binnen geen één subonderwerp is het verschil tussen het aantal mannelijke Kamerleden en het aantal vrouwelijke Kamerleden dat een vraag stelt echter significant (Fisher's exact test).

Ook als wordt gekeken naar het verschil tussen Kamervragen gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden als percentage van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden per subonderwerp, hebben mannelijke Kamerleden naar verhouding over elk subonderwerp meer Kamervragen gesteld dan vrouwelijke Kamerleden.

Ondanks dat dit onderwerp zowel in de top vijf van meest voorkomende woordvoerderschappen van vrouwelijke Kamerleden voorkomt, als in de top vijf van commissies waar vrouwen in absolute aantallen het meest actief zijn, stellen mannelijke Kamerleden meer Kamervragen over dit onderwerp. Als wordt gekeken naar het percentage vrouwen per commissie, blijkt echter dat de commissie Economische Zaken niet behoort tot de vijf commissies waar het grootste percentage vrouwen in actief is.

4.2.2.5.2 Milieu

In de periode van 1984 tot 2010 zijn in totaal 55 Kamervragen gesteld over het onderwerp milieu. Van deze 55 Kamervragen zijn 45 Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden. De vragen die vallen onder het onderwerp milieu zijn door Breeman en Timmermans (2009) onderverdeeld in twaalf subonderwerpen. In onderstaande grafiek staat weergegeven hoeveel Kamervragen zijn gesteld per subonderwerp door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden.

Figuur 14: Aantal Kamervragen over het onderwerp Milieu

In bovenstaande grafiek is weergegeven dat in absolute aantallen alleen over het subonderwerp “Bescherming van dieren- en plantenleven” meer Kamervragen zijn gesteld door vrouwen dan door mannen. Alleen binnen het subonderwerp “Bescherming van dieren- en plantenleven” is het verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden en het aantal Kamervragen dat is gesteld door vrouwelijke Kamerleden, met de significantietoets Fisher’s exact test, significant ($p = 0,030$).

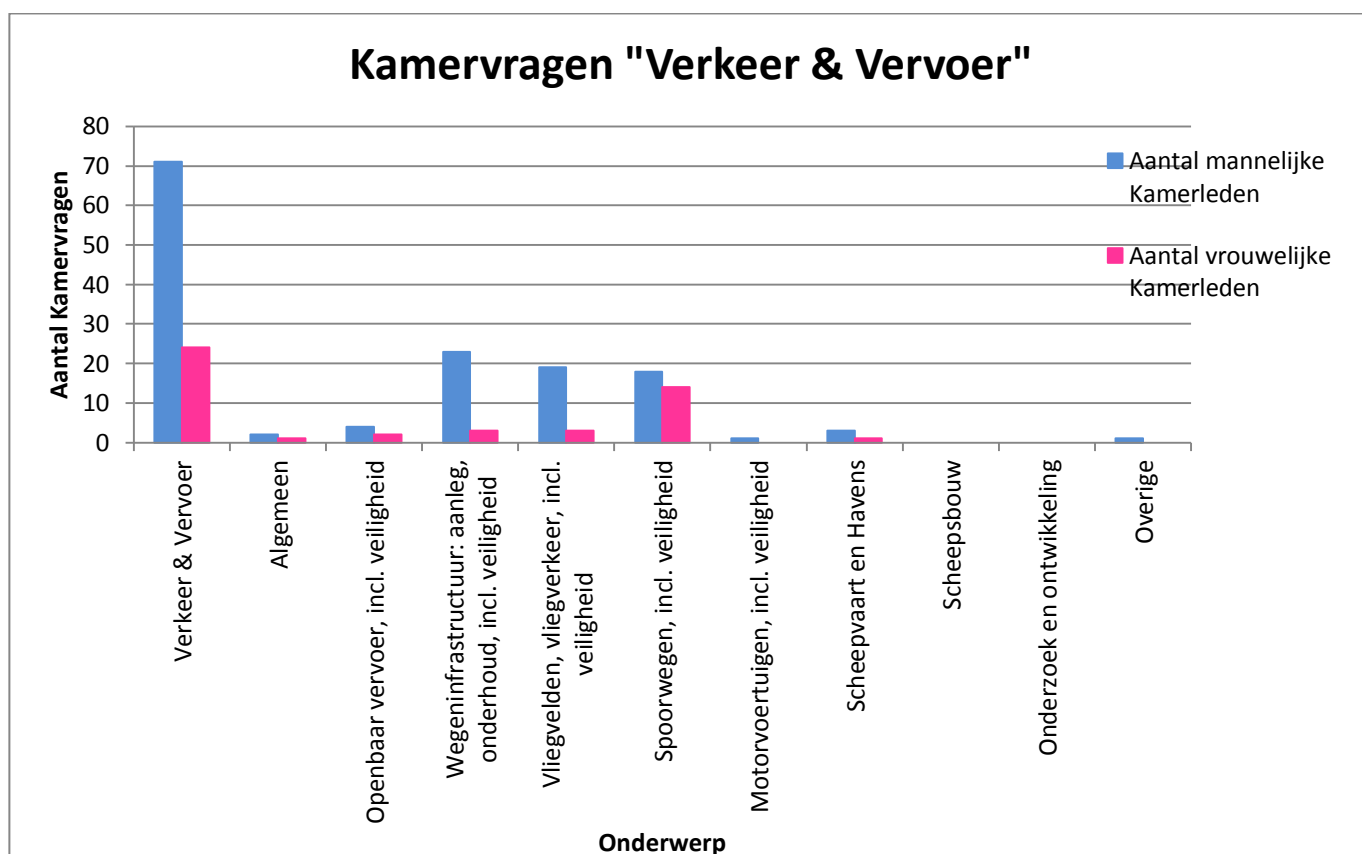
Als wordt gekeken naar het verschil tussen Kamervragen gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden als percentage van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden per subonderwerp, blijken vrouwen naar verhouding meer vragen te stellen over de subonderwerpen “Bescherming van dieren- en plantenleven” (0% procent tegen 4,3 procent) en “Afvalproblematiek” (1,9 procent tegen 2,2 procent).

Ondanks dat over het algemeen meer mannelijke Kamerleden vragen stellen over het onderwerp milieu, is gebleken dat meer Kamervragen zijn gesteld door vrouwelijke Kamerleden over een subonderwerp. Het onderwerp milieu komt zowel voor in de top vijf van meest gevoerde woordvoerderschappen van vrouwelijke Kamerleden als in de top vijf van meest gevoerde woordvoerderschappen van mannelijke Kamerleden. Het woordvoerderschap milieu valt onder de

noemer “Infrastructuur & Milieu”. Om deze reden worden in de volgende paragraaf de Kamervragen met betrekking tot Verkeer & Vervoer behandeld.

4.2.2.5.3 Verkeer & Vervoer

Van de 95 Kamervragen die van 1984 tot 2009 over het onderwerp verkeer & vervoer zijn gesteld, zijn 71 Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden. Ook de vragen die onder dit onderwerp vallen, zijn door Breeman & Timmermans (2009) ingedeeld in subonderwerpen. In totaal is het onderwerp in tien subonderwerpen verdeeld. In figuur 15 staat per subonderwerp weergegeven hoeveel Kamervragen zijn gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden.

Figuur 15: Aantal Kamervragen over het onderwerp Verkeer & Vervoer

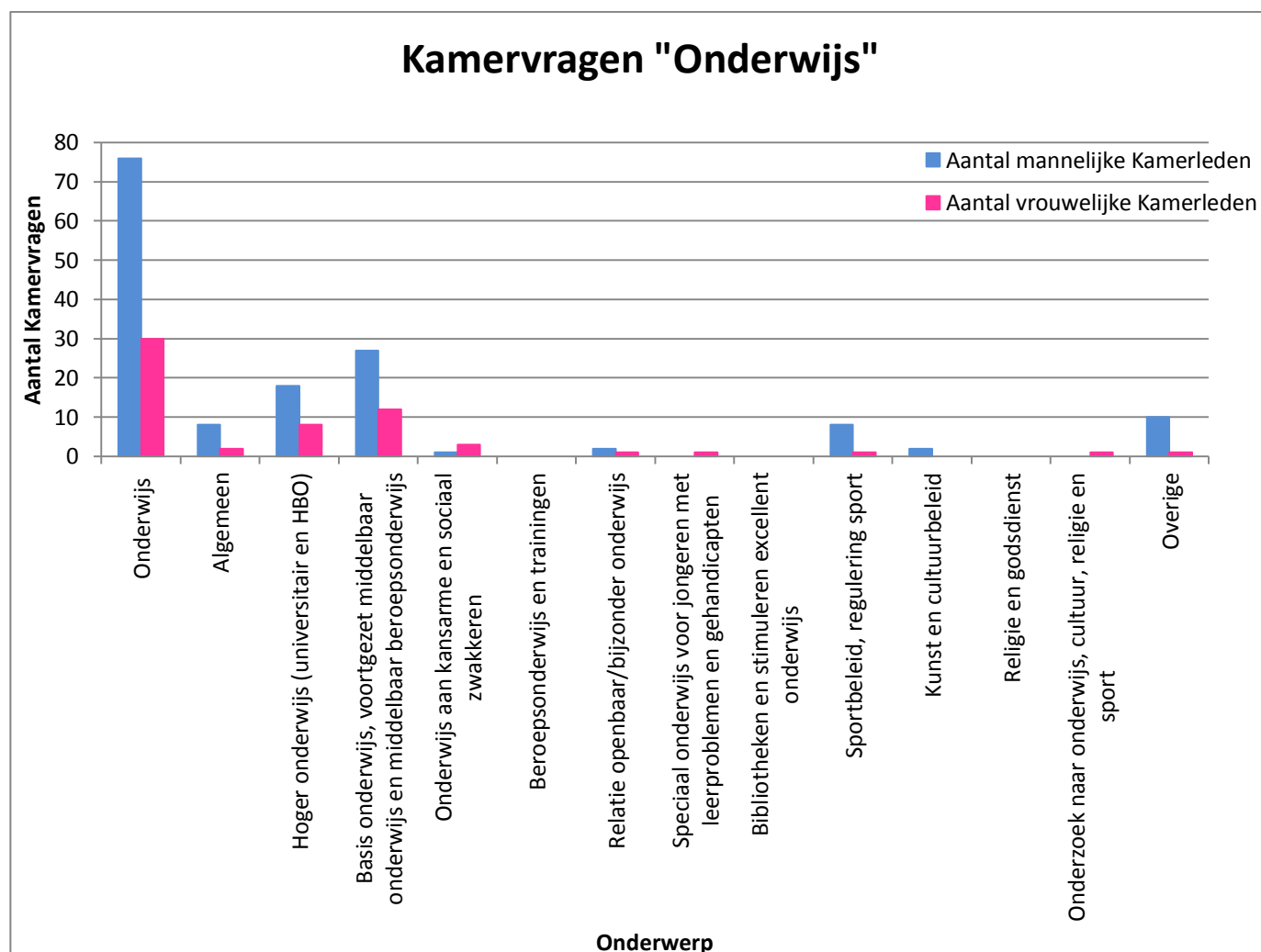
Over elk subonderwerp binnen het onderwerp verkeer & vervoer zijn meer Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden dan door vrouwelijke Kamerleden. Alleen het verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden en vrouwelijke Kamerleden over het onderwerp “Spoorwegen” is echter door middel van de significantietoets Pearson Chi-Square significant ($p = 0,005$).

Als echter wordt gekeken naar het aantal Kamervragen gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden in verhouding tot het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden, worden binnen vier subonderwerpen procentueel meer Kamervragen gesteld door vrouwelijke Kamerleden. Over de

subonderwerpen “Algemeen” (1,9 procent tegen 2,2 procent), “Openbaar vervoer” (3,8 procent tegen 4,3 procent), “Spoorwegen” (17 procent tegen 30,4 procent) en “Scheepvaart en Havens” (2,1 procent tegen 2,2 procent) worden procentueel meer vragen gesteld door vrouwelijke Kamerleden dan door mannelijke Kamerleden.

4.2.2.5.4 Onderwijs

Van de in totaal 106 gestelde Kamervragen over het onderwerp onderwijs, zijn 76 Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden. Ondanks dat het verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden en vrouwelijke Kamerleden niet significant is, wordt ook binnen dit onderwerp gekeken of er significante verschillen bestaan tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden over de subonderwerpen. In onderstaande grafiek is per subonderwerp weergegeven hoeveel Kamervragen zijn gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden.

Figuur 16: Aantal Kamervragen over het onderwerp Onderwijs

In figuur 14 is te zien dat meer Kamervragen door vrouwelijke Kamerleden zijn gevraagd over de onderwerpen “Onderwijs aan kansarme en sociaal zwakkeren” en “Onderzoek naar onderwijs, cultuur, religie en sport”. Binnen geen één onderwerp kan echter worden gezegd dat het verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden significant is (per subonderwerp is dit getest door middel van Fisher’s exact test of Pearson Chi-Square).

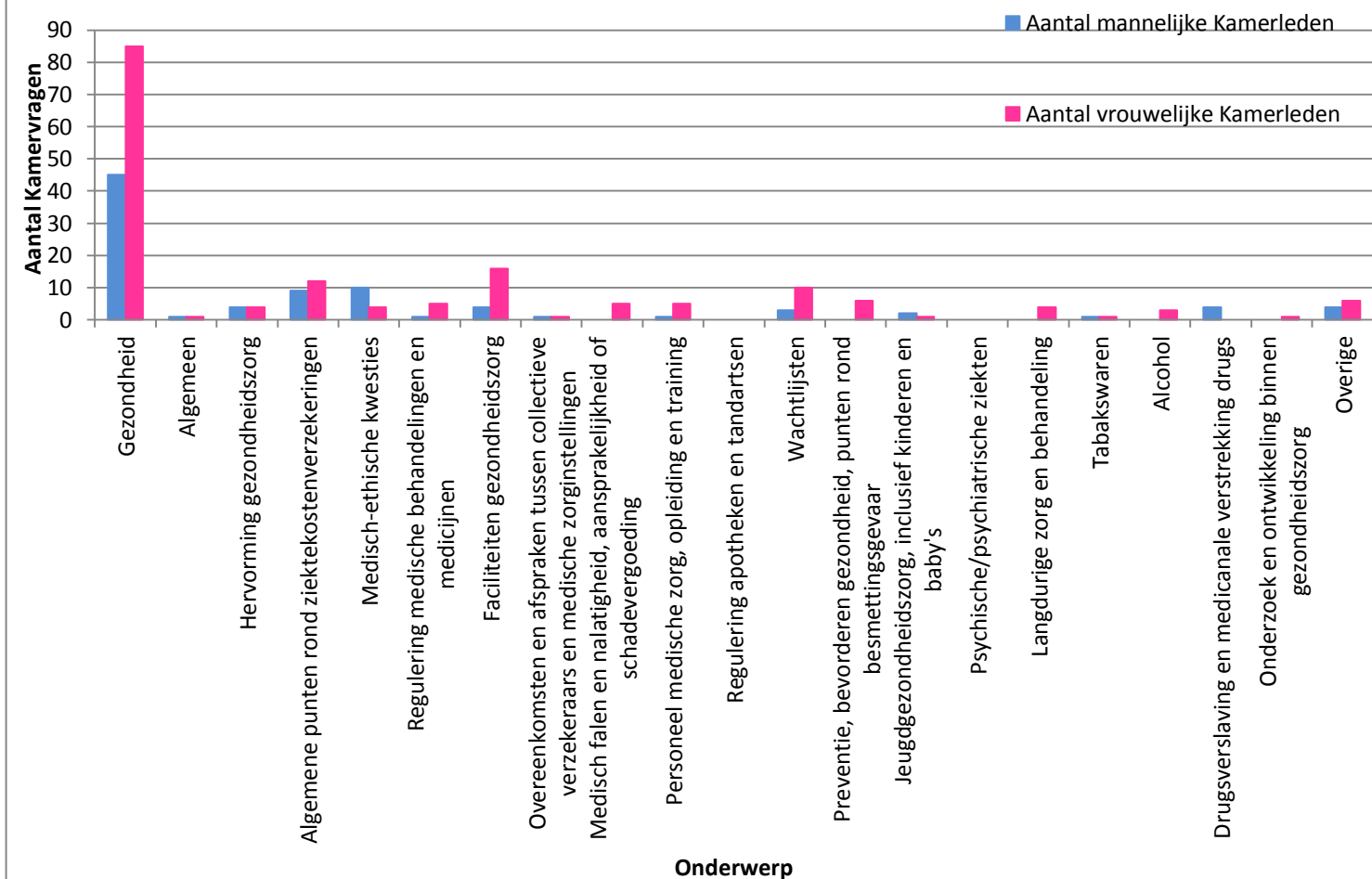
Als wordt gekeken naar het aantal Kamervragen ten opzichte van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden, dan blijkt dat als wordt gekeken naar percentages alleen het onderwerp “Relatie openbaar/bijzonder onderwijs” afwijkt van de absolute aantallen. In absolute aantallen zijn hier meer vragen over gesteld door mannelijke Kamerleden, terwijl procentueel meer Kamervragen zijn gesteld over dit onderwerp door vrouwelijke Kamerleden (1,9 procent tegen 2,1 procent).

Het onderwerp onderwijs staat zowel in de top vijf van meest gevoerde woordvoerderschappen door mannelijke Kamerleden, als in de top vijf van meest gevoerde woordvoerderschappen door vrouwelijke Kamerleden. Er bestaat geen significant verschil tussen het aantal Kamervragen dat is gesteld over dit onderwerp door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden. Ook op basis van de Kamervragen kan dus worden gesteld dat zij beiden actief zijn binnen dit onderwerp.

4.2.2.5.5 Gezondheid

In totaal zijn 130 Kamervragen gesteld over het onderwerp gezondheid. Binnen dit onderwerp is het merendeel van deze Kamervragen gesteld door vrouwelijke Kamerleden. 85 van de 130 Kamervragen zijn gesteld door vrouwelijke Kamerleden.

Kamervragen "Gezondheid"

Figuur 17: Aantal Kamervragen over het onderwerp Gezondheid

Ondanks dat over het algemeen meer vrouwelijke Kamerleden Kamervragen hebben gesteld over het onderwerp gezondheid, blijkt uit deze grafiek dat over drie subonderwerpen meer mannelijke Kamerleden vragen hebben gesteld. Alleen bij de subonderwerpen “Medisch ethische kwesties” ($p = 0,005$) en “Drugsverslaving en medicinale verstrekking drugs” ($p = 0,013$) is het verschil tussen het aantal Kamervragen dat door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden wordt gesteld significant (Fisher’s exact test). Over deze twee onderwerpen hebben meer mannelijke Kamerleden vragen gesteld dan vrouwelijke Kamerleden. Ondanks dat over het onderwerp gezondheid meer vrouwelijke Kamerleden vragen hebben gesteld, blijkt dat als specifiek naar de subonderwerpen binnen dit onderwerp wordt gekeken meer mannelijke Kamerleden vragen hebben gesteld over verschillende subonderwerpen.

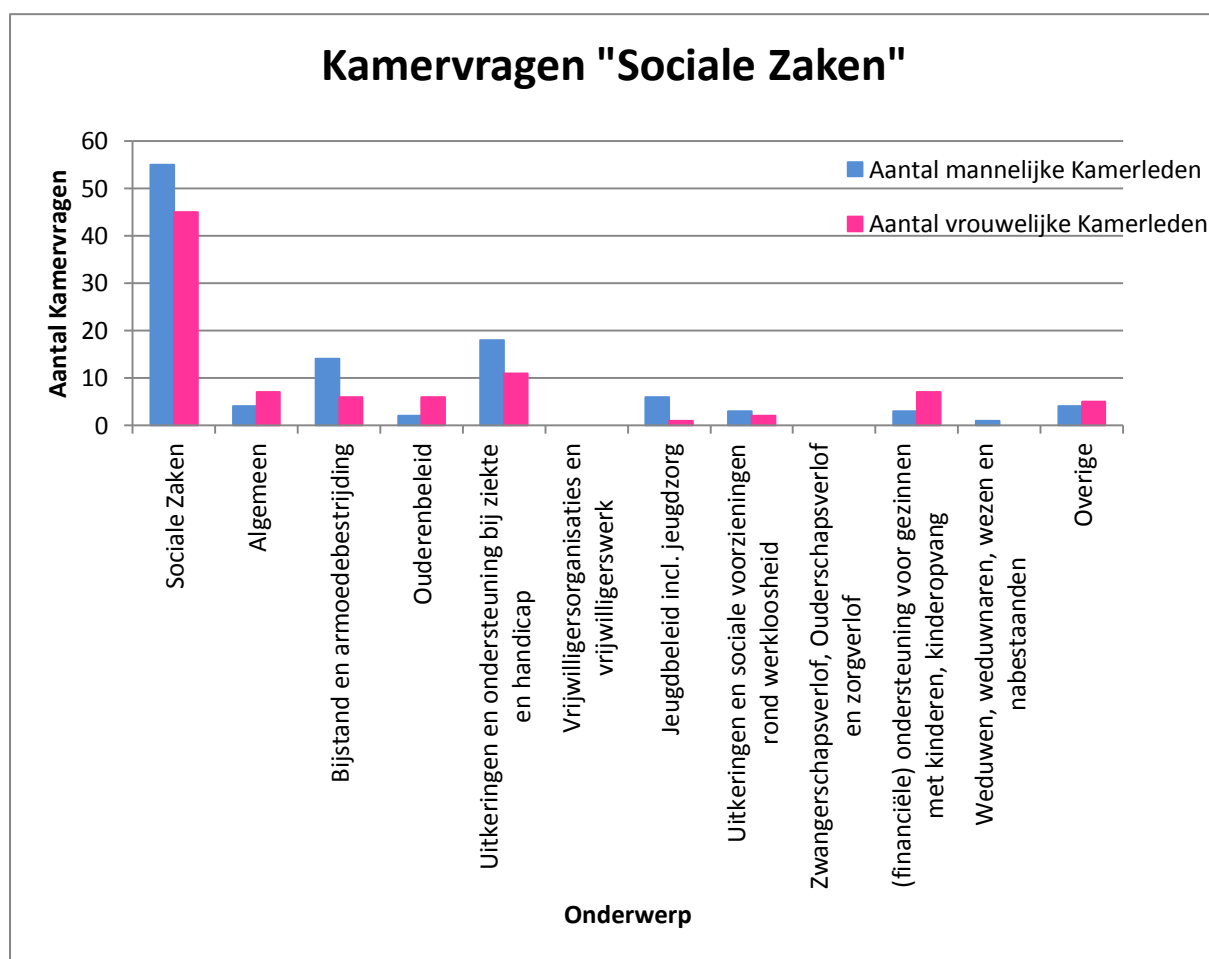
In absolute aantallen zijn over drie subonderwerpen meer Kamervragen gesteld door mannelijke Kamerleden dan door vrouwelijke Kamerleden. Als wordt gekeken naar het aantal Kamervragen dat is

gesteld ten opzichte van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden zijn dit echter maar twee onderwerpen. Alleen over de subonderwerpen “Medisch ethische kwesties” (9,6 procent tegen 8,6 procent) en “Drugverslaving en medicinale verstrekking drugs” (3,8 procent tegen 0 procent) stellen mannelijke Kamerleden procentueel meer Kamervragen dan vrouwelijke Kamerleden.

Als wordt gekeken naar het onderwerp gezondheid binnen de woordvoederschappen, dan blijkt dat gezondheid alleen voorkomt in de top vijf van meest voorkomende woordvoederschappen van vrouwelijke Kamerleden. Daarnaast blijkt dat dit onderwerp ook wordt genoemd als één van de vijf commissies waar procentueel meer vrouwelijke Kamerleden in actief zijn. Ook als wordt gekeken naar de Kamervragen wordt bevestigd dat meer vrouwelijke Kamerleden actief zijn binnen het onderwerp gezondheid.

4.2.2.5.6 Sociale Zaken

Van de 100 Kamervragen die zijn gesteld over het onderwerp Sociale Zaken, is een kleine meerderheid (55 vragen) gesteld door mannelijke Kamerleden.

Figuur 18: Aantal Kamervragen over het onderwerp Gezondheid

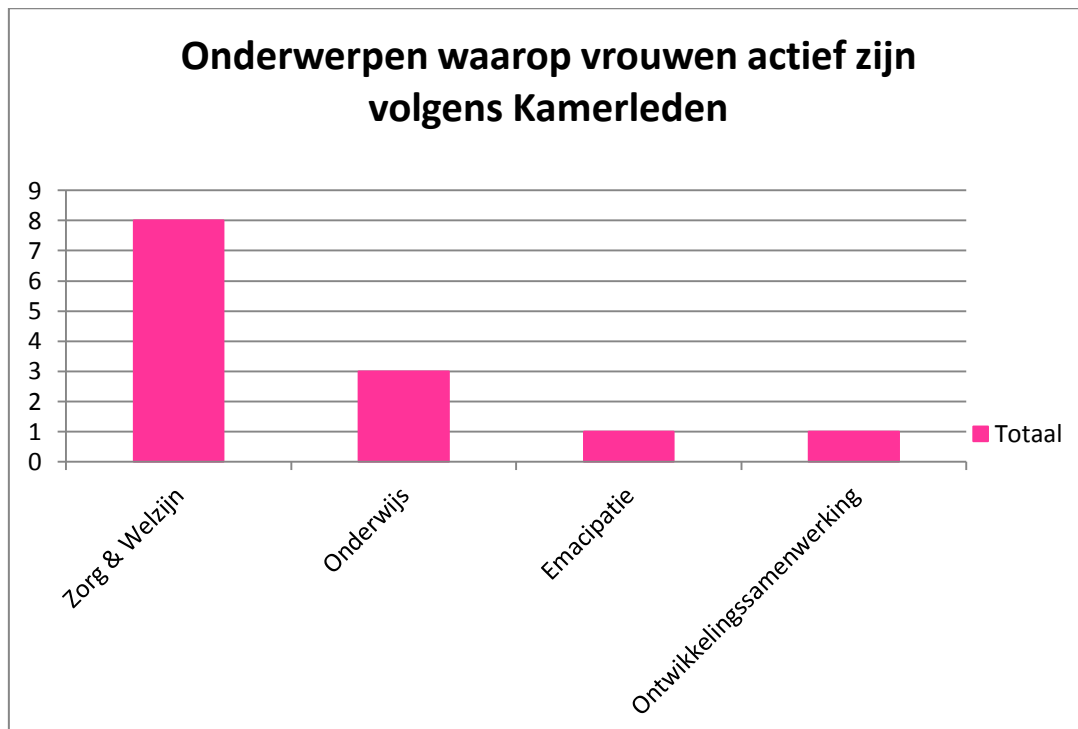
Uit figuur 18 blijkt dat Kamervragen over vier van de elf subonderwerpen het meest zijn gesteld door vrouwelijke Kamerleden. Binnen geen één subonderwerp is het verschil in het aantal vragen dat is gesteld door vrouwelijke Kamerleden en het aantal vragen dat is gesteld door mannelijke Kamerleden echter significant (per onderwerp verschillend of is getest met Fisher's exact test of Pearson Chi-Square).

Als wordt gekeken naar het aantal Kamervragen dat is gesteld ten opzichte van het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden, zijn Kamervragen over zes van de elf subonderwerpen procentueel gezien het meest gesteld door vrouwelijke Kamerleden. Een hoger percentage vrouwelijke Kamerleden heeft vragen gesteld over de subonderwerpen "Algemeen" (3,8 procent tegen 15,2 procent), "Ouderenbeleid" (1,9 procent tegen 13 procent), "Uitkeringen en ondersteuning bij ziekte en handicap" (17,3 procent tegen 23,9 procent), "Uitkeringen en sociale voorzieningen rond werkloosheid" (2,9 procent tegen 4,3 procent), "(financiële) ondersteuning voor gezinnen met kinderen, kinderopvang" (2,9 procent tegen 4,3 procent) en "Overige" (3,8 procent tegen 10,9 procent).

Het onderwerp Sociale Zaken & Werkgelegenheid komt wel voor in de top vijf met meest gevoerde woordvoerderschappen door vrouwelijke Kamerleden, maar niet in de top vijf met meest gevoerde woordvoerderschappen door mannelijke Kamerleden. Daarnaast komt dit onderwerp ook terug in de top vijf van de commissies met het hoogste percentage vrouwen. Als wordt gekeken naar het aantal absolute Kamervragen wordt echter niet bevestigd dat meer vrouwelijke Kamerleden actief zijn binnen het onderwerp Sociale Zaken. Als wordt gekeken naar het percentage Kamervragen dat is gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden vergeleken met het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dan blijken vrouwen wel actiever te zijn binnen dit onderwerp.

4.2.2.6 Onderwerpen waarop vrouwen actief zijn volgens Kamerleden

Aan de vrouwelijke Kamerleden is gevraagd of zij merken dat vrouwelijke Kamerleden actief zijn binnen andere onderwerpen dan mannelijke Kamerleden. Veel van de Kamerleden geven aan dat ondanks het feit dat nog wel veel vrouwen actief zijn binnen bepaalde commissies, commissies steeds gemengder worden. Dit komt volgens de vrouwelijke Kamerleden vooral doordat de onderwerpen waar eerst bijna alleen vrouwen binnen actief waren, steeds belangrijker worden en er een bredere maatschappelijke belangstelling voor ontstaat. Mevrouw Dikkers geeft aan dat als onderwerpen belangrijker worden en de media er aandacht aan besteedt, mannen ook geïnteresseerd raken in onderwerpen die traditioneel werden gezien als vrouwenonderwerpen. Volgens mevrouw Oosenbrug wordt met de portefeuille verdeling gekeken naar de kwaliteiten, interesses en de achtergrond van een Kamerlid. Het gaat uiteindelijk om goede vertegenwoordiging en niet om het feit of een Kamerlid een man of een vrouw is.

Figuur 19: Onderwerpen waarbinnen vrouwen actief zijn volgens vrouwelijke Kamerleden

Ondanks dat de verhouding tussen het aantal mannen en het aantal vrouwen per commissie gelijkjer wordt, valt het vrouwelijke Kamerleden op dat meer vrouwen dan mannen actief zijn binnen de onderwerpen zorg, onderwijs en emancipatie. In de grafiek hierboven staat weergegeven welke onderwerpen worden genoemd door de geïnterviewde Kamerleden. Mevrouw Kuiken geeft aan dat dit wat meer de human issues zijn en vrouwen hier meer affiniteit mee hebben. Als dit wordt vergeleken met de hiervoor genoemde cijfers blijkt dat ondanks het feit dat binnen onderwijs vrouwen het meest actief zijn, de commissie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap voor 44 procent uit vrouwen bestaat. Van de vast leden binnen deze commissie is dus 56 procent man. De commissie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport bestaat voor 53,8 procent uit vrouwen.

4.2.2.7 Deelconclusie

Om te kunnen concluderen of vrouwen binnen de Tweede Kamer actief zijn binnen onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden, moeten de onderwerpen waar vrouwen in de Tweede Kamer actief binnen zijn worden vergeleken met de onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden.

Uit het onderzoek is gebleken dat weinig verschil bestaat tussen de onderwerpen die vrouwen en mannen in de bevolking belangrijk vinden. De onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden komen in sterke mate overeen met de onderwerpen die mannen in de bevolking belangrijk vinden. Alleen het onderwerp onderwijs komt wel voor in de top vijf van onderwerpen die vrouwen belangrijk vinden en niet in de top vijf van onderwerpen die mannen belangrijk vinden. Wel bestaat er

verschil in de ranking van de top vijf. In de analyse is echter ook geconstateerd dat drie onderwerpen procentueel belangrijker worden gevonden door vrouwen dan door mannen. De agendapunten jeugd & gezin, gezondheidszorg en onderwijs worden significant meer genoemd door vrouwen dan door mannen.

Door te kijken naar woordvoederschappen, commissies en Kamervragen is gekeken binnen welke onderwerpen vrouwelijke Kamerleden actief zijn.

Allereerst is gekeken naar de woordvoederschappen die worden gevoerd door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden. Uit afbeelding 7 blijkt dat drie onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden, niet terugkomen in de top vijf van onderwerpen waar de meeste mannelijke Kamerleden woordvoederschappen over voeren. Twee onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden, komen niet terug in de top vijf van onderwerpen waar de meeste vrouwelijke Kamerleden woordvoederschappen over voeren. Alleen het woordvoederschap gezondheidszorg blijkt significant meer te worden gevoerd door vrouwelijke Kamerleden dan door mannelijke Kamerleden. Dit onderwerp wordt door vrouwen in de bevolking significant meer genoemd als belangrijk dan door mannen in de bevolking.

Prioriteiten van vrouwen in de bevolking	Woordvoederschappen vrouwen in de Tweede Kamer	Woordvoederschappen mannen in de Tweede Kamer
1. Gezondheidszorg	1. Volksgezondheid, Welzijn & Sport	1. Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties
2. Inkomen & economie	2/3. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap	2. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap
3/4. Criminaliteit	2/3. Economische Zaken	3/4/5. Economische Zaken
3/4. Onderwijs	4/5. Infrastructuur & Milieu	3/4/5. Infrastructuur & Milieu
5. Immigratie & integratie	4/5. Sociale Zaken & Werkgelegenheid	3/4/5. Buitenlandse Zaken

Afbeelding 7: Prioriteiten vrouwen vergeleken met woordvoederschappen vrouwen en mannen

Als de top vijf van prioriteiten van vrouwen in de bevolking wordt vergeleken met de top vijf van commissies waar vrouwen het meest in actief zijn, komen alle onderwerpen in beide rankings voor. Als wordt gekeken naar het percentage vrouwen per commissie komt alleen het onderwerp onderwijs niet terug in de top vijf van de commissies met het hoogste percentage vrouwen.

Prioriteiten van vrouwen in de bevolking	Meeste vrouwen actief in absolute aantallen	Vrouwen in vaste commissies
1. Gezondheidszorg	1/2. Sociale Zaken & Werkgelegenheid	1. Onderzoek van de Geloofsbrieven
2. Inkomen & economie	1/2. Volksgezondheid, Welzijn & Sport	2/3. Sociale Zaken & Werkgelegenheid
3/4. Criminaliteit	3. Economische Zaken	2/3. Volksgezondheid, Welzijn & Sport
3/4. Onderwijs	4. Veiligheid & Justitie	4. Economische Zaken
5. Immigratie & integratie	5. Onderwijs, Cultuur & Wetenschap Infrastructuur & Milieu Defensie	5. Veiligheid & Justitie

Afbeelding 8: Prioriteiten vrouwen vergeleken met commissies waar vrouwen in actief zijn

Tot slot is gekeken naar het aantal Kamervragen dat is gesteld door vrouwelijke en mannelijke Kamerleden per onderwerp. Ook binnen dit onderzoek is geconstateerd dat vrouwelijke Kamerleden meer Kamervragen stellen over, en dus actiever zijn binnen, het onderwerp gezondheid.

Uit dit onderzoek is echter ook gebleken dat verschil bestaat tussen hoe actief mannelijke en vrouwelijke Kamerleden zijn binnen verschillende subonderwerpen. Ondanks dat mannen bijvoorbeeld meer Kamervragen stellen over het onderwerp milieu, is geconstateerd dat meer Kamervragen worden gesteld door vrouwelijke Kamerleden over het subonderwerp “Bescherming van dieren- en plantenleven”. Daarnaast is geconstateerd dat ondanks dat significant meer mannelijke dan vrouwelijke Kamerleden vragen stellen over de onderwerpen economie, milieu en verkeer & vervoer, binnen verschillende subonderwerpen het verschil niet significant is. Over sommige subonderwerpen worden door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dus evenveel Kamervragen gesteld.

Geconcludeerd kan worden dat er verschil bestaat tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dat vragen stelt over het algemene onderwerp en de verschillende subonderwerpen.

Ondanks dat de woordvoerderschappen van vrouwen in de Tweede Kamer en de commissies waar vrouwelijke Tweede Kamerleden in actief zijn in grote mate overeenkomen met de politieke onderwerpen die door vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden, kan niet worden geconcludeerd dat vrouwen in de Tweede Kamer actiever zijn dan mannelijke Kamerleden binnen alle onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden. Uit het onderzoek is gebleken dat zowel het verschil tussen de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden actief zijn, als het verschil tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking het meeste prioriteit geven minimaal is.

Wel kan echter worden geconcludeerd dat vrouwen in de Tweede Kamer actiever zijn dan mannelijke Kamerleden binnen het onderwerp gezondheid. Dit onderwerp werd door vrouwen in de bevolking

significant meer genoemd dan door mannen in de bevolking en kan dus worden gezien als een typisch vrouwenonderwerp. Door zowel het onderzoek op het gebied van woordvoerderschappen, als op het gebied van commissies, als op het gebied van Kamervragen wordt bevestigd dat vrouwelijke Kamerleden actiever zijn op het gebied van gezondheid dan mannelijke Kamerleden.

4.2.3 De mening van vrouwelijke Kamerleden binnen de fractie

Volgens de theorieën genoemd in hoofdstuk twee hebben vrouwelijke Kamerleden een andere mening over bepaalde onderwerpen dan mannelijke Kamerleden. Of deze theorie klopt wordt in dit onderzoek niet uitvoerig getest, wel is aan de vrouwelijke Kamerleden gevraagd of zij een andere mening hebben over bepaalde onderwerpen dan de mannen binnen hun fractie. Vervolgens is aan de hand van de Kamervragen over een onderwerp dat voor vrouwen meer van belang is dan voor mannen getest of vrouwelijke Kamerleden hier meer Kamervragen over stellen dan mannelijke Kamerleden.

De vrouwen die hebben deelgenomen aan het interview geven allemaal aan dat zij meningsverschillen binnen de fractie niet kunnen verdelen op mannen en vrouwen binnen de fractie. Wel geven vier vrouwelijke Kamerleden van de Partij van de Arbeid aan dat vrouwen binnen de fractie andere zwaartepunten hebben. Volgens mevrouw Oosenbrug komt dit door de manier waarop iemand is opgegroeid. Bij het vormen van een mening wordt gekeken naar je eigen leven, waardoor zij zich kan voorstellen dat mannen zich druk maken over andere onderwerpen dan vrouwen. Mevrouw Oosenbrug en mevrouw Tellegen geven aan dat bij bepaalde onderwerpen mannen rationeler denken dan vrouwen. Als voorbeeld geeft mevrouw Oosenbrug het onderwerp abortus, binnen dit onderwerp denken vrouwen emotioneler dan mannen. Mannen hebben vaak een andere kijk op zulke onderwerpen. Ook mevrouw Yücel geeft aan dat mannen minder neiging hebben om bepaalde onderwerpen op de agenda te zetten. Vrouwen in de Tweede Kamer zorgen ervoor dat de specifieke belangen of maatregelen voor vrouwen vaker worden besproken of scherper worden gesteld.

Doordat vrouwen een andere kijk hebben op bepaalde onderwerpen, wordt door met elkaar in gesprek te gaan een standpunt beter bepaald volgens mevrouw Oosenbrug. Alle vrouwelijke Kamerleden geven aan dat met de fractie wordt gestemd en mannen dus niet anders stemmen dan vrouwen binnen de fractie.

Of de vrouwelijke Kamerleden meer aandacht hebben voor onderwerpen die voor vrouwen meer van belang zijn dan voor mannen, wordt getest door te kijken naar de Kamervragen die zijn gesteld over het onderwerp “Emancipatie en positieve discriminatie”. Van de vijf vragen die zijn gesteld over dit onderwerp, zijn vier vragen gesteld door vrouwelijke Kamerleden.

4.2.4 Vrouwelijke Kamerleden voor vrouwen in de bevolking

Vrouwen in de Tweede Kamer blijken actief te zijn binnen onderwerpen die door vrouwen in de bevolking belangrijker worden gevonden dan door mannen in de bevolking. Of vrouwelijke Kamerleden ook daadwerkelijk rekening houden met vrouwen in de bevolking is gevraagd aan tien van de geïnterviewde Kamerleden. Op deze vraag werd erg verschillend geantwoord. Zeven van de tien vrouwen gaven aan dat zij aan vrouwen dachten tijdens hun werk in de Tweede Kamer, maar veel van de vrouwen nuanceerden dit gelijk door aan te geven dat zij ook aan mannen denken als zij aan het werk zijn in de Tweede Kamer. Mevrouw Dijkers gaf aan dat zij niet dacht aan wat vrouwen vinden over bepaalde onderwerpen, maar dat zij dacht aan hetgeen dat goed is voor Nederland. Mevrouw Oosenbrug daarentegen gaf aan dat zij binnen haar portefeuilles niet zo zeer dacht aan de mening van een vrouw, maar op bepaalde onderwerpen Kamerleden daar niet omheen kunnen. Zij spreekt veel mensen en voornamelijk vrouwen en sommige onderwerpen, zoals kinderopvang, zijn lastiger voor vrouwen dan voor mannen. Ook mevrouw Kooiman geeft aan dat zij momenteel niet specifiek met mannen of vrouwen rekening houdt, maar toen zij kinderopvang nog in haar portefeuille had ze wel meer aan vrouwen dacht. Dit kwam volgens haar voornamelijk doordat dit een aan vrouwen gerelateerd onderwerp is. Mevrouw Voortman geeft aan dat zij denkt aan wat vrouwen in de bevolking willen, maar dat dit vooral komt door de portefeuilles die zij heeft. Zij geeft als voorbeelden dat zij vaker door vrouwen dan door mannen wordt benaderd over kinderopvang en dat binnen de thuiszorg bijna alleen vrouwen werken. Hierdoor denkt zij tijdens een debat vaak aan wat het betekent voor bijvoorbeeld de vrouw die in de thuiszorg werkt. Het is echter niet zo dat zij de mening van vrouwen belangrijker vindt, dan de mening van mannen. Mevrouw Maij geeft binnen haar onderwerp veel aandacht aan vrouwen. Zij geeft veel aandacht aan en vraagt veel aandacht voor vrouwen in ontwikkelingslanden. Zij denkt tijdens haar werk aan wat goed is voor deze vrouwen. Mevrouw Yücel geeft aan dat zij onbewust sneller aan een vrouw denkt, doordat zij zelf vrouw is.

Uit de interviews blijkt dat het voornamelijk afhankelijk is van de onderwerpen waarop een vrouwelijk Kamerlid actief is of zij rekening houdt met de mening van vrouwen in de bevolking. Over het algemeen wordt aangegeven dat zij denken aan iedereen in de bevolking en dat zij denken aan wat goed is voor Nederland. Vrouwen die actief zijn op onderwerpen als zorg en kinderopvang denken tijdens debatten meer aan de mening van vrouwen dan aan de mening van mannen.

Tot slot is aan de vrouwelijke Kamerleden gevraagd of zij denken dat vrouwelijke Kamerleden vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannelijke Kamerleden. Ook de antwoorden op deze vraag zijn erg verschillend. Zo geven mevrouw Dijkers en mevrouw Kooiman aan dat zij denken dat dit niet het geval is. Beide vrouwen geven aan dat binnen de fracties de mannelijke Kamerleden soms beter opkomen voor vrouwen in de bevolking dan de vrouwelijke Kamerleden. Mevrouw Kooiman zegt hierop dat iedereen even goed vrouwen kan vertegenwoordigen, als er maar geluisterd wordt naar

anderen. Ook mevrouw Voortman geeft aan dat zij niet denkt dat vrouwen beter kunnen worden vertegenwoordigd door vrouwen dan door mannen. Zij is van mening dat iemands achtergrond en waar iemand hiervoor actief in is geweest van belang is, om op bepaalde onderwerpen de bevolking goed te kunnen vertegenwoordigen. Mevrouw Oosenbrug geeft aan dat zij niet weet of vrouwelijke Kamerleden vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen, maar dat zij wel van mening is dat sommige onderwerpen moeten worden bekeken en benaderd vanuit de belevingswereld van een vrouw. Het is daarom van belang dat even veel mannen, als vrouwen plaatsnemen in de Tweede Kamer. Op deze manier kan vanuit beide oogpunten beleid worden bepaald. Mevrouw Yücel geeft aan dat vrouwen in de Kamer aanwezig moeten zijn om onderwerpen op de agenda te zetten die belangrijk worden gevonden door vrouwen, doordat zij dezelfde ervaringen delen met vrouwen. Mannen hebben minder snel door dat een bepaald onderwerp voor een vrouw belangrijk is, omdat zij niet dezelfde ervaringen delen. Mevrouw Maij geeft tot slot aan dat vrouwelijke Kamerleden op bepaalde gebieden vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannelijke Kamerleden. Zij is van mening dat bijvoorbeeld op het gebied van balans tussen werk en zorg en op het gebied van de seksuele rechten van de vrouw, vrouwen beter kunnen worden vertegenwoordigd door een vrouw. Vrouwen voelen op dit soort onderwerpen beter aan wat de vrouwen in de bevolking willen. Op onderwerpen die gaan over vrouwen en hun lichaam, dienen vrouwen zelf te beslissen en daarvan dienen mannen zich afzijdig te houden.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de centrale vraagstelling centraal. De vraag die binnen het uitgevoerde onderzoek centraal stond luidde als volgt: *'In hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen en zijn zij actief binnen andere beleidsonderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en in hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging daarmee de vrouwelijke bevolking beter dan de mannen in de volksvertegenwoordiging?'*.

Middels het beantwoorden van de verschillende deelvragen zal getracht worden een antwoord te verschaffen op de centrale vraag.

5.1 Gelijke representatie

De eerste fase van het onderzoek betrof het vaststellen of er in Nederland sprake is van gelijke representatie. Volgens de theorie van beschrijvende representatie wordt gelijke representatie van mannen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging gezien als een fundamentele waarde voor democratie en gelijkheid. De beantwoording van de volgende deelvraag staat in deze paragraaf centraal: *'Is in Nederland sprake van gelijke representatie?'*.

Uit het onderzoek is gebleken dat in Nederland nog geen sprake is van gelijke representatie. In Nederland is momenteel 50,9 procent van de stemgerechtigde bevolking vrouw. Het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging is 36,44 procent. Ondanks dat het percentage stemgerechtigde vrouwen hoger ligt dan het percentage stemgerechtigde mannen in Nederland, ligt in de volksvertegenwoordiging het percentage vrouwen een stuk lager dan het percentage mannen. Op basis van deze feiten kan geconcludeerd worden dat in Nederland geen sprake is van gelijke representatie.

5.2 The Critical Mass

Vrouwen in de volksvertegenwoordiging kunnen volgens de theorie van 'the Critical Mass' verschil maken op het moment dat 15 tot 40 procent van de volksvertegenwoordiging vrouw is. Om deze theorie gedeeltelijk te testen is in dit onderzoek antwoord gezocht op respectievelijk de volgende twee deelvragen: *'Zijn in Nederland voldoende vrouwen aanwezig om verschil te kunnen maken volgens de theorie van 'the Critical Mass?'* en *'In hoeverre heeft het aantal vrouwelijke Kamerleden invloed op het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over een bepaald onderwerp?'*.

Allereerst kan worden geconcludeerd dat voldoende vrouwen aanwezig zijn in de Tweede Kamer om verschil te kunnen maken volgens de theorie van 'the Critical Mass'. Vanaf 1981 is het percentage vrouwen in de Tweede Kamer boven het kritieke punt van 15 procent gebleven. Vanaf 1981 zijn

volgens de theorie van ‘the Critical Mass’ dus voldoende vrouwen in de Tweede Kamer aanwezig om verschil te kunnen maken, ondanks het feit dat nog geen sprake is van gelijke representatie.

Daarnaast kan worden geconcludeerd dat er weinig tot geen verband bestaat tussen het aantal Kamervragen dat wordt gesteld over een onderwerp en het aantal vrouwelijke Kamerleden dat aanwezig is in de Tweede Kamer. Voor maar twee van de zes onderzochte onderwerpen werd een significant verband aangetoond tussen het aantal Kamervragen en het aantal vrouwelijke Kamerleden. Bij de twee onderwerpen waar een significant verband werd aangetoond, bleek uit de correlatiecoëfficiënt dat deze verbanden zeer zwak zijn ($r_s = -0,143$ en $r_s = 0,136$). Het aantal vrouwen in de Tweede Kamer heeft weinig tot geen invloed op de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp. De theorie die stelt dat het aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging van belang is, kan daarmee in twijfel worden getrokken. Echter kan hieruit niet worden geconcludeerd of er een kritiek punt, met betrekking tot het aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging, bestaat waarop vrouwen verschil gaan maken.

5.3 The Politics of Presence

De theorie van ‘the Politics of Presence’ suggereert dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging aanwezig moeten zijn, omdat zij handelen voor vrouwen. Door de levenservaringen die vrouwelijke politici delen met vrouwen in de bevolking, zijn zij beter in staat om de belangen van vrouwen te vertegenwoordigen. Deze theorie is getest door een antwoord te genereren op de deelvraag: *‘Op welke gebieden zijn vrouwen in de volksvertegenwoordiging actief en in hoeverre komt dit overeen met de politieke prioriteiten van de vrouwen in de bevolking?’*.

Door te kijken naar de woordvoerderschappen van vrouwelijke en mannelijke Kamerleden, de commissielidmaatschappen van vrouwelijke Kamerleden, de man-vrouw verhoudingen binnen de commissies en de Kamervragen die zijn gesteld van 1984 tot 2010 is gekeken binnen welke onderwerpen vrouwelijke Kamerleden actief zijn.

Als wordt gekeken naar de woordvoerderschappen van vrouwen, dan zijn vrouwelijke Kamerleden actief op drie van de vijf onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden. Alleen het verschil tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dat woordvoerder is over het onderwerp Volksgezondheid, Welzijn & Sport is echter significant. Meer vrouwelijke dan mannelijke Kamerleden zijn actief binnen dit onderwerp.

Ook is gekeken naar de commissies waar vrouwelijke Kamerleden in absolute aantallen het meest in actief zijn. Alle onderwerpen die vrouwen in de bevolking belangrijk vinden komen terug in de commissies waar vrouwen in absolute aantallen het meest in actief zijn. Alleen het onderwerp

onderwijs behoort niet tot de vijf commissies waar vrouwelijke Kamerleden in percentages het meest in aanwezig zijn.

Als wordt gekeken naar de Kamervragen die zijn gesteld van 1984 tot 2010, dan kan worden geconcludeerd dat alleen over het algemene onderwerp gezondheid significant meer Kamervragen zijn gesteld door vrouwelijke Kamerleden dan door mannelijke Kamerleden. Echter is ook gekeken naar verschillende subonderwerpen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat als wordt gekeken naar verschillende subonderwerpen meer vrouwelijke dan mannelijke Kamerleden vragen stellen over subonderwerpen die vallen binnen een onderwerp waar meer mannelijke Kamerleden vragen over stellen.

Als naar alle drie de onderzoeken wordt gekeken, kan worden geconcludeerd dat vrouwelijke Kamerleden significant meer actief zijn dan mannelijke Kamerleden binnen het onderwerp gezondheid. Zowel binnen het onderzoek naar de woordvoederschappen, als het onderzoek naar de commissies, als het onderzoek naar de Kamervragen wordt bevestigd dat vrouwelijke Kamerleden actiever zijn binnen dit onderwerp. Het onderwerp gezondheidszorg wordt door vrouwen in de bevolking significant vaker genoemd dan door mannen in de bevolking en kan daarmee worden gezien als een typisch vrouwenonderwerp.

Uit het onderzoek is gebleken dat zowel het verschil tussen de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden actief zijn, als het verschil tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking het meeste prioriteit geven minimaal is. Om deze reden kan de theorie van ‘the Politics of Presence’ ter discussie worden gesteld.

Uit het onderzoek naar de Kamervragen kan echter geconcludeerd worden dat als wordt gekeken naar verschillende subonderwerpen meer vrouwelijke dan mannelijke Kamerleden vragen stellen over subonderwerpen die vallen binnen een algemeen onderwerp waar meer mannelijke Kamerleden vragen over stellen. Een reden voor het ter discussie stellen van de theorie, kan zijn dat het onderzoek op een te algemeen niveau is uitgevoerd. Als het onderzoek naar de prioriteiten van vrouwen in de bevolking en het onderzoek naar de woordvoederschappen van vrouwelijke Kamerleden wordt gevoerd op het niveau van subonderwerpen die meer concreet zijn, kan misschien een andere conclusie worden getrokken.

5.4 Meningsverschillen in de fractie

Om antwoord te geven op de laatste deelvraag is tijdens het interview aan vrouwelijke Kamerleden gevraagd of mannen binnen de fractie een andere mening hebben over bepaalde onderwerpen dan vrouwen binnen de fractie. De laatste deelvraag luidt: *‘Bestaan meningsverschillen tussen mannen en*

vrouwen binnen een fractie en zo ja op welke beleidsonderwerpen hebben deze meningsverschillen betrekking?'.

Geconcludeerd kan worden dat vrouwen in de fracties niet specifiek een andere mening hebben dan mannen binnen de fracties en binnen de fracties vrouwelijke leden niet anders stemmen dan de mannelijke leden. Alle vrouwelijke Kamerleden geven aan in het interview dat meningsverschillen binnen de fracties niet kunnen worden uitgesplitst in de mening van mannen en de mening van vrouwen. Wel geven een aantal vrouwen aan dat vrouwelijke Kamerleden andere onderwerpen belangrijk vinden dan mannelijke Kamerleden. Vrouwen geven meer en sneller aandacht aan onderwerpen die voor vrouwen van specifiek belang zijn, zoals kinderopvang, emancipatie en gelijke beloning. Doordat vrouwen zelf ervaringen hebben met deze onderwerpen, hebben zij sneller door dat deze onderwerpen aandacht nodig hebben en hebben zij meer gevoel bij deze onderwerpen. Vrouwen in de fractie zorgen ervoor dat specifieke belangen of maatregelen voor vrouwen vaker worden besproken of scherper worden gesteld.

5.5 Algemene conclusie

Nu antwoord is gegeven op de verschillende deelvragen kan antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek.

'In hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen en zijn zij actief binnen andere beleidsonderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en in hoeverre vertegenwoordigen vrouwen in de volksvertegenwoordiging daarmee de vrouwelijke bevolking beter dan de mannen in de volksvertegenwoordiging?'

Geconcludeerd kan worden dat er weinig tot geen verband bestaat tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp. Uit het onderzoek is gebleken dat het verschil tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke Kamerleden dat actief is binnen onderwerpen minimaal is. Alleen binnen het onderwerp gezondheid kan worden bevestigd dat vrouwelijke Kamerleden actiever zijn dan mannelijke Kamerleden. Ook het verschil tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking prioriteit geven is minimaal, zo blijkt uit dit onderzoek. Als zowel mannen als vrouwen in de bevolking dezelfde onderwerpen belangrijk vinden en het verschil tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke Kamerleden dat actief is binnen een onderwerp minimaal is, maakt het geen verschil of een man of een vrouw actief is in de volksvertegenwoordiging. Dezelfde onderwerpen dienen dan dezelfde hoeveelheid aandacht te krijgen. Om deze reden wordt de theorie van 'the Politics of Presence' in dit onderzoek ter discussie gesteld.

Als echter wordt gekeken naar de definitie van Susan Carroll, die vrouwenonderwerpen definieert als "onderwerpen waar politieke consequenties meer onmiddellijke en directe gevolgen hebben op

vrouwen dan op mannen”, kan worden geconcludeerd dat vrouwen in de volksvertegenwoordiging actief zijn binnen vrouwenonderwerpen. Ondanks dat de meeste vrouwelijke Kamerleden aangeven dat zij niet bewust vrouwen vertegenwoordigen in de Kamer, acteren zij wel voor vrouwen in de bevolking. Uit de interviews en een klein onderzoek onder de Kamervragen die zijn gesteld, kan geconcludeerd worden dat vrouwelijke Kamerleden problemen gerelateerd aan vrouwen eerder op de politieke agenda zetten dan mannelijke Kamerleden. Volgens de meeste vrouwen in de Kamer voelen vrouwen de urgentie van dit soort onderwerpen beter, doordat zij dezelfde ervaringen hebben als vrouwen in de bevolking. Vrouwen in de Tweede Kamer zorgen ervoor dat specifieke belangen of maatregelen voor vrouwen vaker worden besproken of scherper worden gesteld. Mannen vinden de problemen van vrouwen niet minder belangrijk, maar doordat zij er zelf geen ervaring mee hebben is het probleem minder inzichtelijk en herkenbaar. Hierdoor valt het bij mannen minder snel op dat het een probleem is. Uit deze interviews kan geconcludeerd worden dat vrouwelijke Kamerleden actief zijn voor vrouwen door onderwerpen als kinderopvang, emancipatie en gelijke beloning als probleem te agenderen. Doordat vrouwelijke Kamerleden dezelfde ervaringen delen als vrouwen in de bevolking zijn zij eerder alert als een probleem ontstaat voor vrouwen.

Tot slot kan worden geconcludeerd dat het afhankelijk is van de definitie die voor vrouwenonderwerpen wordt gehanteerd, de theorie van ‘the Politics of Presence’ ter discussie wordt gesteld of wordt bevestigd. Vrouwelijke Kamerleden zijn niet actiever dan mannelijke Kamerleden binnen alle onderwerpen die specifiek door vrouwen in de bevolking worden genoemd als belangrijk, maar uit de interviews is gebleken dat zij wel eerder en meer aandacht hebben voor onderwerpen die specifiek voor vrouwen een probleem kunnen zijn.

6. Discussie

In dit onderzoek is gekeken in hoeverre vrouwen in de volksvertegenwoordiging andere belangen vertegenwoordigen en actief zijn binnen andere onderwerpen dan mannen in de volksvertegenwoordiging en in hoeverre vrouwelijke Kamerleden daarmee de vrouwelijke bevolking beter vertegenwoordigen dan mannelijke Kamerleden. Door onderzoek te doen naar de prioriteiten van vrouwen in de bevolking, de woordvoerschappen van vrouwelijke en mannelijke Kamerleden, de commissielidmaatschappen van mannen en vrouwen in de volksvertegenwoordiging, de Kamervragen die zijn gesteld vanaf 1984 en de mening van vrouwelijke Kamerleden, is getracht dit onderzoek uit te voeren. Uit het onderzoek is gebleken dat het verschil tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke Kamerleden dat actief is binnen een onderwerp en het verschil tussen de onderwerpen die mannen en vrouwen in de bevolking prioriteit geven minimaal is. In dit laatste hoofdstuk worden mogelijke verklaringen gegeven voor de resultaten van dit onderzoek, gerelateerd aan de beperkingen van dit onderzoek. Daarnaast worden enkele aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

6.1 Verschil tussen subonderwerpen en algemene onderwerpen

Uit het onderzoek is gebleken dat weinig verschil bestaat tussen de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden actief zijn en weinig verschil bestaat tussen de onderwerpen die door vrouwen en mannen in de bevolking belangrijk worden gevonden. Een mogelijke verklaring voor deze conclusie kan worden gegeven door aandacht te besteden aan de gedetailleerdheid van het onderzoek met betrekking tot de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden actief zijn en de gedetailleerdheid van de onderwerpen die door vrouwen en mannen in de bevolking belangrijk worden gevonden. Beide onderzoeken hebben plaatsgevonden op een algemeen niveau. Uit het onderzoek naar de Kamervragen is echter gebleken dat er een verschil bestaat tussen verschillende subonderwerpen binnen een algemeen onderwerp. Zo is gebleken dat mannelijke Kamerleden meer Kamervragen te stellen over het algemene onderwerp milieu, terwijl vrouwelijke Kamerleden meer Kamervragen stellen over het subonderwerp “bescherming van dieren- en plantenleven” dat valt onder het algemene onderwerp milieu.

Deze beperkingen leiden naar een eerste aanbeveling voor vervolgonderzoek; Een onderzoek uitvoeren naar de onderwerpen waarbinnen Kamerleden actief zijn en naar de onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden op een gedetailleerder niveau. Mogelijk geeft een onderzoek naar de onderwerpen waarbinnen vrouwelijke en mannelijke Kamerleden actief zijn en een onderzoek naar de onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden op een concreter niveau een andere uitkomst.

6.2 Kamervragen

Uit het onderzoek is gebleken dat er geringe verschillen zijn tussen onderwerpen waar mannelijke Kamerleden Kamervragen over stellen en onderwerpen waar vrouwelijke Kamerleden Kamervragen

over stellen. Ook is geconstateerd dat er weinig tot geen verband is tussen het aantal Kamervragen dat wordt gesteld en het aantal vrouwelijke Kamerleden. In dit onderzoek is echter niet altijd gekeken naar mogelijke andere oorzaken voor deze geringe verschillen en geringe verbanden. Het is mogelijk dat de verschillen tussen vragen gesteld door mannelijke en vrouwelijke Kamerleden en het geringe verband het gevolg is van bijvoorbeeld crisis of verkiezingen. In dit onderzoek wordt dit bijna niet getest en wordt alleen gekeken naar het verschil tussen mannen en vrouwen. Voor een vervolgonderzoek kan als aanbeveling worden gedaan; Een onderzoek naar de andere mogelijke oorzaken van verbanden en verschillen die in dit onderzoek worden geconstateerd.

6.3 Onderzoek naar verschillende theorieën

Dit onderzoek richtte zich voornamelijk op de theorie van ‘the Politics of Presence’. Ondanks dat in het theoretisch kader wel aandacht wordt besteed aan theorieën als ‘the Critical Mass’, ‘de kritische theorie’ en ‘beschrijvende representatie’, zijn deze theorieën niet of maar gedeeltelijk getest. Nu is alleen gekeken of vrouwen actief zijn binnen onderwerpen die door vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden. Er kunnen echter ook andere redenen worden genoemd waarom vrouwen in de volksvertegenwoordiging van belang zijn. Zo werd bijvoorbeeld bij beschrijvende representatie symbolische waarde genoemd.

Een derde aanbeveling voor vervolgonderzoek luidt; Een onderzoek naar de verschillende theorieën die betrekking hebben op vrouwen in de volksvertegenwoordiging testen.

6.4 Onderzoek naar ‘the Critical Mass’

Uit dit onderzoek is gebleken dat weinig tot geen verband bestaat tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en het aantal Kamervragen dat is gesteld over een bepaald onderwerp. Vervolgens is geconcludeerd dat het aantal vrouwen in de Tweede Kamer geen invloed heeft op de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp. Deze conclusie is getrokken na een onderzoek naar de hoeveelheid Kamervragen die zijn gesteld over de onderwerpen economie, milieu, onderwijs, verkeer & vervoer, gezondheid en sociale zaken. Er zijn echter meerdere manieren voor Kamerleden om aandacht te schenken aan een onderwerp, zoals bijvoorbeeld onderwerpen op de politieke agenda zetten en moties indienen. Meerdere manieren zijn mogelijk om verbanden te analyseren tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp.

Een volgende aanbeveling voor vervolgonderzoek luidt; Een onderzoek naar de verbanden tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor verschillende onderwerpen, door bijvoorbeeld punten op politieke agenda’s te vergelijken en moties die zijn ingediend.

Daarnaast dient te worden genoemd dat met het aantonen van verband tussen het aantal vrouwelijke Kamerleden en de hoeveelheid aandacht die ontstaat voor een onderwerp niet de gehele theorie van

‘the Critical Mass’ is getest. Deze theorie geeft een kritiek punt met betrekking tot het aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging, waarop vrouwen in de volksvertegenwoordiging verschil gaan maken. Door de agenda’s van de Eerste en Tweede Kamer door de jaren heen te vergelijken met het percentage vrouwen in de volksvertegenwoordiging kan deze theorie worden getest.

De vijfde aanbeveling voor vervolgonderzoek kan worden gezien als een verlenging van de derde en vierde aanbeveling die is gedaan. Een onderzoek naar de theorie van ‘the Critical Mass’, door de onderwerpen op verschillende politieke agenda’s te vergelijken met het aantal vrouwen in de volksvertegenwoordiging.

6.5 Gekozen casus

Een andere mogelijke verklaring voor de genoemde resultaten kan worden gegeven door te kijken naar de casus van dit onderzoek. Zoals in hoofdstuk drie is weergegeven richtte dit onderzoek zich op vrouwen in de Nederlandse volksvertegenwoordiging. In dit hoofdstuk wordt ook weergegeven dat voor het (gedeeltelijk) testen van de theorie van ‘the Critical Mass’ en ‘the Politics of Presence’ gebruik is gemaakt van gegevens over volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer. Tijdens het onderzoek is geen gebruik gemaakt van gegevens over de volksvertegenwoordigers in de Eerste Kamer. Hieruit voortkomend kan de volgende aanbeveling worden gedaan; Een onderzoek naar de hele volksvertegenwoordiging van Nederland.

Tot slot kan worden genoemd dat het onderzoek alleen is uitgevoerd in Nederland en op één meetmoment. Dit kan invloed hebben op de gevonden resultaten. Door dit onderzoek te herhalen binnen andere landen en op andere momenten kan worden getest of op andere momenten en in andere landen de verschillen tussen de onderwerpen waarbinnen mannelijke en vrouwelijke Kamerleden actief zijn en de verschillen tussen de onderwerpen die door mannen en vrouwen in de bevolking belangrijk worden gevonden afhankelijk zijn van het tijdstip en de plaats van onderzoek. Voor weerlegging of bevestiging van de theorie is het van belang dat dit onderzoek op verschillende momenten wordt herhaald en in verschillende landen wordt uitgevoerd. Om deze reden kan tot slot de volgende aanbeveling voor vervolgonderzoek worden gegeven; Het onderzoek herhalen op andere momenten en binnen andere landen.

Bibliografie

- Adman, Per. (2011). Investigation political equality: The example of gender and political participation in Sweden. *Acta Politica*, 46 (4), 380-399.
- Breeman, Gerard, & Timmermans, Arco. (2009). PA Dataset mondelinge Kamervragen 1984-nu.
- Breeman, Gerard, & Timmermans, Arco. (2009). *Responsieve overheid: Politieke en maatschappelijke agendavorming. Nederlands Codeboek (werkdocument)*. Montesquieu Instituut.
- CBS (2013). Geraadpleegd op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm> (Laatst bezocht op 11 juni 2013).
- Celis, Karin (2009). Substantive Representation of Women: The Representation of Women's Interests and the Impact of Descriptive Representation in the Belgian Parliament (1900–1979). *Journal of Women, Politics & Policy*, 28(2), 85-114.
- Eerste Kamer (2013). Geraadpleegd op: http://www.eerstekamer.nl/alle_leden?sorteer=geslacht (Laatst bezocht op 29 mei 2013).
- Jaarcijfers Tweede Kamer (2011). Geraadpleegd op: http://www.tweedekamer.nl/images/Jaarcijfers_2011_118-227352.pdf (Laatst bezocht op 25 juni 2013).
- Hart, 't, H., Boeije, H. & Hox, J. (red.). (2005). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.
- IPU (2013). Geraadpleegd op: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (Laatste bezocht op 15 juni 2013).
- Koning, Edward, A. (2009). Women for women's sake: Assessing symbolic and substantive effects of descriptive representation in the Netherlands. *Acta politica*, 44, 171-191.
- Lovenduski, Joni., & Karam, Azza. (1998). Women in parliament: making a difference. *International IDEA's Handbook: Women in parliament: beyond numbers* (hoofdstuk 5). Stockholm: International IDEA.
- Lovenduski, Joni., & Norris, Pippa. (2003). Westminster Women: The politics of presence. *Political studies*, 51, 84-102.
- Mansbridge, Jane (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent "Yes". *The journal of politics*, 66 (3), 628-657.

Meier, Petra., Lombardo, Emanuela., Bustelo, Maria., & Pantelidou Maloutas, Maro. (2005). Gender mainstreaming and the benchmarking fallacy of women in political decision-making. *The Greek Review of Social Research*, 117, 35-61.

Norris, Pippa., & Lovenduski, Joni. (1989). Women Candidates for Parliament: Transforming the Agenda? *British Journal of Political Science*, 19 (1), 106-115.

Parlement Commissies (2013) Geraadpleegd op:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrogvuz/tweede_kamercommissies (Laatst bezocht op 12 juni 2013)

Parlement (2013). Geraadpleegd op:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zv/vrouwen_in_de_tweede_kamer (Laatst bezocht op 11 juni 2013)

Pitkin, Hanna Fenichel (1972). *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.

Sapiro, Virginia (1981). Research Frontier Essay: When are interests interesting? The problem of political representation of women. *The American Political Science Review*, 75 (3), 701-716.

Schwindt-Bayer, Leslie A., & Mishler, William. (2005). The nexus of representation: An integrated model of women's representation. *The Journal of Politic*, 67 (2), 407-428.

SCP: COB 2008-2012

Tremblay, Manon (1998). Do Female MPs Substantively Represent Women? A Study of Legislative Behaviour in Canada's 35th Parliament. *Canadian Journal of Political Science*, 31(3), 435-465.

Tweede Kamer (2013). Geraadpleegd op: <http://www.tweedekamer.nl/index.jsp> (Laatst bezocht op 29 mei 2013).

Tweede Kamer vrouwen (2013). Geraadpleegd op:

http://www.tweedekamer.nl/images/Aantal_vrouwelijke_leden_sinds_1977_118-225502.pdf (Laatst bezocht op 11 juni 2013).

Tweede Kamer woordvoedersschappen (2013). Geraadpleegd op:

http://www.tweedekamer.nl/contact/veel_gestelde_vragen/#TitleLink7 (Laatst bezocht op 12 juni 2013)

Van Dale (2013). Geraadpleegd op:

<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=volksvertegenwoordiging&lang=nn> (Laatst bezocht op 16 juni 2013)

Vaus, de, David A. (2001). *Research Design in Social Research*. Londen: SAGE Publications.

Wängerud, L. (2000). Testing the politics of presence: Women's representation in the Swedish Riksdag. *Scandinavian Political Studies*, 23 (1), 67-91.

Wängerud, Lena (2009). Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation. *The Annual Review of Political Science*, 12, 51-69.

Bijlagen

- Bijlage 1: Interviewverslagen
- Bijlage 2: De meningen van burgers in kaart (SCP: COB 2008-2012)
- Bijlage 3: Woordvoerderschappen vrouwelijke Tweede Kamerleden
- Bijlage 4: Woordvoerderschappen mannelijke Tweede Kamerleden
- Bijlage 5: Commissies vrouwelijke Tweede Kamerleden

Bijlage 1: Interviewverslagen

Naam respondent:	Astrid Oosenbrug
Naam interviewer:	Susanne de Geus
Politieke partij respondent:	Partij van de Arbeid
Datum:	Telefonisch gesprek op 13 juni 2013 om 12:30 uur

Mevrouw Oosenbrug is actief binnen het onderwerp ICT en Privacy. Zij is als vast lid actief in de commissie Binnenlandse Zaken.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Zij geeft aan dat zij geen diploma's heeft gehaald. Vanaf haar vijftiende is zij van school af gegaan en is zij gaan werken.

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Zij geeft aan veel beroepen en werkzaamheden te hebben uitgevoerd, maar als laatst was zij senior systeembeheerder.

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Zij geeft aan sowieso haar eigen portefeuille belangrijk te vinden en prioriteit te geven, dus ICT en de overheid. Daarnaast vindt zij ook de bewustwording van de burgers op het gebied van internet en privacy.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Allereerst geeft zij aan dat het haar eigen interesse heeft, doordat zij zelf uit de ICT komt en daar kan zien wat er allemaal mis kan gaan, maar ook wat er allemaal goed kan gaan. Daarbij geeft zij aan dat we momenteel in een samenleving leven die heel erg aan het veranderen is en aan het digitaliseren is. De overheid vraagt daardoor steeds meer aan mensen om mee te doen op digitaal niveau, terwijl zij, vanuit haar sociaal democratische grondslag, vindt dat wel iedereen mee moet kunnen doen. Zij geeft aan dat nu mensen niet meer mee kunnen doen door het digitaliseren van veel zaken. Zij richt zich op deze groep en kijkt op welke manier iedereen wel mee kan blijven doen.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Het diversiteitsvraagstuk. Zij merkt dat het percentage vrouwen in de Tweede Kamer lager ligt dan het percentage mannen in de Tweede Kamer en vindt dat de Kamer een afspiegeling moet

zijn van de samenleving. Er zijn meerdere soorten diversiteit, maar het grootste verschil ligt tussen mannen en vrouwen. Daarom moet worden begonnen met een gelijke verdeling tussen mannen en vrouwen. Daarnaast vindt zij ook het gelijk betalen belangrijk. Binnen veel beroepen worden mannen nog steeds beter beloond dan vrouwen voor hetzelfde werk en dat vindt mevrouw Oosenbrug erg raar.

Vervolgens geeft zij aan dat zij merkt in een mannenwereld dat hier gewoon minder aandacht voor is. Zij vindt dit logisch omdat toch wordt gekeken naar je eigen leven en hoe zit dat in elkaar en dat is ook je blik naar de buitenwereld. Zij kan zich voorstellen dat een man zich niet druk maakt of een vrouw wel gelijk wordt betaald, omdat zij daar niet mee bezig zijn en geen ervaring in hebben en daarom is die diversiteit zo belangrijk.

6. **Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?**

x

7. **Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?**

Zij denkt dat vrouwen meer op de zorgonderwerpen zitten, bij dat soort debatten zitten meer vrouwen. En ook bij emancipatievraagstukken. (Geeft wel aan dat het binnen haar eigen partij wel mee valt).

Financiën daarentegen zijn bijna alleen maar mannen. En ook bij de ICT onderwerpen zijn het vaak de mannen die daarop afkomen.

- a. Kunt u een verklaring geven waarom de afgelopen jaren steeds meer commissies gelijkter worden qua man-vrouw verhouding?

Binnen de PvdA geeft zij aan komt dat doordat zij diversiteit en emancipatie heel hoog in het vaandel hebben staan. Dus zij kunnen niet zeggen als partij dat ze het heel belangrijk vinden en er vervolgens niks mee doen.

Vaak is het wel bij de portefeuille verdeling dat wordt gekeken naar waar iemand vandaan komt, wat zijn of haar achtergrond is, waar hun interesses liggen en waar ze al verstand van hebben. En het hoeft dus niet te zijn dat als je uit de zorg komt je automatisch een vrouw bent of dat als je uit de financiën komt je automatisch een man bent. Uiteindelijk is goede vertegenwoordiging van belang.

Vervolgens stel ik de vraag dat op het gebied van vrouwenemancipatie vrouwen daar wel meer gevoel bij hebben, dus het logisch zou zijn als zij daar dan wel in de meerderheid zijn. Hierop geeft Oosenbrug aan dat dat binnen de Partij van de Arbeid erg meevalt, doordat zij daar ook erg geëmancipeerde mannen hebben. Emancipatie kan je namelijk niet alleen met vrouwen doen, dat zal je ook met iedereen moeten doen. Mevrouw Oosenbrug denkt dat emancipatie niet puur alleen kan worden toegespitst op vrouwen, omdat we emancipatie wel met zijn allen moeten doen. Dus mannen moeten leren hoe vrouwen naar bepaalde onderwerpen kijken, maar vrouwen ook hoe mannen naar een bepaald onderwerp kijken. Zij geeft aan dat zij ook bij deze partij zit en er zich zo goed bij voelt, omdat de mannen in de partij ook geëmancipeerd zijn. Ze kijken niet: Je bent een man dus je moet zo zijn en jij bent een vrouw dus je moet zo zijn. Daardoor heerst er gelijkheid tussen mannen en vrouwen. En wordt er niet gekeken ben je een man of ben je een vrouw, maar er wordt gekeken naar iemands kwaliteiten.

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Zij geeft aan dat zij denkt dat de prioriteit bij de één wat anders ligt dan bij de ander. Door een andere opvoeding of de manier waarop iemand is opgegroeid. Maar momenteel merkt zij daar wel een omslag in. Zij merkt dat mannen nu vrouwen op bepaalde (typisch mannen onderwerpen) serieus gaan nemen en vrouwen mannen op bepaalde onderwerpen. Het is niet meer automatisch dat als een man over zorg begint iedereen denkt “wat weet die daar nou van”. Binnen de zorg werken nu eenmaal meer vrouwen dan mannen.

Bijvoorbeeld met abortus, dat is een heel lastig onderwerp. En dan hoort zij mannen wel dingen zeggen dat zij denkt ho even dat is wel heel rationeel gedacht. Want voor vrouwen komt er bij abortus bijvoorbeeld ook een stuk emotie bij, want het gaat over hun lijf. Ook al zeggen mannen dat het ook hun kind is, maar je merkt toch verschil in rationeel en emotioneel. Mannen hebben daar dan toch een andere kijk op. Daarna geeft zij aan dat dit ook niet alle mannen zijn, want in haar optiek is echt niemand gelijk dus zit er ook onderscheid tussen de mannen. Maar zoals bijvoorbeeld de SGP praat over abortus zegt ook wel iets over de partij vindt zij. Dat is een hele erge mannen partij, waardoor zij dus ook altijd als mannen over zulk soort onderwerpen discussiëren. Zij denkt dat als in die discussies in die partij vrouwen toch mee gaan doen, dat zij naar zulk soort onderwerpen toch anders gaan kijken op een gegeven moment. Niet dat zij denkt dat zij ooit voor abortus zullen zijn, maar zo kunnen zij wel kijken wat dat nou doet met een vrouw abortus plegen. Het is heel makkelijk als man om daar dan rationeel een oordeel over te vellen, maar op het moment dat je ook met vrouwen

in gesprek gaat die dit hebben meegemaakt, leer je ook wel je standpunt beter bepalen denkt zij.

a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Zij geeft aan dat zij aan dat zij met zijn allen bij een partij zitten, omdat je bepaalde basis beginselen met zijn allen heb. En één van de basisbeginselen van de PvdA is echt emancipatie, dus als je als man in die partij zit vindt je dat ook een belangrijk onderwerp anders zitten ze in de verkeerde partij en komen ze niet ver. Dus je zit sowieso al met dezelfde grondhouding. Maar de moeilijke onderwerpen worden wel bediscussieerd met elkaar. En zo worden standpunten uitgewisseld. En de enige manier om een goed strak standpunt neer te zetten met elkaar, is door er met elkaar over te debatteren. En dat is ook één van de krachten van de PvdA volgens haar, dat het een erge debatpartij is en zij bijvoorbeeld over alles een werkgroep hebben en met alle leden in gesprek gaan. En ook al zijn zij het niet altijd met elkaar eens, helpt dat om het standpunt scherp te maken. Ondanks dat er wel discussie binnen de partij is, treedt je uiteindelijk als één fractie over een standpunt naar buiten. Uiteindelijk is de woordvoerder degene die zegt dit is hoe we het gaan doen. Ze hebben allemaal verschillende meningen en allemaal verschillende achtergronden, maar door de grondbeginselen van de partij weten ze waar ze sowieso voor staan en zich hard voor maken. Op bepaalde gebieden weet je gewoon dit is de basisgrondhouding van onze partij.

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Ja, zij denkt dat je daar niet omheen kan. Tijdens haar werk in de Tweede Kamer spreekt zij veel mensen, vrouwen. En sommige problemen zijn voor vrouwen nou eenmaal lastiger dan voor mannen. Het gelijke betalen verhaal bijvoorbeeld, kinderopvang, dat hoor je veel meer als je met andere vrouwen in gesprek gaat.

Bij haar onderwerpen is het wel lastiger om specifiek aan vrouwen te denken, omdat zij een hele technische portefeuille heeft. Hierdoor is ze meer bezig met technische zaken en wat minder met wat vrouwen daarvan vinden. Dus voor haar geldt dat niet zo. Zij denkt niet dat je op die manier een debat in gaat, van hoe kijken mannen en hoe kijken vrouwen. Je gaat een debat in op een manier waar je jezelf goed bij voet, je bent bezig met je standpuntbepaling. En dat doe je door met mensen te praten, dat doe je niet door bijvoorbeeld alleen met vrouwen te praten, maar ook met mannen. Je praat dan met heel veel verschillende mensen, want zij vindt dat je niet één persoon vertegenwoordigd, maar een hele groep. En haar mening is dan dat je met veel en veel verschillende mensen moet praten, wil je een standpunt kunnen bepalen. Dus

zij vertegenwoordigt de groep die zij vertegenwoordigt en zij is niet extra bezig met hoe zouden vrouwen dit vinden of zouden mannen dat nou heel anders doen.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Zij geeft aan dat zij denkt dat vrouwen het belangrijkste vinden hoe je ervoor kan zorgen dat je gewoon aan het werk kunt blijven, omdat kinderopvang misschien steeds duurder wordt. En dat je gelijke recht hebt voor iedereen. Dus dat je niet onderbetaald wordt op je werk of onderdrukt wordt en je gewoon wil worden behandeld als mens.

- a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

X

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Beter vertegenwoordigen weet zij niet. Maar zij denkt dat het wel belangrijk is dat sommige onderwerpen ook worden bekeken en benaderd vanuit de beleevingswereld van een vrouw. Zoals bijvoorbeeld over mantelzorg, het feit is dat 90% van dit soort dingen door vrouwen gebeurd. En mannen kunnen daar dan wel een beeld bij hebben, maar dat is dan vaak heel erg theoretisch. En er zit echt een verschil tussen theorie en praktijk. Daarom is het belangrijk dat het eerlijk verdeeld is in de kamer, dat vanuit beide oogpunten beleid kan worden bepaald. En de grootste diversiteit zijn mannen en vrouwen. Uiteindelijk probeer je iedereen te vertegenwoordigen en dan hoef je niet per se precies hetzelfde te zijn als degene die je vertegenwoordigd, maar wat wel nodig is in de kamer is die grootste diversiteit die er is in Nederland en dat is mannen en vrouwen. Als dat goed wordt verdeeld en op de juiste functies, dan geeft dat haar veel meer het gevoel dat zij toch vertegenwoordigd is.

Naam respondent: Betty de Boer
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: VVD
Datum: Per mail op 7 juni 2013

Betty de Boer is actief binnen de onderwerpen Infrastructuur en Milieu en voert de volgende woordvoerderschappen:

- I&M Spoorwegen en Openbaar vervoer
- I&M Waterinfrastructuur en havens
- I&M Zee- en binnenvaart

1. Welke opleiding(en) heeft u gedaan?

VWO en studie Rechten

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Ambtenaar bij economische zaken bij de gemeente, beleidsambtenaar provincie en eigen adviesbureau (juridisch)

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Verkeer en vervoer heb ik in mijn portefeuille. Prioriteiten op dit moment een snelle treinverbinding met België, de Betuwelijn waar goederen over vervoerd worden en die nog moet worden afgemaakt in Duitsland. En een level playing field voor alle vormen van transport in Europa. Verbetering condities voor de binnenvaart.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Ze zijn actueel en de laatste twee zijn in zijn algemeenheid van belang voor de Nederlandse concurrentiepositie.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Het level playing field in Europa voor transport maar ook voor andere onderwerpen

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

Te weinig debatten.

7. **Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?**

Ja meer op onderwijs en welzijn

8. **Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?**

Nee niet echt

a. **Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?**

b. **Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?**

Nee

9. **Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?**

Ook maar ook wat de mannen willen

10. **Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?**

Maakt mij niet zoveel uit

Naam respondent: Linda Voortman
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: Groen Links
Datum: Telefonisch gesprek op 12 juni 2013 om 17:15 uur.

Linda Voortman is Tweede Kamerlid voor Groen Links. Zij is actief binnen de onderwerpen Asiel en Migratie, Binnenlandse Zaken, Emancipatie, Integratie, Volksgezondheid, welzijn en sport en Wonen & Rijksdienst. En zij is actief in de vaste commissies Veiligheid & Justitie Binnenlandse Zaken, Sociale Zaken & werkgelegenheid en Volksgezondheid, Welzijn & Sport en in de Algemene Commissie voor Wonen en Rijksdienst.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

VWO / Atheneum

Engels en literatuurwetenschappen aan de universiteit van Groningen.

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Mevrouw Voortman haar vorige baan was vakbondsbestuurder bij de FNV. Zij werkte toen in de schoonmaaksector. Zij hielp schoonmakers om hun arbeidsomstandigheden te verbeteren.

Daarvoor zat zij in de Gemeenteraad voor Groen Links in Groningen. Daar is zij mee begonnen toen zij studeerden.

Daarnaast heeft zij nog andere baantjes naast haar studie gedaan, maar dan gaat het om vakantiebaantjes. Zij heeft bijvoorbeeld bij een studentenvakbond in Groningen gezeten en in de universiteitsraad.

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Mevrouw Voortman geeft aan dat heel veel belangrijk is. *De vraag wordt gesteld of het in zijn algemeenheid wordt bedoeld of binnen haar onderwerpen. Ik geef aan in het algemeen.*

Mevrouw Voortman geeft aan dat zij een onderwerp als financiën erg belangrijk vindt, omdat dat gaat over de besteding van al het geld. Dus dat betekent dat al het bijvoorbeeld gaat om de zorg of sociale zaken, daar gaat natuurlijk heel veel geld in om. Als wordt gekeken naar overkoepeld dan vindt zij financiën belangrijk, omdat dat gaat over andere onderwerpen.

De portefeuilles waar zijzelf over gaat vindt zij ook belangrijk. Zorg en sociale zaken zijn belangrijk, want hoe zit het met iemands zorg en hoe zit het met je baan.

Inhoudelijk vindt zij zoiets als infrastructuur en milieu ook belangrijk, omdat dat gaat over duurzaamheid. Daar gaat zij zelf niet over, maar dit vindt zij ook een belangrijk onderwerp.

Dit heeft voornamelijk te maken met de politieke partij waarvan zij lid is.

4. **Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?**

Bij zorg en sociale zaken merkt mevrouw Voortman dat heel veel mensen zich daar ook zorgen over maken. Het is een onderwerp dat dichtbij mensen staat en waar iedereen zich iets bij kan voorstellen. Daarom vindt zij dit belangrijke onderwerpen. Omdat iedereen er mee te maken heeft.

5. **Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?**

Mevrouw Voortman geeft aan dat zij in een kleine fractie zit (4 personen), waardoor zij zo'n brede portefeuille heeft. Hierdoor vindt zij dat zij zelf te weinig tijd heeft voor allerlei onderwerpen. Zij geeft als voorbeeld dat morgen een debat is over emancipatie, een onderwerp dat zij erg belangrijk vindt, maar aan dat soort onderwerpen kan zij te weinig aandacht besteden merkt zij. Door tijdgebrek kan zij zelf dus te weinig aandacht besteden aan bepaalde onderwerpen, maar zij heeft niet het idee dat de Kamer daar te weinig aandacht aan besteedt.

6. **Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?**

X

7. **Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?**

“Je heb typisch commissies waar alleen maar vrouwen in zitten en alleen maar mannen in zitten en je heb gemengde commissies. Dat is wel grappig om te zien ja.”

Mevrouw Voortman merkt het wel op bepaalde zaken. Bij financiën zijn het bijvoorbeeld bijna alleen maar mannen (de overgrote meerderheid) en maar een paar vrouwen. Binnen de zorg zijn nu het laatste jaar wat meer mannen, maar de vorige periode waren dat alleen maar vrouwen. En het onderwerp asielbeleid is gemengd, dat is ongeveer fiftyfifty.

Zij geeft aan dat zij denkt dat het bij zorg misschien is omdat een groot aantal vrouwen daarin werken en misschien een onderwerp is waar vrouwen wat meer affiniteit mee hebben.

Financiën is wat droger en wat technischer, dus zij geeft aan dat dat misschien een reden is waarom mannen dat wat meer doen. En andere onderwerpen zijn redelijk gemengd volgens haar.

Dit valt haar zelf op, maar zij hoort ook wel eens van mensen die bij debatten zitten dat het hen ook opvalt. Vorige periode zat zij wel eens alleen met vrouwen aan tafel, doordat de hele commissie zorg bestond uit vrouwen en er ook twee vrouwelijke bewindspersonen waren op dit onderwerp, maar nu is het iets gemengder. Dat het gemengder aan het worden is komt volgens haar ook door de status van een onderwerp. Zorg is steeds belangrijker aan het worden, waardoor mannen het ook interessanter gaan vinden.

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Nee helemaal niet. Zij geeft aan niet te kunnen zeggen bij onderwerpen dat de mannen het één vinden en de vrouwen het ander, het gaar overal doorheen en is dus niet geslacht specifiek.

- a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

X

- b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Nee, het zou wel kunnen voorkomen dat er verschillend wordt gestemd binnen de politieke partij, maar er kan dan niet worden gezegd dat de vrouwen vooral het één stemmen en de mannen vooral het ander. Zij geeft daarbij wel aan dat zij misschien een beetje een aparte partij zijn, omdat zij een feministische werkgroep hebben waar ook mannen in zitten.

Zij geeft ook aan dat vrouwen niet zijn ondervertegenwoordigd qua politieke functies binnen Groen Links. Nu is het fiftyfifty, maar er zijn ook tijden geweest dat meer vrouwen dan mannen in de fractie aanwezig waren. Dus bij hun is het niet zo dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn.

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Mevrouw Voortman geeft aan dat zij daar wel aan denkt, maar dat dat ook komt door haar portefeuille. Als zij bijvoorbeeld een debat heeft over kinderopvang, merkt zij dat zij daar vaker over wordt benaderd door vrouwen dan door mannen. Of ook al het gaat om de thuiszorg, waar bijna alleen maar vrouwen in werken. Zij denkt dat zij daarom meer mailtjes van vrouwen dan van mannen krijgt, waardoor zij dan ook vaak denkt wat betekent dit voor een vrouw die in de thuiszorg werkt bijvoorbeeld. Het is echter niet dat zij het belangrijker vindt wat vrouwen ervan vinden dan wat mannen ervan vinden, maar doordat vrouwen haar hier vaker over benaderen heeft zij op het moment dat zij iemand in haar hoofd heeft tijdens een debat vaak een vrouw. Maar zij geeft nogmaals aan dat dat ook komt door haar portefeuilles.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Ja, zij geeft aan dat dat voor een deel haar onderwerpen zijn. In ieder geval de zorg, veel vrouwen vinden dat belangrijk volgens mevrouw Voortman. Maar ook onderwerpen als kinderopvang, onderwijs (kunnen mijn kinderen straks naar een goede school). Zij denkt dat dat onderwerpen zijn die vrouwen belangrijk vinden.

Zij denkt dat dit de onderwerpen zijn die dichtbij vrouwen staan. Als je kijkt naar je werk, het huis, de zorg. Dan zijn dat de onderwerpen volgens haar waar vrouwen meer mee bezig zijn.

- a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

X

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Nee absoluut niet. Zij geeft aan dat zij deze onderwerpen heeft gekozen, omdat zij vanuit de vakbond komt dus daarom vindt zij sociale zaken interessant. Maar in de commissie sociale zaken zitten bijvoorbeeld ook mannen die ook uit de vakbond komen. Zij is van mening dat haar achtergrond meer maakt dat zij goed is voor deze onderwerpen dan om het feit dat zij een vrouw is. En zij is van mening dat als zij een man was geweest, zij deze onderwerpen net zo goed had gekund. Dus zij denkt dat dit absoluut niet het geval is.

Vervolgens geeft zij wel aan dat zij zit te denken dat het misschien wel zo is dat vrouwen zich misschien eerder vertegenwoordigd voelen door een vrouw. Zij denkt niet dat zij het beter kan, omdat zij een vrouw is. Maar zij denkt wel dat kiezers het soms prettiger vinden om iemand te zien die zoals zij is.

Naam respondent: Marit Maij
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: Partij van de Arbeid
Datum: Telefonisch gesprek op 12 juni 2013 om 15:00 uur

Marit Maij is Tweede Kamerlid voor de Partij van de Arbeid. Zij is actief binnen het onderwerp internationaal en dan voornamelijk op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. En zij is actief binnen de commissies Buitenlandse Zaken, Defensie, Veiligheid en Justitie en de algemene commissie voor Buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Politicologie

Master of Business Administration (MBA)

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Diplomaat (ongeveer 16-17 jaar)

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Het Buitenlands beleid. Voornamelijk hoe Nederland in Europa en in de rest van de wereld staat. Ook ontwikkelingssamenwerking en het migratie & Asielbeleid.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Dit zijn de onderwerpen waarin mevrouw Maij de afgelopen jaren beroepservaring in heeft opgedaan en tijdens haar studie ervaring in op heeft gedaan. Nederland heeft een open samenleving en staat in relatie met andere landen in Europa en in de rest van de wereld. Hierdoor kan Nederland niet functioneren zonder andere landen.

Als opmerking vertelde mevrouw Maij dat zij het uiteraard ook belangrijk vindt dat bijvoorbeeld goed onderwijs wordt gegeven als zij kijkt naar haar kinderen.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Niet zo zeer een ander onderwerp, maar het onderwerp buitenlands beleid dient in een ander daglicht te worden gezien. Nu wordt binnen de Kamer vaak negatief en verdedigend gesproken over het buitenlands beleid. Terwijl ook moet worden gekeken naar de kansen die het biedt voor Nederland.

6. **Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?**

Er wordt niet te weinig aandacht aan besteedt. Het huidige kabinet besteedt er gelukkig veel aandacht aan, maar er wordt beperkend naar het buitenlands beleid gekeken. Zij vindt het van belang dat er positief naar wordt gekeken en wordt gekeken naar wat de samenwerking met andere landen en Europa heeft gebracht. Er wordt te weinig positieve aandacht aan gegeven.

7. **Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?**

Mevrouw Maj merkte wel dat vrouwen in de Tweede Kamer binnen andere thema's meer actief zijn. Niet dat er commissies zijn waar geen vrouwen of mannen aan deelnemen, maar binnen bijvoorbeeld defensie en buitenlandse zaken zijn meer mannen actief. Bij ontwikkelingssamenwerking is dit redelijk in balans, ongeveer evenveel mannen als vrouwen. Ook binnen financiën meer mannen dan vrouwen, maar binnen de zorg zijn weer meer vrouwen actief.

8. **Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?**

Nee, er wordt veel besproken binnen de fractie. Natuurlijk hebben bepaalde leden wel eens een andere mening over bepaald onderwerpen, maar die mening kan niet worden gelegd langs een genderlijn. Het is niet dat mannen binnen bepaalde onderwerpen anders denken dan vrouwen.

a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

x

b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Nee in principe wordt er samen gestemd. Binnen de fractie worden vooraf wel eens felle discussies gevoerd over hoe er wordt gestemd, maar uiteindelijk wordt er gezamenlijk gestemd in principe.

9. **Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?**

Ja, vooral binnen mijn eigen onderwerp denk ik daaraan. Ik denk dan wat goed zou kunnen zijn voor de vrouwen in ontwikkelingslanden. Ik heb al veel aandacht daaraan gegeven en in de Kamer probeert zij hier ook veel aandacht voor te vragen.

10. **Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?**

Zij denkt dat dat afhankelijk is van het type vrouw en de maatschappelijke positie die zij heeft in de samenleving. Waarschijnlijk vinden zij de mogelijkheid voor werk en de mogelijkheid voor kinderopvang van belang.

- a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

x

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Op een paar gebieden is zij van mening van wel.

Zo denk zij dat op het gebied van de balans tussen werk en zorg vrouwen beter aanvoelen wat vrouwen in de bevolking willen. Dat moet worden aangevoeld dus is het van belang dat vrouwen op zulk soort momenten de vrouwen in de bevolking kunnen vertegenwoordigen. De afgelopen jaren is gekenmerkt door een emancipatie proces. De generatie van haar ouders hadden een andere huishoudbalans dan momenteel. Vrouwen werkten daar in principe niet en zorgde voor de kinderen en het huishouden. Binnen haar generatie hebben vrouwen wel banen, maar voornamelijk parttime en zijn zij nog niet het inkomenshoofd van de familie. Binnen de volgende generatie (mijn leeftijd) zullen vrouwen waarschijnlijk nog zelfstandiger zijn. Dit emancipatieproces is een groot punt van aandacht voor vrouwen.

Ook op het gebied van de seksuele rechten van vrouwen denkt zij dat vrouwen beter kunnen worden vertegenwoordigd door vrouwen dan door mannen. Over onderwerpen die gaan over het recht op eigen lichaam van vrouwen of bijvoorbeeld abortus kunnen vrouwen beter aanvoelen wat vrouwen willen.

Mevrouw Maij gaf aan dat over dit soort onderwerpen vrouwen zelf dienen te beslissen en mannen zich daarvan afzijdig dienen te houden.

Naam respondent: Nine Kooiman
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: SP
Datum: Telefonisch gesprek op 13 juni 2013 om 10:30 uur

Nine Kooiman is actief binnen de onderwerpen Volksgezondheid, Welzijn & Sport (hierbinnen alleen jeugdzorg) en Veiligheid & Justitie. Daarnaast is zij actief in de commissies Volksgezondheid, Welzijn & Sport, Veiligheid & Justitie, Wonen & Rijksdienst en Koninkrijksrelaties (laatste twee als plaatsvervangers).

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Eerst heeft zij haar mavo en havo afgerond. Daarna heeft zij Maatschappelijk werk in dienstverlening gestudeerd in Driebergen.

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Mevrouw Kooiman is jeugdhulpverlener geweest, gehandicaptenverzorger en gezinsvoogd. Allemaal beroepen in de hulpverlening. Waarna zij aangeeft dat dat allemaal wel typisch vrouwelijke beroepen zijn.

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

De onderwerpen waarop zij zelf actief is binnen de Tweede Kamer. Zij geeft vervolgens aan dat het binnen deze onderwerpen afhankelijk is van wat er op dat moment speelt binnen de Tweede Kamer. Zij geeft als voorbeeld dat het gevangeniswezen nu een belangrijk onderwerp is binnen de Tweede Kamer, omdat daar veel op bezuinigd wordt. Maar zij geeft aan dat als na het zomerreces de nieuwe wet op de jeugdzorg komt, zij hier weer meer aandacht aan zal geven. Dus alle onderwerpen die zij in haar pakket heeft als portefeuillehouder daar is zij over het algemeen altijd druk mee geeft zij aan, maar soms is er iets heel ergs actueels waar ze direct op moet acteren en dan is ze daar heel druk mee bezig.

Zij geeft aan dat het leuke aan het vak is dat je alles op kan pakken wat je leuk vindt, maar daarbij soms wel heel weinig tijd voor is. Als voorbeeld geeft zij aan dat aan brandweer heel weinig wordt gedaan in de Tweede Kamer, maar dat zij dat wel heel belangrijk onderwerp vindt om af en toe vragen over te stellen of in debatten iets over te zeggen. Ondanks dat dat door haar collega's niet veel gebeurt, vindt zij het wel belangrijk om daar aandacht aan te besteden omdat zij het ziet als een heel belangrijk onderwerp van de veiligheidsketen.

Maar dit zijn allemaal onderwerpen die binnen haar portefeuilles passen.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Zij geeft aan dat zij begon als woordvoerder jeugdzorg toen zij net Kamerlid was. Zij geeft aan dat dit logisch was, omdat dit haar achtergrond is en zij zelf hulpverlener is geweest. Later werd zij gevraagd om ook veiligheid erbij te gaan doen. Zij geeft aan dat er best veel overeenkomsten zitten tussen de veiligheid en hulpverlening. Bij veiligheid zit je op resocialisatie en kijken hoe je iemand terug de samenleving in krijgt. En binnen hulpverlening kijk je ook of iemand beschadigd is en hoe je kunt helpen en dat is misschien niet heel anders geeft zij aan. Alleen geeft zij aan dat zij merkt dat de onderwerpen waar zij op zit, vooral bij veiligheid & justitie, vooral mannenonderwerpen zijn. Zij geeft aan dat tijdens het overleg over woninginbraken waar zij gister was, zij samen met de voorzitter als enige vrouw was in de zaal.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Zoals zij al eerder had genoemd geeft zij ook nu weer het onderwerp brandweer als onderwerp dat zij erg belangrijk vindt en volgens haar weinig aan de orde komt. Daarnaast geeft zij aan dat de Kamerleden zelf verantwoordelijk zijn om onderwerpen te agenderen, dus als is niet op de agenda staat is het aan jezelf volgens haar om te zorgen dat het onderwerp wel op de agenda komt. Zij geeft aan dat dat ook meestal wel lukt. *Ik vraag aan haar of zij merkt dat bepaalde onderwerpen lastiger op de agenda te krijgen zijn dan andere onderwerpen.* Zij geeft aan dat de brandweer wel een stuk lastiger is. Onderwerpen als de politie, het gevangeniswezen en de jeugdzorg zijn onderwerpen die toch wel aan bod komen.

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

x

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Zoals zij eerder aangaf bij vraag 4 merkt zij dat vooral bij veiligheid & justitie en onderwerpen die daarbinnen worden behandeld. Bij politie zitten ook niet veel vrouwen op dat onderwerp. Bij gevangenis zitten nu meer vrouwen, dus vooral de politie onderwerpen. Daarbij merkt zij op dat de ambtenaren van de ministers of de staatssecretaris vaak ook alleen maar man zijn binnen deze onderwerpen. Het is een mannen georiënteerd onderwerp.

In de jeugdzorg daarentegen zijn veel meer vrouwen dan mannen actief. Zij merkt daarover op dat het haar opvalt dat de debatten over zorg en jeugdzorg bijvoorbeeld heel vaak overdag worden gehouden (zij weet niet of dit expres is), terwijl de debatten over veiligheid die gaan nog wel eens tot 's avonds laat door of beginnen soms 's avonds. *Op het moment dat ik vraag of dat misschien te maken heeft met het feit dat de vrouwen terug moeten naar huis om voor de kinderen te zorgen ofzo geeft zij aan dat zij dit niet weet en het misschien leuk is om eens te vragen aan degene die daar verantwoordelijk voor is of ze daar expres rekening mee houden. Zij geeft vervolgens aan dat het een gevoel is, maar dat zij dat niet helemaal kan hard maken. Maar zij heeft wel het idee dat daar rekening mee wordt gehouden.*

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Nee eigenlijk niet. Ze hebben ook wel eens discussie over bijvoorbeeld vrouwenquota, dus dat meer vrouwen moeten worden aangenomen in het bedrijfsleven. Maar ook daar zijn de meningen tussen mannen en vrouwen verdeeld. Niet dat vrouwen specifiek iets vinden of mannen. Dus zij merkt het niet.

a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Nee. Er wordt sowieso vooraf met elkaar afgesproken wat ze gaan vinden over een bepaald standpunt. En daardoor heb je uiteindelijk één gezamenlijke deler en wordt er niet binnen de partij heel erg anders gestemd.

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Mevrouw Kooiman geeft aan dat zij meer in het algemeen denkt aan wat de bevolking vindt. Zij geeft wel aan dat zij ook een tijdje kinderopvang heeft gedaan en toen had zij het wel. Doordat meer vrouwen thuis zitten dan mannen om voor hun kinderen te zorgen, geeft zij ook aan dat zij dan wel denkt hoe kan ik ervoor zorgen dat die vrouwen ook de mogelijkheid hebben om te gaan werken. Nu heeft zij echter geen onderwerpen die echt specifiek gericht zijn op vrouwen.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Eerst geeft mevrouw Kooiman hier als antwoord op 'nee'. Vervolgens geeft zij aan dat zij zich kan voorstellen dat onderwerpen als kinderopvang of zorg of het consultatiebureau dat vrouwen zich daar net iets meer mee bezig houden. Vervolgens geeft zij aan dat een

zwangerschap bijvoorbeeld iets is wat niet een man meemaakt, alleen naast een vrouw. Dus zij kan zich voorstellen dat dat onderwerpen zijn die vrouwen iets meer aanspreken. Maar zij geeft aan dat zij daar in het algemeen helemaal niet mee bezig is, omdat zij echt op andere onderwerpen zit die zowel mannen als vrouwen kunnen aanspreken.

a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

x

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Nee. Zij geeft aan dat zij heel erg voor gelijkheid is, daarom vindt zij het heel vervelend als vrouwen anders worden afgeschilderd dan mannen. Zij geeft aan dat zij vindt dat mannen het zelfs soms nog wel beter opnemen voor vrouwen dan vrouwen zelf. Dat vindt zij leuk en daarom denkt zij dat iedereen dat eigenlijk even goed kan. Als er maar geluisterd wordt naar anderen.

Naam respondent: Sjoera Dikkers
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: Partij van de Arbeid
Datum: Telefonisch gesprek op 13 juni 2013 om 12:00 uur

Mevrouw Dikkers is actief binnen het onderwerp groen en dan voornamelijk op landbouw en visserij. Daarnaast is zij als vast lid actief in de commissies Economische Zaken en de commissie Infrastructuur & Milieu.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Landbouwschool

Bestuurskunde in Utrecht

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Directeur in maatschappelijk middenveld

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Eerlijk delen wordt door mevrouw Dikkers genoemd als belangrijkste onderwerp. Niet alleen nationaal, maar ook internationaal. Mevrouw Dikkers geeft aan dat we op een kleine planeet leven die in draagkracht beperkt is en we voor de toekomstige generatie moeten behouden.

Daar moet zorgvuldig mee worden omgegaan. En zij geeft daarnaast aan dat wij in Nederland leven in een samenleving die vreedzaam is en dat voornamelijk is omdat de inkomensverschillen klein zijn en de kansen voor inwoners groot. Dat moet zo optimaal mogelijk worden gemaakt.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Zij geeft aan dat dit ook is vanwege de toekomst van haar kinderen. Zij wil met de grote dingen bezig zijn en zorgen dat de planeet goed wordt achtergelaten voor de kinderen.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Hier geeft mevrouw Dikkers aan dat zij dit eigenlijk niet weet. Er is volgens haar momenteel veel aandacht voor economische groei, wat nodig is in tijden van een economische crisis en dit vindt zij dan ook belangrijk. Ook is er volgens haar veel aandacht voor groen, voor de planeet.

Als laatste geeft zij aan dat er eventueel wel wat meer aandacht zou mogen komen voor duurzame energie, maar dat is altijd een geldkwestie

6. **Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?**

x

7. **Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?**

Nee, vroeger was dat wel zo volgens mevrouw Dijkers, maar dat is momenteel iets aan het kantelen. De landbouwcommissie waar zij in zat was vroeger echt een mannenbolwerk, maar nu ook niet meer. Wel merkt zij dat in zorg en onderwijs wat meer vrouwen actief zijn, maar het begint al aardig fiftyfifty te worden.

- a. Heeft u enig idee waarom het aan het kantelen is en het meer fiftyfifty wordt binnen de commissies en onderwerpen?

Het zijn onderwerpen die een brede maatschappelijke belangstelling hebben. Als onderwerpen deze status krijgen en de media ervoor wordt gekregen, dan raken mannen ook geïnteresseerd in onderwerpen die traditioneel echt vrouwenonderwerpen waren.

Je ziet wel dat de emancipatieportefeuille binnen de partij door meer vrouwen gedaan wordt, want zij hebben daar blijkbaar een grotere affiniteit mee. Maar over het algemeen valt haar op dat onderwerpen waar media aandacht voor is daar zijn de Kamerleden, en vooral mannen, erg bij betrokken.

8. **Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?**

Zij merkt niet zo zeer dat vrouwen een andere mening hebben, maar merkt wel dat zij andere zwaartepunten hebben. Onderwerpen waar veel vrouwen in geïnteresseerd zijn, zijn bijvoorbeeld ontwikkelingsamenwerking, zorg voor de kwetsbaren, zorg, onderwijs en toekomst van de aarde. De hardere economische onderwerpen, de zorg voor de huizenmarkt en het pensioen dat zijn onderwerpen waar zij voornamelijk de vragen van mannen krijgt als zij in zalen spreekt. Zij geeft aan dat politiek sowieso, zeker op lokaal niveau, nog heel erg een mannen wereld is.

- a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

- b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Nee, het komt wel eens voor dat vrouwen binnen de partij een andere mening hebben maar iedere dinsdag hebben zij een vergadering waarin kan worden gemeld wat je van een standpunt vindt en dan vervolgens wordt daar een gemeenschappelijk standpunt van gemaakt dat zij uitdragen. En dat standpunt dragen de mannen dan met evenveel verve uit als de vrouwen volgens mevrouw Dikkers.

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Nee. Zij is niet bezig met wat vrouwen willen, maar met wat goed is voor Nederland. En of dat dan is wat mannen of vrouwen willen maakt haar niet uit op dat moment.

Waar zij zich wel hard voor maakt is voor dat vrouwen anders worden bejegend, zowel in de politiek als daarbuiten. Het is nog niet vanzelfsprekend. En zij zet zich dan ook af tegen de traditionele taakverdeling dat vrouwen thuis moeten zorgen voor het huis en de kinderen en mannen gaan werken. Zij probeert ook vrouwen aan te moedigen om door te gaan in het leven en hogerop te komen en niet te blijven hangen in halve banen etc. Zij doet hier echter weinig aan in de Tweede Kamer, omdat het niet binnen haar portefeuille past. Zij maakt bijvoorbeeld wel binnen haar portefeuille de boerinnen, die net zo hard werken als de boeren, zichtbaar.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Zij denkt dat dit zorg en onderwijs zijn.

- a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Nee. Zij geeft aan dat zij dit jammer zou vinden. Vervolgens geeft zij aan dat ook in hun fractie hele geëmancipeerde mannen zitten. Veel mannen strijden voor gelijke rechten voor mannen en vrouw in hun fractie en dan zijn het nog wel eens vrouwen die juist een nuance aanbrengen dat vrouwen moeten kunnen kiezen om thuis te blijven voor hun kinderen.

Volgens mevrouw Dikkers voegen ze daarna voor de vorm toe dat mannen daar ook voor moeten kunnen kiezen, maar dat doen mannen niet volgens haar.

Naam respondent: Ockje Tellegen
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: VVD
Datum: per mail op 19 juni 2013

Mevrouw Tellegen is actief binnen de onderwerpen Sociale Zaken & Werkgelegenheid en Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Binnen deze onderwerpen heeft zij als specifieke portefeuilles:

- SZW Kinderopvang
- SZW Kindregelingen
- SZW Arbeid en Zorg
- VWS Medisch-ethische vraagstukken
- VWS Oorlogsgetroffenen, WUV

Mevrouw Tellegen is dan ook als vast lid actief in de commissies Onderwijs, Cultuur & Wetenschap en Sociale Zaken & Werkgelegenheid. Daarnaast neemt zij deel aan de Contactgroep Verenigd Koninkrijk.

1. Welke opleiding(en) heeft u gedaan?

Geschiedenis, internationaal recht en post-graduate internationale betrekkingen

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Begonnen als persoonlijk medewerker VVD-TK lid Bibi de Vries, daarna diplomatenklasje BZ, politiek assistent staatssecretaris Nicolai Europese Zaken, politieke afdeling ambassade Berlijn, taskforce leider Iran op het ministerie BZ

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Mijn portefeuilles betreffen: kinderopvang en kindregelingen, alle medisch ethische onderwerpen (van euthanasie tot abortus, van orgaandonatie tot het kweken van embryo's etc.), arbeid en zorg en oorlogsgetroffenen

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

-

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Ben van mening dan we in TK beducht moeten zijn voor risico van te veel incidentenpolitiek – hierdoor dreigen de grote dossiers (die nodig zijn om lange termijnvisie te ontwikkelen) wel eens in de verdrukking te komen

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

-

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Daar heb ik geen zicht op. De systematiek in de TK is zo dat iedereen zijn of haar eigen portefeuilles heeft. Natuurlijk interesseren dossiers die aansluiten bij mijn eigen privé-situatie me evenzeer maar de woordvoerder is primair degene om wie het draait. Voorbeeld: werkende moeders/vrouwen vind ik een belangrijk onderwerp, maar zit niet direct in mijn portefeuille, hiervoor lever ik input bij collega die op dit onderwerp woordvoerder is.

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Soms maar dat is niet altijd terug te voeren langs de vrouwen-of mannenlijn. Over het algemeen kan wel worden gesteld dat mannen meer geneigd zijn onderwerpen zakelijker te benaderen dan vrouwen. Dat heeft voor-en nadelen. Binnen mijn fractie is daar niet zo snel een onderscheid in te maken.

Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

-

9. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Vrijwel altijd stemmen wij in lijn met de gehele fractie.

10. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Ja, dat is inherent aan het zijn van volksvertegenwoordiger. We representeren een deel van de bevolking, we zijn een spreekbuis en dienen ons dus permanent rekenschap te geven van datgene wat er in de maatschappij leeft. Dat doen zowel mannen als vrouwen.

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Nee.

Naam respondent: Attje Kuiken
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: Partij van de Arbeid
Datum: face to face interview op 19 juni om 14:30 uur

Mevrouw Kuiken is actief binnen de onderwerpen infrastructuur, autoverkeer en luchtvaart (kilometerheffing, verkeer en vervoer en luchtvaart). En zij is als vast lid actief in de commissie Infrastructuur en Milieu en de Tijdelijke Commissie Onderhoud en Innovatie spoor. Inmiddels is de tijdelijke commissies beëindigd.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Organisatie Wetenschappen en daarvoor HBO Bestuurskunde & Overheidsmanagement

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

De baan die zij echt had tijdens en na haar tweede studie was bij het ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties op het terrein van veiligheid.

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Zij geeft aan dat als zij kijkt naar de PvdA onderwerpen en de onderwerpen die zij daarbinnen heel erg belangrijk vindt dan zijn dat zorg, onderwijs en wonen. Dus dak boven je hoofd, kans geven aan kinderen en meer in het algemeen armoede bestrijding. Het is een beetje een allesomvattend woord, maar het geeft in ieder geval aan dat iedereen inkomen moet kunnen hebben. Dat hangt een beetje met sociale zekerheid samen.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Het gaat over huisje, boompje beestje. Iedereen wil een dak boven zijn hoofd, iedereen wil iets kunnen eten en kinderen kansen geven. Dus dat is haar belangrijkste drijfveer geeft zij aan.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Alle woordvoerders geven hun eigen onderwerp wel voldoende aandacht, dus zij geeft aan hier even over na te willen denken en aan het einde van het interview komt zij terug op deze vraag.

In zijn algemeenheid vindt zij dat in de Tweede Kamer veel energie besteed wordt aan wat meer incidenten of immateriële dingen. Dus dat is meer in het algemeen, het is vaak zo dat het wat meer overgaat in de waan van de dag en iets te weinig over fundamenteel discussiëren

over hoe gaan we nu de toekomst in. Maar dat is meer inherent aan de politiek an sich, dan dat zij denkt dat er meer aandacht moet komen voor sommige vrouwenissues of zoiets.

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

x

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Zorg, onderwijs en emancipatie zijn vaak vrouwenonderwerpen. Het zijn wat meer de softe onderwerpen waar meer vrouwen op actief zijn volgens mevrouw Kuiken.

Ontwikkelingssamenwerking. *Merkt u dat het een reden heeft dat het wat meer de softe onderwerpen zijn waarop vrouwen actief zijn?* Jawel, het zijn wat meer de human issues. Daar hebben vrouwen op de één of andere manier wat meer affiniteit mee. Misschien hebben zij ook de studie achtergronden die daar wat meer op aansluiten. Het hoeft natuurlijk niet per se, zij geeft aan dat zij nu wel generaliseert. Maar als je kijkt naar de commissies heeft zij het idee dat daar toch iets meer vrouwen in zitten dan mannen.

8. Merkt u dat de afgelopen jaren steeds minder duidelijk wordt dat vrouwen binnen bepaalde commissies actief zijn? Hoe komt dat denkt u?

Dat vindt zij moeilijk om te zeggen. Zij denkt dat er wel wat meer balans is gekomen inderdaad, maar zij heeft politie gedaan, ze doet nu infrastructuur, dat zijn toch bij uitstek nog steeds de mannenonderwerpen. Er zitten wel vrouwen op die portefeuilles, maar als er commissieleden in die commissies zitten zijn dat voornamelijk commissieleden uit de kleinere fracties. Dus de commissieleden die meer commissies doen per persoon.

Kijk maar naar financiën, dat wordt echt door mannen gedomineerd. Dus de cijfertjes. Zij geeft zelfs aan dat zij het idee heeft dat het nu alleen maar man is dat deze commissie doet. Economische Zaken daar zie je wel wat meer vrouwen komen. Vooral door VVD of CDA worden daar ook wel goede vrouwen op die onderwerpen aangeleverd, maar zij geeft aan dat het bij de PvdA al weer wat beperkter is. Alles wat met cijfertjes te maken heeft is toch wat meer man gedomineerd en human issues is toch wat meer vrouw gedomineerd. En de harde onderwerpen, zoals infrastructuur en veiligheid is toch ook nog wat meer man gedomineerd. Dus zij geeft aan toch nog wel wat meer scheiding te zien. Het heeft met de persoonlijke interesses te maken denkt zij.

9. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Zij kan in de fractie niet echt zeggen dat de mannen tegen de vrouwen, dat daar echt verschil in zit. Als het gaat over emancipatiebeleid, positieve discriminatie, dat soort onderwerpen dan trekken vrouwen er vaak wel iets harder nog aan dan mannen. Maar zij geeft aan dat dat ook wel een beetje met hun eigen positie te maken heeft en waar zij vandaan komen. Maar zij kan niet echt zeggen dat zij sekse verschillen opmerkt, de mannen tegen de vrouwen. Als zij verschillen opmerkt zijn dat vaak generatieverschillen of stroming verschillen.

- a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

x

- b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Er ontstaat wel eens discussie over hoe er gestemd moet worden, maar ook dat hangt niet samen vrouw versus man. Zij geeft wel aan dat mannen vaak dominanter zijn dan vrouwen in het beslechten van een discussie. Vrouwen zijn volgens haar nog steeds van oudsher meer gericht op het bereiken van compromissen en de lieve vrede voor een deel willen bewaren, omdat je samen weer verder moet. Terwijl mannen gewend zijn om te jagen, hun doel na te streven, hun gelijk te halen, dus die hebben een andere manier en die blufpokeren zich ook makkelijker er doorheen.

Bij de onderwerpen als emancipatie en dergelijken, de onderwerpen waar vrouwen meer gevoel bij hebben doordat zij er mee te maken krijgen, hebben vrouwen we een grote stem in en luisteren de mannen binnen de partij wel. Zij geeft aan dat mannen zeggen dat ze het belangrijk vinden, maar zij niet weet of mannen het nu echt altijd zo belangrijk vinden. Die waarde streven ze wel na, dus ze merkt niet dat er binnen haar eigen partij daar een heel groot onderscheid in is.

10. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Nee, zij geeft aan nooit te denken aan wat het verschil tussen mannen en vrouwen is.

11. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Zorg, veiligheid, sociale zekerheid en wonen, dat zijn de onderwerpen die zowel mannen als vrouwen belangrijk vinden volgens mevrouw Kuiken. Vrouwen zullen het welzijn van hun kinderen noemen. Mannen zullen iets meer de nadruk leggen op werk dan vrouwen, maar zij denkt toch ook wel dat vrouwen van onze generaties dat toch ook wel zullen noemen. Nog even samenvattend, zij denkt dat beide werk noemen, als het niet voor hunzelf is dan is het wel voor hun partner. Zorg, veiligheid en welzijn van hun kinderen, vinden ze allebei belangrijk.

- a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

x

12. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Na veel twijfel geeft zij aan van niet, niet in die zin. Maar zij gelooft wel dat de politiek een afspiegeling moet zijn van de hele samenleving, omdat vrouwen wel waarden brengen in die voor vrouwen belangrijk zijn en belangrijk zijn voor de samenleving. Dat zijn niet altijd bewuste waarden, het zijn meer onbewuste waarden die je ook mee geeft in het perspectief en op het beeld dat je laat zien. Zij geeft aan dat je doorgeeft dat vrouwen ook actief zijn in de politiek en daarmee geef je ook mee dat mannen en vrouwen gelijk zijn, er gelijk met elkaar om wordt gegaan, alle kinderen ongeacht afkomst en sekse hebben gelijke kansen. Het gaat dus om voorbeeld, om waarden, het gaat over evenwicht. Bedrijven die ook het beste functioneren zijn hele diverse bedrijven, omdat je daarmee een zo'n complementair mogelijk team heb. Het zit veel meer in onbewuste processen volgens haar, dan in het bewuste. En het maakt het proces uiteindelijk beter, want mannen zijn wat meer gericht soms op confrontatiemodellen en vrouwen zijn wat meer op compromismodellen, dus als je die een beetje mixt maak je stappen zonder dat je al te veel ruzie maakt. Vrouwen onderling kibbelen natuurlijk alleen maar, dus je heb ook mannen nodig. Zij geeft aan dat dit wel heel zwart-wit is, maar dat je beide waarden nodig heb in de Kamer.

Zij geeft aan dat je een afspiegeling van de samenleving bent en die moet iedereen vervullen, maar zij nooit zo bezig is met wat betekent dit nu voor een vrouw of wat betekent dit nu voor een man. Zij kan zich wel voorstellen dat dat op sommige onderwerpen wel het geval is. Als we kijken naar kinderopvang, emancipatie, werkgelegenheid, gelijke beloning, mishandeling, huiselijk geweld dan wordt er wel heel erg gekeken naar sekse, omdat je daar heel specifiek de belangen of de positie van vrouwen kijkt. Zij geeft aan dat dat alleen niet de onderwerpen zijn waarop zij actief is. Zij geeft als enige uitzondering aan dat zij politie woordvoerder is geweest en politie is nog een heel erg mannen netwerk is, waardoor het moeilijk is voor vrouwen om tot de top door te dringen en er zitten ook weinig vrouwen in de top. Dit vindt zij niet goed, dus dat is wel een onderwerp waar zij specifiek kijkt naar vrouwen. Dus het is meer onderwerp gerelateerd dat je het vrouwenissue meeneemt, dan dat zij dagelijks bezig is met wat betekent dit voor vrouwen of niet.

Ik vraag vervolgens of het dus wel belangrijk is voor die vrouwen gerelateerde onderwerpen dat zij in de Kamer zitten of dat zij denkt dat het mannen anders de onderwerpen op pakken. Zij geeft aan dat zij denkt dat mannen dat in mindere mate zullen doen. Dat heeft ermee te

maken dat zij als vrouw zelf heeft ervaren hoe het werkt en hoe wij zelf zijn. Vrouwen zijn bescheidener, zullen zelf niet zo snel zich aanmelden voor iets, moeten vaak gevraagd worden en dat dat zo werkt kan je wel uitleggen aan een man, maar zij ervaren dat niet zelf.

Naam respondent: Keklik Yücel
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: Partij van de Arbeid
Datum: Telefonisch gesprek op 20 juni om 16:30 uur

Mevrouw Yücel is actief binnen de onderwerpen emancipatie, arbeid & zorg, integratie en inburgering. En bent u als vast lid actief in de commissie Sociale Zaken & Werkgelegenheid en de commissie Buitenlandse handel & ontwikkelingssamenwerking.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

x

2. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

x

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Los van haar eigen portefeuille, vindt zij vrijheid of gelijkwaardigheid en kansen voor iedereen belangrijk. Op die onderwerpen heeft zij ook haar portefeuilles uitgezocht, geeft mevrouw Yücel aan. Bij emancipatie gaat het om vrijheid en gelijkheid van mannen en vrouwen, maar ook homo en hetero bijvoorbeeld of van welke afkomst je dan ook bent. Daarnaast geeft zij aan discriminatie in haar portefeuille te hebben en daar zit dat ook weer in. En kinderopvang en dat is belangrijk voor vrouwen om de arbeidsparticipatie te bevorderen. Dus daar gaat het ook om gelijke kansen, dat beide ouders kunnen werken als ze kinderen hebben

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Mevrouw Yücel geeft aan dat aan gelijkheid, vrijheid en gelijkwaardigheid in alle portefeuilles vorm kunnen worden gegeven. Bij sociale zaken of zorg bijvoorbeeld zijn er veel onderdelen waarin je die onderwerpen ook vorm kan geven, eigenlijk kan dat overal wel. Zij vindt het belangrijk dat daar continu concreet aandacht voor is, ook vanuit deze portefeuilles, omdat zij vindt dat datgeen wat de samenleving mooi en rijk maakt (echte rijkdom) zit hem in die grondrechten en dat die grondrechten in de praktijk ook echt is. Dat de mensen gelijk zijn en vrij zijn en daardoor ook mee kunnen doen aan de maatschappij. Dat het niet uit maakt uit welk gezin je komt, maar dat je in dit land gewoon allemaal kansen heb om je talenten te benutten en verder te komen. Dat maakt dat een land welvarender, vrediger en rechtvaardiger is.

Het is ook bewezen dat landen die veel vrouwenrechten respecteren en veel vrijheid is en waar de democratie goed is, dus waar die vrijheid en gelijkwaardigheid geborgd is, die zijn ook economisch welvarender, vreedzamer, stabiel en vrediger. En dan kan alles wat we eromheen nodig hebben ook ruimte krijgen om daar verder aan te werken. Dus dat is echt een belangrijk fundament in de samenleving zoals die van ons.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Mevrouw Yücel geeft aan dat er heel veel onderwerpen liggen die soms ondersneeuwen. Zij geeft aan dat zij nu bezig is met het feit dat er heel veel laag opgeleide vrouwen, maar soms ook mannen, zijn. En die hebben allerlei moeilijkheden omdat zij een laag inkomen hebben of soms snel werkloos raken. Dus zij vindt dat voor de arbeidspositie van de laagopgeleiden wel wat meer aandacht mag komen.

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

Mevrouw Yücel geeft aan dat er op zich wel aandacht wordt besteed aan dit onderwerp. Maar vroeger waren er leuke creatieve oplossingen, zoals moeder mavo's. Toen werd geagendeerd dat veel vrouwen financieel niet onafhankelijk zijn en niet vrij zijn en niet mee doen op de arbeidsmarkt, dus wij gaan daar een specifieke educatie voor bedenken en dat heeft toen heel goed gewerkt. En nu lijkt het alsof iedereen nog allemaal gelijke kansen heeft en dat heb je op papier wel, maar toch zijn 50 procent van de vrouwen nog steeds minder of niet financieel onafhankelijk en dat is een groot percentage. Dus als je van je partner scheidt, 1 op de 3 stelletjes komt ook in een scheiding, of je partner komt te overleiden, of raakt werkloos, dan heb je een zwakke financiële positie en dan kan je n armoede terecht komen. Dus die financiële afhankelijkheid van vrouwen, waar trouwens wel door de huidige minister een paar weken geleden een debat over is aangejaagd, maar het mag nog concreter uitgewerkt worden geeft mevrouw Yücel aan. Er is nu wel voldoende aandacht voor het debat, maar nog niet voldoende 'nou dan gaan we dit eraan doen'. Er wordt te weinig aan gedaan.

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Zij denkt dat in de commissie zorg heel veel vrouwen zitten, maar dat weet zij niet zeker. Verder is het volgens haar aardig gemengd.

Zij denkt wel dat er een verschuiving is in de verhouding mannen en vrouwen per commissie. Zij geeft aan te denken dat vroeger binnen defensie en financiën alleen maar mannen actief

waren en nu zie je dat vrouwen in dat soort commissies steeds vanzelfsprekender worden. Dus zij geeft aan dat dat wel anders is geworden, dat het er wel op vooruit gaat.

Ik stel daarop de vraag of zij daar misschien een verklaring voor denkt te weten. Daarop geeft mevrouw Yücel aan dat er steeds meer hoogopgeleide vrouwen zijn tegenwoordig. En als je nu naar de statistieken kijkt, zie je dat meisjes ook geen opleidingsachterstand meer hebben en er stromen nu zelfs meer meisjes af van universiteiten dan jongens, dus we moeten nu even de jongens erbij houden. En dat vertaalt zich voor een deel ook naar de arbeidsmarkt, maar nog niet voldoende. Want zodra het om topfuncties gaat in het algemeen zie je dat vrouwen, doordat ze te lang deeltijd hebben gewerkt of omdat ze die ambities toch niet hebben of omdat ze niet door het glazen plafond komen, toch weer minder vertegenwoordigd zijn. Terwijl er toch genoeg vrouwen zijn die ook geschikt zijn voor die functies. Dus het wordt al beter, maar als je kijkt naar het aanbod of aantal vrouwen die dezelfde kwalificaties hebben krijgen nog niet op alle niveaus de vertaling dat ze ook op die positie terecht komen.

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Mevrouw Yücel geeft aan dat als het bijvoorbeeld gaat om die streefcijfers bij topfuncties, dan merkt zij dat vrouwen, niet allemaal trouwens, maar dat het merendeel van de vrouwen die streefcijfers als vanzelf zien als belangrijk en nodig, omdat het vanzelf niet goed komt. Mannen zitten hier iets makkelijker in, niet dat ze er per se tegen zijn, maar het is ook niet per se een issue. Met dat soort onderwerpen zijn mannen ook niet heel erg mee bezig, maar als je het beargumenteerd en aan de orde stelt dan is het ook niet zo dat zij in grote aantallen daar afwijkend in staan ofzo. Zij hebben iets minder de neiging om deze onderwerpen op de agenda te zetten. Zij denkt wel dat het uitmaakt of je veel vrouwen heb waardoor die belangen voor vrouwen specifiek of de maatregelen die vrouwen extra raken net iets vaker besproken worden dan of scherp worden gesteld.

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Nee, daar denkt zij niet bewust aan, maar zij geeft wel aan dat zij zich altijd probeert in te leven met wat je doet al is het voor mannen of voor vrouwen. Je probeert je in te leven vanuit de praktijk, want naast dat je Tweede Kamerlid bent is zij bijvoorbeeld ook moeder, partner van iemand en moet je ook werken en zorg en arbeid combineren. Je probeert je wel in te leven of je haalt input uit je eigen ervaringen of wat je om je heen heb gezien in je werkzame leven hiervoor en je brengt ook werkbezoeken.

Onbewust denk je wel sneller aan een man dan een vrouw, doordat je zelf een vrouw bent.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

Zij geeft aan dat zij dit denkt te weten. Zij geeft aan dat dat volgens haar voor een deel niet veel anders is dan mannen belangrijk vinden. Iedereen wil zorgen dat de werkgelegenheid in orde is, niet te veel werkloosheid, dat pensioenen zeker zijn en dat de zorg goed is als je die nodig heb en toegankelijk en betaalbaar. Dat zijn volgens haar de hoofdthema's de afgelopen tijd van iedereen.

Vrouwen specifiek die willen de vrijheid in de keuze om zelf wel of niet te werken. Zij weet dat veel vrouwen ook vinden dat zij de keuze moeten hebben om zelf niet te werken en om wel financieel afhankelijk te zijn, dat is een keuze vinden ze. Andere vrouwen vinden weer dat het niet echt een keuze is, want als het allemaal goed of nog beter geregeld is met kinderopvang en dat soort dingen dat je dan wellicht een andere keuze zouden maken.

Mevrouw Yücel geeft aan dat zij wel continue met allerlei vrouwen praat om niet alleen vanuit haar eigen dat ze heeft gelezen of eerder heeft gehoord naar voren te brengen, maar om ook de gedachte ontwikkeling in de bevolking goed te polsen en in de gate te houden om die ook mee te nemen in haar werk.

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

Mevrouw Yücel geeft aan dat zij dit de moeilijkste vraag vindt. Vervolgens geeft zij aan dat zij mannen ook niet te kort wil doen, omdat er ook heel veel mannen zijn die vrouwen heel prima kunnen vertegenwoordigen. En er zijn ook vrouwen die vrouwen helemaal niet kunnen vertegenwoordigen, dus die kant heb je ook. Maar als zij naar de praktijk kijkt dan denkt zij in meerderheid dat het toch de vrouwen zijn die echt de vrouwentema's op de agenda zetten. Zij geeft als voorbeeld dat als het om migrantenvrouwen gaat de migrantenvrouwen zelf in de Kamer veel sneller het onderwerp pakken, omdat ze denken te weten of weten hoe het in mekaar zit en dat sneller naar voren brengen. Maar zij geeft aan dat er ook een periode is geweest dat zij dat niet deden. Dus het is niet per se vanzelfsprekend, er is ook massa van vrouwen nodig om de cultuur van welke type onderwerpen er wel of niet geagendeerd worden wil veranderen. En als je te veel van die onderwerpen afwijkt dan val je op en dat is riskant. Dus als je iets nieuws aan die agenda wil toevoegen dan heb je wel een massa nodig, een behoorlijk aantal vrouwen om dat ook beter te kunnen doen. En volgens haar is die massa in het huidige parlement er wel, dus dat is in de Kamer geen probleem. Maar bij de organisaties waar de vrouwen in de minderheid zijn dan denkt zij niet dat één of twee vrouwen per se heel

veel verschil te kunnen maken. Want je heb wel iets van 30 procent nodig om de cultuur, de agendering van onderwerpen, de type onderwerpen te kunnen veranderen.

In Nederland zijn in het parlement in principe nu dus voldoende vrouwen aanwezig volgens mevrouw Yücel. Zij denkt ook wel dat vrouwen dan ook echt vrouwen vertegenwoordigen, want als zij om haar heen kijkt binnen de fracties is er een doorsnee van geluiden die zij hoort die ook in de samenleving onder vrouwen spelen. Dus al die geluiden komen nu wel goed aan bod heeft zij het idee. Behalve als het gaat om migrantenvrouwen, dat proberen ze nu wel op de agenda te zetten omdat zij zelf ook een migranten achtergrond heeft. Dat vond zij altijd te weinig aandacht krijgen. *Zij geeft dus nu eigenlijk zelf aan dat doordat zij zelf die achtergrond heeft zij zich eerder inzet of het sneller doorheeft dat daar weinig aandacht aan wordt besteed.* Zij geeft hierop aan dat zij het sneller door heeft. Je moet je ook kunnen identificeren of herkennen of inzicht hebben of snappen van de problematiek om daar iets mee te kunnen doen. Zij geeft als voorbeeld het verschil tussen het prostitutie debat en het loverboys debat. Het prostitutie debat gaat moeizaam als het gaat om het feit of ze het strafbaar moeten stellen of dat extra maatregelen moeten worden genomen. Dit komt vooral omdat het hier al snel gaat om Oost-Europese vrouwen of Aziatische vrouwen, ver van mijn bed. Ondanks dat je het dan even verschrikkelijk vindt blijft dat anders dan als het bijvoorbeeld gaat om loverboys, daar kan het je dochter zijn die geronseld of misbruikt wordt. Dus toen loverboys op de agenda kwam was er binnen een jaar een plan van aanpak. Dus je moet zelf de urgentie ook voelen en bevatten dat je zelf of mensen die je goed kent slachtoffer kunnen worden. Het is niet dat je het probleem van anderen minder belangrijk vindt, maar omdat dat minder inzichtelijk en herkenbaar is en daardoor minder gevoel van urgentie ontstaat. Een ook omdat we het vaak niet weten.

Dus dit kan ook zo zijn met de man vrouw verhouding. Die hebben minder snel door dat een vrouw bijvoorbeeld niet op die hoge positie wordt geplaatst en die gaan misschien sneller af op ja maar ze willen ook niet allemaal. Terwijl vrouwen zelf weten of verhaal hebben gehoord van een ander dat ze echt wel willen maar op bepaalde redenen niet is gelukt. Zij hebben genoeg verhalen om zich heen verzameld waardoor ze weten dat dat glazen plafond er is.

Naam respondent: Barbara Visser
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: VVD
Datum: Per mail op 25 juni 2013

Mevrouw Visser is actief binnen het onderwerp Wonen & Rijksdienst. Zij is als vast lid actief in de commissie Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties en in de commissie Wonen & Rijksdienst.

1. Welke opleiding of opleidingen heeft u gedaan?

Bedrijfskunde aan de VU (1995-2001)

3. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

Junior consultant corporate finance, BDO International New Markets 2001

Senior beleidsmedewerker Belastingdienst / FIOD-ECD 2002-2006

Executive business consultant lokale overheid, Atos consulting NV 2007-2010

Wethouder Gemeente Zaanstad 2010 -2012

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Als woordvoerder woningmarkt ligt mijn focus op het uit het slop trekken van deze sector. Vaak wordt de situatie op de woningmarkt genoemd als een van de redenen dat het herstel van de economie in Nederland nog op zich laat wachten. Daarom zie ik dit ook als een zeer belangrijk actueel politiek onderwerp.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Zie vraag 3

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Tweede Kamerleden kunnen zelf alle onderwerpen agenderen die zij willen in de Tweede Kamer. Daarom denk ik niet dat er politieke onderwerpen onterecht onderbelicht blijven.

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

X

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Bij de VVD bestaat er absoluut geen koppeling tussen specifieke onderwerpen en of daar een man of vrouw het woord over voert. Dit zou ik ook niet acceptabel vinden: een politicus vertegenwoordigt de partij en haar stemmers en niet mannen/vrouwen.

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Binnen de VVD geheel niet.

a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

X

b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

X

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Nee. Ik denk aan wat goed is voor Nederland en voor iedereen die actief bijdraagt aan de maatschappij.

10. Weet u of denkt u te weten welke politieke onderwerpen de vrouwen in de bevolking belangrijk vinden?

X

a. Zo ja: Welke onderwerpen zijn dit volgens u?

Volgens mij is de categorie 'vrouwen in de bevolking' veel te heterogeen om heur een antwoord op te kunnen geven./ ik denk, nogmaals, niet in termen van man-vrouw.

11. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denk u dat?

Nee, Er zijn een aantal factoren te noemen die iemand volgens mij een goed volksvertegenwoordiger maken maar gender is er daar geen van.

Naam respondent: Ybeltje Berckmoes-Duindam
Naam interviewer: Susanne de Geus
Politieke partij respondent: VVD
Datum: Online vragenlijst ingevuld op 26 juni 2013

Mevrouw Berckmoes-Duindam is actief binnen het onderwerp defensie en is als vast lid actief in de vaste commissie voor Defensie.

1. Welke beroepen/werkzaamheden heeft u uitgevoerd voor u in de Tweede Kamer kwam?

bollenpeller, serveerster, keukenhulp verzorgingshuis, dansinstructrice, boekenverkoper, stafmedewerker financiën, sales representative, brandmanager, operational manager, zelfstandig ondernemer.

2. Welke woordvoerderschappen voert u?

Defensiepersoneel\r\nNAVO Parlementaire Assemblee, subcommittee on Civil Dimension of Security\r\nOVSE Parlementaire Assemblee.

3. Welke politieke onderwerpen vindt u belangrijk en geeft u prioriteit?

Defensie, buitenlandse zaken, emancipatie, watermanagement, economische groei, onderkant samenleving, energie, diplomatieke betrekkingen.

4. Waarom vindt u deze onderwerpen belangrijker dan andere onderwerpen?

Met deze onderwerpen heb ik een persoonlijke band. Hetzij door de woordvoerderschappen, hetzij door betrokkenheid met het onderwerp vanuit mijn regio.

5. Aan welke politieke onderwerpen zou meer aandacht moeten worden gegeven dan nu in de Tweede Kamer wordt gegeven?

Geen.

6. Waarom vindt u dat aan deze onderwerpen te weinig aandacht wordt besteed in de Tweede Kamer?

Nvt

7. Merkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer actief zijn binnen andere onderwerpen en commissies dan mannen in de Tweede Kamer?

Nee

8. Merkt u dat u en andere vrouwen binnen de politieke partij bij bepaalde onderwerpen een andere mening hebben dan mannen binnen uw politieke partij?

Nee

a. Zo ja, bij welke onderwerpen is dit?

n.v.t.

b. Stemt u dan ook anders dan de mannelijke leden van de politieke partij?

Nee

9. Denkt u bij uw werk in de Tweede Kamer aan wat de vrouwen in de bevolking willen?

Ja.

10. Denkt u dat vrouwen in de Tweede Kamer vrouwen beter kunnen vertegenwoordigen dan mannen in de Tweede Kamer en waarom denkt u dat?

ja, inlevingsvermogen.

Bijlage 2: De meningen van burgers in kaart (SCP: COB 2008-2012)

*Nationale agenda voor de regering in 2008-2012 (totaal) naar geslacht (gewogen gegevens, N = 6935)

Report

Mean

GESLACHT Geslacht van de respondent	saimm	sajeug	sasam	savrij	sacrim	saink	sawerk	sazorg
1 man	8,9772	1,9798	5,1382	,9684	10,8214	15,7313	4,2125	11,1975
2 vrouw	7,8257	4,0181	4,5333	,7470	10,8946	12,6861	3,8612	20,9274
Total	8,3993	3,0027	4,8346	,8573	10,8581	14,2030	4,0362	16,0805

saond	saverzo	saverke	sanatu	sainter	sapol	sanl	saoverig
6,7126	4,5731	6,7557	4,8255	5,2367	9,0197	,2267	3,6239
9,6153	4,3154	5,0681	4,5739	2,4950	5,4189	,1707	2,8493
8,1693	4,4438	5,9088	4,6993	3,8608	7,2126	,1986	3,2351

	man	vrouw	totaal
immigratie en integratie	9	8	8
jeugd en gezin	2	4	3
samenleven, normen en waarden	5	5	5
vrijheden	1	1	1
criminaliteit	11	11	11
inkomen en economie	16	13	14
werkgelegenheid	4	4	4
gezondheidszorg	11	21	16
onderwijs	7	10	8
verzorgingsstaat	5	4	4
verkeer en infrastructuur	7	5	6
natuur en milieu	5	5	5
internationale aangelegenheden	5	2	4
politiek en bestuur	9	5	7
Nederland	0	0	0
overig	4	3	3
totaal	100	100	100

*% dat een agendapunt noemt in 2008-2012 (totaal) naar geslacht (gewogen gegevens, N = 6935)

Report

Mean

GESLACHT Geslacht van de respondent	aimm	ajeug	asam	avrij	acrim	aink	awerk	azorg
1 man	19,6703	4,7073	10,5009	2,2183	22,2624	32,3001	10,1089	25,2239
2 vrouw	16,6044	9,1319	9,5592	1,5860	21,6360	25,6823	9,4986	39,5020
Total	18,1132	6,9546	10,0226	1,8972	21,9442	28,9389	9,7989	32,4758

aond	averzo	averke	anatu	ainter	apol	anl	aoverig
16,6713	10,2505	16,6200	11,5971	11,9819	17,8692	,6952	7,6110
22,2036	9,6874	12,0922	10,8667	5,8661	11,2559	,4148	5,8658
19,4812	9,9645	14,3203	11,2261	8,8756	14,5103	,5528	6,7246

	man	vrouw	totaal
immigratie en integratie	20	17	18
jeugd en gezin	5	9	7
samenleven, normen en waarden	11	10	10
vrijheden	2	2	2
criminaliteit	22	22	22
inkomen en economie	32	26	29
werkgelegenheid	10	9	10
gezondheidszorg	25	40	32
onderwijs	17	22	19
verzorgingsstaat	10	10	10
verkeer en infrastructuur	17	12	14
natuur en milieu	12	11	11
internationale aangelegenheden	12	6	9
politiek en bestuur	18	11	15
Nederland	1	0	1
overig	8	6	7
totaal	220	211	216

* Zie de kwartaalberichten van het COB (beschikbaar via www.scp.nl) voor informatie over de vraagstelling en achtergronden van dit onderzoek

* Het gaat om open vragen die zijn gecategoriseerd. Zie de genoemde publicaties voor de methode en uitleg over de categorieën

* Bij gebruik van cijfers verwijzen naar SCP en COB (SCP: COB 2008-2012)

* Vraag naar nationaalprobleembesef is in periode 2008-2012 elk kwartaal gesteld (cijfers gaan dus over 20 kwartalen samen)

* Vraag naar agenda is in de periode 2008-2012 gesteld in 08/1; 09/03 en in 2010, 2011 en 2012 elk 1e en 3e kwartaal (cijfers gaan dus over deze 8 kwartalen samen)

	Totaal
Algemene Zaken	3
Binnenlandse Zaken	6
Buitenlandse Zaken	6
Defensie	5
Economische Zaken	12
Financiën	4
Infrastructuur en Milieu	11
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	12
Sociale Zaken en Werkgelegenheid	11
Veiligheid en Justitie	9
Volksgezondheid, Welzijn en sport	18
Wonen en Rijksdienst	4

	Totaal	Percentage mannen
Algemene Zaken	6	6,4
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	23	24,5
Buitenlandse Zaken	18	19,1
Defensie	8	8,5
Economische Zaken	18	19,1
Financiën	16	17
Infrastructuur en Milieu	18	19,1
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	20	21,3
Sociale Zaken en Werkgelegenheid	15	16
Veiligheid en Justitie	17	18,1
Volksgezondheid, Welzijn en sport	14	14,9
Wonen en Rijksdienst	5	5,3

AANTAL
VROUWEN

Bestuur	
Vaste commissie voor Binnenlandse Zaken	8
Vaste commissie voor Koninkrijksrelaties	7
Vaste commissie voor Veiligheid en Justitie	11
Algemene commissie voor Wonen en Rijksdienst	9
Commissie Verzoekschriften en Burgerinitiatieven	5
Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten	1
Tijdelijke commissie Huizenprijzen	1
Tijdelijke commissie ICT	2
Parlementaire Enquêtecommissie Woningcorporaties	1
Financieel economisch	
Vaste commissie voor Financiën	6
Vaste commissie voor Economische Zaken	13
Parlementaire Enquêtecommissie Financieel Stelsel	2
Vaste commissie voor Rijksuitgaven	7
Tijdelijke commissie onderzoek financieel stelsel	2
Onderwijs	
Vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	11
Ruimtelijke ordening	
Vaste commissie voor Infrastructuur en Milieu	11
Tijdelijke commissie onderhoud en innovatie spoor	1
Sociaal	
Vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid	14
Vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport	14
Internationaal	
Vaste commissie voor Buitenlandse Zaken	5
Vaste commissie voor Defensie	11
Vaste commissie voor Europese Zaken	5
Algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking	8
Contactgroep België	5
Contactgroep Duitsland	7
Contactgroep Frankrijk	4
Contactgroep Verenigd Koninkrijk	5
Organisatie Tweede Kamer	
Commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbriefven	3
Commissie voor de Werkwijze	4

	Percentage vrouwen
Bestuur	
Vaste commissie voor Binnenlandse Zaken	30,8
Vaste commissie voor Koninkrijksrelaties	26,9
Vaste commissie voor Veiligheid en Justitie	46,2
Algemene commissie voor Wonen en Rijksdienst	42,31
Commissie Verzoekschriften en Burgerinitiatieven	42,31
Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten	42,31
Tijdelijke commissie Huizenprijzen	42,31
Tijdelijke commissie ICT	42,31
Parlementaire Enquêtecommissie Woningcorporaties	42,31
Financieel economisch	
Vaste commissie voor Financiën	23,1
Vaste commissie voor Economische Zaken	50
Parlementaire Enquêtecommissie Financieel Stelsel	66,7
Vaste commissie voor Rijksuitgaven	26,9
Tijdelijke commissie onderzoek financieel stelsel	66,7
Onderwijs	
Vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	44
Ruimtelijke ordening	
Vaste commissie voor Infrastructuur en Milieu	42,3
Tijdelijke commissie onderhoud en innovatie spoor	20
Sociaal	
Vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid	53,8
Vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport	53,8
Internationaal	
Vaste commissie voor Buitenlandse Zaken	19,2
Vaste commissie voor Defensie	42,3
Vaste commissie voor Europese Zaken	19,2
Algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking	30,8
Contactgroep België	35,7
Contactgroep Duitsland	38,9
Contactgroep Frankrijk	40
Contactgroep Verenigd Koninkrijk	33,3
Organisatie Tweede Kamer	
Commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven	60
Commissie voor de Werkwijze	36,4